

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1885

bron

*Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlansche Letterkunde, te Leiden,
over het jaar 1885, in het gebouw van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. E.J. Brill, Leiden
1885*

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa002188501_01/colofon.htm

© 2005 dbnl

**Handelingen der algemeene vergadering van de
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde
te Leiden,**

*gehouden aldaar den 18den Juni 1885, in het gebouw van de
Maatschappij 'tot Nut van 't Algemeen'.*

Tegenwoordig de Leden van het Bestuur: Dr. J.J. Prins, Voorzitter; Dr. J.G.R. Acquoy; Dr. A. Kuenen; Dr. M. De Vries; D. Hartevelt, Penningmeester; J.J.A.A. Frantzen, Secretaris-Bibliothecaris.

Het Eerelid Dr. Nicolaas Beets; en de Leden: Dr. M.F.A.G. Campbell; J. Tideman; J. Craandijk; A. Van Eck, Th. M. Roest; H. Broese van Gronou; Dr. Chr. J. Van Ketwich; Dr. J. Offerhaus Lzn.; A.W. Wijbrands; Dr. Mr. H. Ter Haar Bzn.; H. Th. Boelen; W.J. Hofdijk; P. Bruijn; J. Van Leeuwen; H. Was; E. Seipgens; Dr. H. Oort; J.C. De Vos; F. Smit Kleine; Dr. W. Pleyte; Mr. T.H.F. Van Riemsdijk; Mr. N. De Roever; Dr. G.J. Dozy; J.H. Hingman; Dr. P.L. Muller; Dr. S. Cramer; Mr. C. Vosmaer; H.P. Vogel; J. Th. Koelman; Dr. W.N. Du Rieu; Dr. W.P.C. Knuttel; Dr. J. Dyserinck; Dr. P. Jzn. Proost; Dr. C.P. Tiele; Jhr. J.K.W. Quarles van Ufford; Mr. O.W.

Star Numan; J.F.W. Conrad; Dr. J. Ten Brink; Dr. G. Kalff; J. Winkler; C.J. Gonnet; Dr. L.A.J. Burgersdijk; Mr. H.A.L. Hamelberg; C.M. De Jong van Rodenburgh; Dr. R.A. Kollewijn; A.M. Kollewijn Nzn.; H. Bouman; A.J. Nijland; P.H. Witkamp; James De Fremery; A.A. Vorsterman van Oijen; P.M. Netscher; W. Th. Van Griethuizen; J.A. Smits van Nieuwerkerk; Jha. C.A. Van Sijpestein; S. Van Deventer Jzn.; Mr. J. Dirks; Dr. W.H.D. Suringar; J.H. Meijer; J.H. Krelage; J.G. Frederiks; L.D. Petit; C.W. Bruinvis; A.P.M. Van Oordt; P.A.M. Boele van Hensbroek; A.W. Sijthoff; J.A. Heuff; M. Nijhoff; Dr. W. Scheffer; Dr. A.E.J. Holwerda; J.C. Zimmerman; Mr. J.W. Staats Evers.

[Toespraak van de voorzitter, J.J. Prins]

Te 11 uren opent de Voorzitter de vergadering met de volgende Toespraak:

Mijne Heeren, Hooggeachte Medeleden!

Al wie, met uw vertrouwen vereerd, zitting neemt in het Bestuur dezer Maatschappij, loopt vroeg of laat gevaar, om geroepen te worden tot het Voorzitterschap. Ik spreek hier van gevaar, omdat de taak, aan die betrekking verbonden, voor den dilettant-letterkundige eigenaardige bezwaren oplevert, meer dan voor den letterkundige van professie. Aan gezegd gevaar vroeger gelukkig ontkomen, heb ik mij ditmaal de eer moeten getroosten, die ik niet gezocht had, van gedurende een geheel jaar aan het hoofd te staan van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Ik behoef niet te zeggen, dat wel een waardiger had kunnen gekozen zijn; doch verzwijgen wil ik niet, dat ik, had ik kunnen vooruitzien, wat mij juist in dit jaar droevigs wedervaren is, mij zeker zou verontschuldigd hebben. Maar de welwillendheid mijner medebestuurders is mij op de meest verplichtende wijze in den nood te hulp gekomen, waarvoor ik hun grooten dank verschuldigd ben. Diezelfde welwillende toegevendheid vraag en verwacht ik heden ook van U, M.H.! die hier met ons vergaderd zijt.

Aan dat bescheiden verzoek, waarvan ik verzekerd ben, dat het door U wordt ingewilligd, paart zich de welkomstgroet, waarmede ik misschien had moeten beginnen. Wij, Leidsche leden, meer bijzonder wij, Bestuurders der Maatschappij, stellen er den hoogsten prijs op, U althans éénmaal 's jaars op onze vergadering tegenwoordig te zien. Wij hebben er behoefte aan, U van den gang onzer werkzaamheden verslag te doen, Uwe goedkeuring daarop te ontvangen en met U te beraadslagen over hetgeen ons verder te doen staat. Ook gij verheugt U, meen ik, over de gelegenheid, die zich aanbiedt, om Uwe belangstelling te toonen in onze Maatschappij, en verlustigt U met mij in de wederzijdsche ontmoeting onzer medeleden en vrienden vóór en na den niet al te vermoeienden arbeid, waartoe deze samenkomst roept. In onze dagen van druk nationaal verkeer en gemakkelijk vervoer is zulk eene ontmoeting, voorwaar! geene zeldzaamheid meer; zij mist hierdoor den prikkel van vroeger, toen men zich daarvoor gansche reizen getroosten moest. Maar 'Letterkunde' heeft oude brieven van aanbeveling, en juist dat versneld en betrekkelijk zeer goedkoop vervoer komt onze samenkomst ten goede. Het is ternauwernood meer eene quaestie van tijd of geld, om zich zelfs van de uiteinden des lands naar dit middelpunt van Holland, dit brandpunt van letterkundig verkeer, voor een enkelen dag te verplaatsen. Met het oog hierop had men wellicht een talrijker opkomst mogen verwachten, indien niet, naar ik vrees, de aanstaande Academiefesten te dezer stede daarop een nadeeligen invloed hadden uitgeoefend. Wat hiervan zijn moge, ik verblijd mij over Uwe tegenwoordigheid en heb goeden moed, dat gij U niet beklagen zult, herwaarts gekomen te zijn. Daarom nogmaals: Van harte welkom!

Dat welkom heeft dubbel beteekenis, M.H.! bij de gedachte aan hen, die hier noodwendig worden gemist. Niet slechts heeft de onverbiddelijke dood ook dit jaar weder betrekkelijk velen uit ons midden weggerukt; maar er zijn ook enkelen geweest, die, doorgaans zonder opgave van redenen, hun lidmaatschap hebben opgezegd. Dit smart ons meer dan wij zeggen kunnen. Met die redenen bekend geworden, hadden wij wellicht hun ontijdig terugtreden kunnen voorkomen. Aan eene gemeenschappelijke oorzaak valt hier echter, zooveel wij weten, niet te denken, en daar het altijd betreurenswaardig verschijnsel, door mij bedoeld, thans geen meer verontrustend karakter vertoont dan vroeger, behoef ik er niet verder over uit te weiden.

Veel grooter is het aantal van hen, die wij door den dood verloren hebben en in oprechtheid betreuren. Bij die doodenlijst moet ik eenige oogenblikken met U stilstaan.

Op den voorgrond treedt het zwaar verlies, dat geheel ons vaderland met ons geleden heeft door het afsterven van ons Eerelid, Z.K.H. Prins Alexander, Kroonprins der Nederlanden. Een jaar geleden verheugden wij in deze vergadering ons nog met dankbaarheid over de aanvankelijke beterschap, die zich in den hoogstzorgelijken toestand, waarin hij verkeerde, had opgedaan. De jeugdige Vorst scheen als ten tweeden male aan Nederland geschonken. Hoe is onze blijdschap in rouw verkeerd! Twee dagen later, helaas! bezweek hij schier plotseling, en kort nadat onze waarde DE VRIES, bij het praalgraf van Prins Willem I, de gedachtenis van dien doorluchtigen Vorst, dien wij den Vader des Vaderlands plegen te noemen, op zijn sterfdag na driehonderd jaren, te Delft verlevendigd en verheerlijkt had, zagen wij het

stoffelijk overschot van de Hoop des Vaderlands nederdalen in datzelfde graf. Droevige plechtigheid! Wien heeft zij niet met smart vervuld en met bezorgdheid tevens? Hoe is de toekomst van het geliefde stamhuis van Oranje, en daardoor ook die van ons dierbaar Vaderland verduisterd! Wij heffen het oog tot Hem op, die het lot der volken en der Vorsten regelt, met de bede op de lippen, dat het Hem behage moge, onzen geëerbiedigden Koning nog lang te bevestigen op zijnen troon en de nog zóó jeugdige telg van zijnen tweeden echt met Hare moeder, onze beminde Koningin, te nemen onder Zijne hooge bescherming, opdat zij, voorspoedig opgegroeid, eenmaal met wijsheid regeere over onze kinderen en ons nageslacht. En als, bij den heftigen strijd der partijschappen van onze dagen, de vrees ons soms om het harte slaat, dat een koninkrijk, tegen zichzelf verdeeld, niet kan bestaan, dan moge deze zelfde dag, waarop wij hier vergaderd zijn, 18 Juni, ons tijdig herinneren, wat er geschied is in de velden van Waterloo vóór zeventig jaren, toen ons herboren Vaderland waggelde aan den rand van zijnen ondergang en, Gode zij dank! is gered geworden.

Onze breede doodenlijst bevat verder niet minder dan zeventien, en daaronder niet weinige beroemde, namen, waarop wij met weemoed staren. Zal ik allen zonder onderscheid vermelden? Nevens VERLOREN VAN THEMAAT, Rentmeester-Generaal der Duitsche Orde, heeft Utrecht den hoog gewaardeerden FRUIN, Groningen zijnen TELLEGEN verloren, en wij hier te Leiden onzen SCHOLTEN: drie hoogleeraren, allen leden der Koninklijke Academie van Wetenschappen, aan wie in haar midden de verschuldigde eer op waardige wijze bewezen wordt. Over JAN HENDRIK SCHOLTEN, wien KUENEN schetsen zal, zou ik wenschen hier te mogen spreken, teneinde het beeld zijner

eigenaardige persoonlijkheid U trek voor trek te teekenen, nadat ik het voorrecht had, gedurende bijna dertig jaren met hem in dezelfde Faculteit werkzaam en door oprechte vriendschap aan hem verbonden te zijn. Maar, ofschoon zijn gespierde stijl bewees, hoe goed hij de pen wist te voeren, en zijn classiek werk over de *Leer der Hervormde kerk, naar hare grondbeginselen beoordeeld*, een architectonisch geheel vertoont, waaraan BUSKEN HUET o.a. uit een aesthetisch oogpunt hulde bracht, zijne groote verdiensten liggen niet juist op letterkundig gebied: slechts korten tijd heeft hij onze Maatschappij als Bestuurslid ten dienste gestaan. Zijn FRUIN en TELLEGEN in de volle kracht hunner werkzaamheid weggerukt, SCHOLTEN was reeds, ofschoon daarom niet ledig, sedert eenige jaren emeritus. Emeriti als hij waren de beide predikanten V. ITERSON, wiens naam verbonden is aan de letterkundige schatten van Weesp, door hem ontdekt, nauwkeurig onderzocht, gerangschikt en beschreven, die thans berusten in de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage, en Dr. A.H. BLOM te Dordrecht, mijn geleerde tijdgenoot en vriend, die in de dagen zijner rust, vooral in exegeticis, gearbeid heeft als weinigen. Ook Jhr. Mr. v. TETS VAN GOUDRIAAN, oud-minister, had zich sedert lang uit het openbare staatsleven teruggetrokken; en tot hoogen leeftijd waren opgeklommen het sieraad der Haagsche balie, de even humane als beminnelijke LEVYSSOHN NORMAN, en de voormalige Officier van Justitie bij de rechtbank aldaar, de werkzame en bekwame ALSCHE, een onzer oudste leden. Ditzelfde geldt van den zeer verdienstelijken Leidschen Archivaris, Jhr. RAMMELMAN ELSEVIER, en van den gewezen doopsgezinden leeraar, later volksvertegenwoordiger, laatstelijk schoolopziener BLAUPOT TEN CATE, die de geschiedenis en lotgevallen der Doopsgezinden in Fries-

land en elders met zorg beschreven heeft. SOHOLTEN'S vriend en tijdgenoot aan de hoogeschool, daarentegen, Mr. W.C. MEES, stond nog met eere aan het hoofd der Nederlandsche Bank, toen hij stierf. MIRANDOLLE, nog niet bejaard als hij, had als Staatsman en volksvertegenwoordiger eene eervolle loopbaan achter zich. Wat Mr. P. SCHELTEMA, ook door zijne geschriften, voor het Amsterdamsch archief, en COLMJON, de opvolger van VERWIJS, voor dat van Friesland, en daardoor voor het historisch en archaeologisch onderzoek van onze dagen, geweest is, dit laat zich evenmin in weinige woorden zeggen, als hetgeen Mr. J.P. AMERSFOORDT gedaan heeft voor de ontwikkeling van den landbouw, vooral in de drooggemaakte Haarlemmermeer. En wanneer ik nu nog den bekwamen hoofdonderwijzer EICHMAN van hier en van de vier buitenlandsche leden, die wij verloren hebben, bij voorkeur den beroemden egyptoloog LEPSIUS genoemd heb, dan blijkt U, dat ditmaal ons geene jeugdigen van jaren ontvallen zijn, van wie men veel verwachten mocht, maar uitsluitend verdienstelijke, zelfs hoogst verdienstelijke mannen van rijpen, meerendeels van hooggeklommen leeftijd, die door onvermoeide werkzaamheid op verschillend gebied een spoor hebben achtergelaten, dat door den stroom des tijds niet lichtelijk wordt uitgewischt. Hunne gedachtenis blijft leven in ons hart, en wij hebben ons beijverd te zorgen, dat hunne beeltenis in onze Levensberichten door bekwame handen geteekend wordt, opdat aan hunne verdiensten recht wedervare, ook bij de nakomelingschap¹.

1 De Heer Jhr. W.J.G. RAMMELMAN ELSEVIER heeft verlangd, dat er van hem geene levensbeschrijving verschijnen zou. Daarom volgt hierachter als bijlage alleen de lijst zijner geschriften.

Voor zóó zware verliezen kan men niet verwachten, dat de twee en twintig binnenlandsche en vijf buitenlandsche leden, die ten vorigen jare benoemd zijn en allen hunne benoeming zich hebben laten welgevalen, terstond eene evenredige vergoeding opleveren ten nutte onzer Maatschappij. Wie van hen hier tegenwoordig zijn, begroet ik voor het eerst met vreugde. Voor ons allen, M. H! zoowel als voor hen, moge de vermelding der geleden schade een scherpe prikkel zijn, om, een iegelijk in zijnen kring, te woekeren met onze gaven en den goeden naam onzer Letterkunde te helpen handhaven!

Voor de verkiezing van nieuwe leden, ook dit jaar, is U een kandidatenlijst aangeboden, talrijker dan misschien ooit te voren. Niet minder dan 73 namen uit het binnenland komen daarop voor. De leden hebben alzoo een zeer ruim gebruik gemaakt van het recht, hun door art. 6 onzer Wet verleend. Verre, zeer verre is het van mij, dit aan iemand ten kwade te duiden! Maar - est modus in rebus. Ik durf niet zeggen, dat het navolging verdient, wanneer bijv. een nieuw lid, ten vorigen jare benoemd, terstond een tiental kandidaten opgeeft. Zeker vindt het bij U afkeuring, dat een ander lid aan onzen Secretaris enkel namen opgeeft, zonder vermelding van voornaam, woonplaats en gronden van aanbeveling. De maandvergadering, die, volgens art. 7, de lijst vaststelt, heeft dan ook ditmaal de vrijheid moeten nemen, om enkele opgaven, als niet in den vereischten vorm geschied, met het oog op art. 4 ter zijde te leggen. Ik acht de klacht, die mij ter oore kwam, ongegrond, dat het moeilijk was, uit de 73 aanbevolenen een twintigtal te kiezen, waardig het lidmaatschap onzer Maatschappij. Maar gij zult het met ons Bestuur goedkeuren, zoo ik vertrouw, dat de Maandvergadering den aankoop niet wenschte ge-

regeld te zien naar het menigvuldig aanbod. De markt schijnt dit jaar wel wat overladen te zijn met rijp en groen. Laat ons hopen, dat het bij de uitkomst, die wij straks vernemen, blijken zal, dat, bij zóó groote concurrentie, de beste waar niet zonder koopers gebleven is!

Een eerelid hebben wij aangewonnen, waarop wij roem dragen. Gij herinnert U het eenparig besluit der vorige vergadering, om den geliefden schrijver der *C a m e r a o b s c u r a* te benoemen tot Eerelid der Maatschappij en hem op zijn zeventigsten geboortedag, die algemeen gevierd zou worden, daarvan het diploma te overhandigen. Aan dat besluit is uitvoering gegeven. Evenals België vroeger HENRI CONSCIENCE, zoo heeft op dien dag gansch Nederland als 't ware zijnen NICOLAAS BEETS openlijk gehuldigd. Nadat het nationaal huldeblijk hem met gepaste toespraak door DE VRIES geschonken was, zijn, te midden der samengevloeide schaar, onze afgevaardigden opgetreden, om zich van hunnen aangenamen last te kwijten. Hoe zij zich daarvan gekwetend hebben en welk antwoord daarop bij ons Bestuur ontvangen is, zal het verslag van den Secretaris U zeggen. Ons is het eene verkwikkende gedachte, dat ook Nederland een gedenkdag ter eere van BEETS heeft mogen vieren, gelijk in dit jaar België CH. ROGIER en vooral Parijs met gansch Frankrijk den ook in zijne excentriciteiten éénigen VICTOR HUGO eenparig gehuldigd heeft, - met dien verstande nochtans, dat, werden de beide laatstgenoemden na hunnen dood verheerlijkt, ons, Nederlanders, de gelegenheid nog open staat, om voor het leven en den welstand van ons jongste Eerelid, nu ook in zijne tegenwoordigheid, die ons verheugt, de reinste wenschen te koesteren en uit te spreken.

Van de Breero'sfeesten, te Amsterdam gevierd, waarbij

ons geacht medelid Dr. JAN TEN BRINK is opgetreden, en van de inwijding van het Monument alhier ter gedachtenis van Leiden's onvergetelijk ontzet, waarbij DEVRIES het woord gevoerd heeft, kan ik hier zwijgen, omdat het een zoowel als het ander buiten de rechtstreeksche bemoeiing onzer Maatschappij is omgegaan, al ontbrak het daarbij niet aan hare belangstellende deelneming.

Aan Dr. JOH. DIJSERINCK betuigen wij onzen dank, dat hij zijn werkje over Betje Wolf en Aagje Deken, ten vorige jare verschenen, wel heeft willen opdragen aan onze Maatschappij. Hij heeft haar hierdoor eene eer bewezen, waarop zij prijsstelt.

Onze maandvergaderingen zijn geregeld gehouden. Van de belangrijke voordrachten, waardoor zij werden opgeluisterd, geeft de Secretaris verslag. Zonderling, dat wij in dit jaar tot drie herhaalde malen toe in de noodzakelijkheid geweest zijn, om den anders vasten tijd onzer samenkomst wegens eene muzikale uitvoering of wegens sociale en kerkelijke feesten, die daarmede samenvielen, te verschikken.

Het verslag der Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde zal U als naar gewoonte inlichten omtrent hare werzaamheden. Die der Letterkundige Commissie hebben voornamelijk bestaan in de door haar van wege de Maatschappij bezorgde, regelmatige uitgave van het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, dat bij voortdoring beantwoordt aan het voorgestelde doel. Wij mogen verwachten, dat dit bij toeneming het geval zal zijn, nu in de redactie, ten vorige jare vermeld, JONCKBLOET, die is uitgetreden, omdat hij zich bevindt in het buitenland, vervangen is door TEN BRINK en MOLTZER.

Voor onze mededeelingen hebben Dr. W.H.D. SURIN-GAR en Mr. J. DE WAL stukken afgestaan, die wij hopen te kunnen opnemen en waarvoor wij hun dank verschuldigd zijn.

De Commissie voor de Transvaal zal U mededeelen, dat zij in staat is geweest, eene derde bezending, uit drie kisten bestaande, af te zenden, voor de allengs aangroeiende Nederlandsche Bibliotheek aldaar. Van de goede ontvangst is, voor zoover ik weet, het gewenschte bericht nog niet ingekomen, althans niet ter mijne kennis gekomen. Het is te hopen, dat haar de middelen niet ontbreken zullen, om, naar haren wensch, met dit goede werk voort te gaan, en dat onze Transvaalsche broeders, na de persoonlijke kennismaking in het vorige jaar, dit niet onbelangrijke geschenk ten hunnen nutte op den duur waardeeren en gebruiken zullen.

Aangaande den staat onzer Bibliotheek en de aanwinsten van dit jaar zal de Bibliothecaris U volledig inlichten; maar over den Catalogus, die in bewerking is, mag ik het stilzwijgen niet bewaren. Aan den volhardenden ijver en de stalen werkkraft van den Heer PETIT hebben wij te danken, dat in dit jaar twee afleveringen, de 2de en de 3de, waarmede het eerste deel der drukwerken compleet is, in het licht verschenen zijn. Heeft bij de inzage Uw oog met verklaarbare ingenomenheid en voldoening gerust op den rijken boekenschat, tot onze Nederlandsche letterkunde betrekkelijk, dien wij bezitten, het zal U wel niet zijn ontgaan, dat de buitenlandsche letteren daarin betrekkelijk zeer schraal vertegenwoordigd zijn; vooral de latere en hedendaagsche auteurs ontbreken. Hetgeen daarvan hier gevonden wordt, is meerendeels geschenk, vooral van wijlen EELCO VERWIJS, en nu onlangs ook van den Heer J. DE FREMERY. Maar gij moogt niet ver-

geten, dat voor dit gedeelte onzer Bibliotheek niet, gelijk voor het overige, aankoop van boeken geschiedt, om het stelselmatig te completeeren. Het ligt in den aard en de bestemming onzer Maatschappij, dat wij van deze gedragslijn niet kunnen afwijken. Dit neemt niet weg, dat geschenken hiervoor steeds hoogst welkom zijn, gelijk wij in 't algemeen onze kostbare en éénige Bibliotheek blijven aanbevelen in Uwe belangstelling. Het tweede deel, met welks druk nu welhaast zal worden begonnen, is bestemd, om alles te omvatten, wat betrekking heeft op de Algemeene, vooral de Vaderlandsche geschiedenis, ook meer bijzonder de Nederlandsche Kerkgeschiedenis, de Oudheidkunde, de Plaatsbeschrijving van Nederland, en voorts al de overige vakken van Rechtsgeleerdheid, Godgeleerdheid en wat dies meer zij. Zoo nadert allengs de tijd, dat wij in het bezit komen van den volledigen Catalogus onzer boekerij, waardoor het gebruik er van, nu reeds zeer menigvuldig, nog zal toenemen. Ik ben van oordeel, dat onze vereeniging, indien zij zich beperkte tot de instandhouding en uitbreiding onzer Bibliotheek, reeds eene hoogst nuttige, echt nationale taak vervullen zou, waardoor zij aanspraak had op den dank van allen, wie het waarachtig belang van ons Vaderland en ons zelfstandig volksbestaan ter harte gaat. Eene natie, die hare taal en letterkunde niet in eere houdt, is rijp voor den ondergang. Geplaatst in het gebouw der Universiteits-Bibliotheek alhier en aan hetzelfde Bestuur onderworpen, is onze boekenschat voor een ieder toegankelijk. Dat voor de afgifte van woordenboeken en zeldzame werken de toestemming van het Bestuur der Maatschappij en voor het gebruik onzer handschriften die der maandelijksche vergadering vereischt wordt, dit staat met zoovele woorden in onze Wet (art. 76) geschreven. Misschien ware 't

niet overbodig, - ik spreek op grond van ervaring - dat daaraan de bepaling werd toegevoegd, dat van alle geschriften, met behulp van onze Bibliotheek vervaardigd, een present-exemplaar aan haar behoorde te worden afgestaan. Maar deze ongeschreven bepaling heeft hare aanbeveling zóózeer in zich zelve, dat hare overtreding enkel aan onnadenkendheid en onwillekeurig verzuim kan worden toegeschreven. Heeft zich dat verzuim desniettemin in den laatsten tijd bij herhaling voorgedaan, laat ons hopen, dat de enkele vermelding hiervan, waartoe ik mij verplicht gevoel, genoegzaam zijn zal, om het haastig te herstellen en voor het vervolg te voorkomen! Het geldt hier, dunkt mij, eene *d e t t e d ' h o n n e u r*, die niet onvoldaan mag blijven.

Met eene opmerking als deze kan ik niet eindigen, al ben ik bijkans aan het einde mijner Toespraak gekomen. Eén feit nog moet vermeld worden, waarop ik niet zonder voldoening wijzen mag. Na het overlijden van den hoogbejaarden Archivaris van Leiden verspreidde zich te dezer stede het gerucht, dat wellicht die betrekking thans gevaar liep te vervallen, dat zij althans, naar het oordeel van sommigen, zonder schade zou kunnen worden opgeheven. Zonder nu aan dat gerucht onvoorwaardelijk geloof te slaan, heeft ons Bestuur het toch van zijnen plicht gerekend, daarop door de historische Commissie opmerkzaam gemaakt, aan den gemeenteraad een bescheiden adres te richten, teneinde die gevreesde opheffing zoo mogelijk tijdig te voorkomen. Maar het is overbodig geweest. In overeenstemming met ons adres adviseerden kort daarop Burgemeester en Wethouders te dezer zake en besloot voorloopig de Raad der gemeente, dat in de opengevallen plaats behoorlijk zal worden voorzien. Zoo

bleek opnieuw, dat niet slechts de bloot stoffelijke, maar ook de hoogere belangen der gemeente alhier aan heldere hoofden en bekwame handen zijn toevertrouwd. Wie zou zich daarover niet dankbaar verblijden? Leiden is, meen ik, eene der eerste steden geweest, die zorg droeg, reeds vóór meer dan dertig jaren, dat haar belangrijk Archief geordend, onderzocht, beschreven en beheerd werd door een bekwaam ambtenaar, daarvoor bepaaldelijk aangesteld en van stadswege bezoldigd. Het loffelijk voorbeeld heeft navolging gevonden. Wat zijn wij in dit, evenals in menig ander opzicht, in ons Vaderland vooruitgegaan! Wij hebben echter nog het einddoel van ons streven niet bereikt. Ook onze Maatschappij heeft hare taak op verre na niet volbracht. Nog is er tal van handschriften in onze verzameling, die wachten op bewerking en openlijke uitgave. Nog zijn er geschriften gereed, die, om in het licht te kunnen verschijnen, onzen steun behoeven. Nog is het Woordenboek der Nederlandsche Taal, waarop wij van ouds betrekking hebben, in weerwil van den voorbeeldigen ijver van den ontwerper en hoofdredacteur, slechts weinig gevorderd, al hebben wij reeds zeer veel ontvangen. Laat ons trachten, M.H.! met vereenigde kracht eene Maatschappij te steunen, die, ook na een meer dan honderdjarig bestaan, vatbaar is voor verhoogde ontwikkeling en verjongden bloei! Mocht deze vergadering door hare beraadslagingen en besluiten, door hare eenstemmigheid en haren wetenschappelijken zin, door den echt vaderlandschen geest, die in haar midden heerscht, en de bezieling, die van haar uitgaat tot anderen, aan die ontwikkeling en bloei eenigermate bevorderlijk zijn!

Met dien wensch, die, naar ik vertrouw, Uw aller wensch is, open ik deze algemeene vergadering.

Lijst van geschriften van Jhr. Willem Iman Cornelis Rammelman Elsevier, voorafgegaan door eenige opgaven omtrent zijn levensloop.

Jhr. W.I.C. Rammelman Elsevier is geboren te Barneveld, den 24 November 1810. Zijne ouders waren Jhr. Isaac Johannes Rammelman Elsevier en Johanna Petronella Martinius, met wie hij in 1816 naar Curaçao vertrok, ten gevolge van de benoeming van zijn vader tot Gouverneur van Curaçao, Bonaire en Amba; deze kreeg het recht den naam Rammelman, van welke familie hij van moederszijde afstamde, aan te nemen. In 1822 keerde het gezin naar Holland terug; hij heeft toen te Amsterdam school gelegen om voor den handel te worden opgeleid.

Hij is te Utrecht gehuwd den 21 Mei 1830 met Jeannette Augustine barones van Heeckeren van Brandsenburg, geb. den 29 Aug. 1807, overl. te Leiden den 3 Juni 1879, welke echt met de geboorte van 3 zoons en 2 dochters is gezegend.

In 1828 werd hij kadet bij de Militaire Academie te Breda, waarheen die inrichting uit Delft toen werd overgebracht; hij trad wegens de Belgische onlusten weldra in werkelijken dienst, woonde het beleg bij van de Citadel van

Antwerpen en deelde in de krijgsgevangenschap na de overgave. In 1831 werd hij bevorderd tot Tweeden Luitenant bij de Infanterie; bracht in dien rang een jaar door in West-Indië, werd later Eerste Luitenant bij het 3de Regiment en is op verzoek in 1846 eervol uit den dienst ontslagen.

Hij was versierd met de Medaille van de Citadel, met de Medaille voor verdienstelijke krijgsverrichtingen ten gevolge van twee eervolle vermeldingen bij het leger, één als kadet in den Tiendaagschen Veldtocht, en één bij het beleg der Citadel van Antwerpen in 1832, alsmede met de Medaille ‘Wat ook val, trouw staat pal’, welke de Natie voor de verdedigers der Citadel na de terugkomst uit Frankrijk in 1833 heeft doen slaan; en bovendien met de orde van het ‘Metalen Kruis’; in later jaren nam hij in de Vereeniging der Leidsche afdeeling van die orde ijverig deel aan de werkzaamheden van het Bestuur der vereenigde 1^e en 2^e Sectie.

Na zijn ontslag uit den dienst vestigde hij zich te Leiden, voor korten tijd in 1849 te Noordwijk, maar keerde in 1850 terug naar Leiden, waar het Stedelijk Archief hem aantrok; daar heeft hij veel gearbeid, werd in 1855 aangesteld tot Archivaris, in welke betrekking hij om de 3 jaren telkens werd bevestigd tot aan zijn dood, die op 28 Maart 1885 voorviel, nadat hij veel geleden had aan een maagkwaal. Als archivaris was hij Secretaris van de Commissie voor het stedelijk Museum in de Lakenhal, waarvan hij vele Jaarrapporten leverde, ook aan den beschrijvenden Catalogus was hij dier Commissie behulpzaam.

Hij was lid van den Hoogen Raad van Adel van 1856-1866; lid van het Wiskundig Genootschap ‘Een onvermoeide arbeid komt alles te boven, van 1827-1854, dat

zijn opstel 'Over de snijding en raking der cirkels' uitgaf in zijne Werken I^e deel, 1e stuk, 4e gedeelte; verder lid van het Historisch Genootschap van Utrecht, van het Zeeuwsch Genootschap te Middelburg; eere lid van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam, en van de Académie Impériale te Cherbourg; werkzaam lid van het Bestuur van de Maatschappij voor Fraaije Kunsten en Wetenschappen.

Sedert 1846 was hij lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde; van 1851-1855 lid van het Bestuur; sedert 1848 werkzaam lid van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde, welke vergaderingen hij zoo getrouw mogelijk met belangstelling bijwoonde; van zijne talrijke mededeelingen in dien kring gedaan is in de jaarlijksche verslagen van die Commissie opgaaf gedaan; als lid van die Commissie is hij medewerker geweest aan haar 'Repertorium van de Verhandelingen en Bijdragen betreffende de Geschiedenis des Vaderlands in mengelwerken en tijdschriften tot op 1860', dat in 1863 verscheen, alsmede aan hare uitgaaf der 'Oude verhalen van het Beleg en Ontzet van Leiden' met de Heeren Fruin en Hoof, welke in 1874 het licht zagen.

Verder liet hij o.a. de volgende opstellen en uit het Leidsche Archief geputte bijdragen het licht zien:

In de *Werken van de Maatsch.* N. Reeks, X. 273: Over de voormalige drukkerij op het raadhuis der stad Leyden, a^o 1577-1610.

In hare *Handelingen*, 1858. Bijl. C. bl. 68: Het tractement van Phil. van Marnix van St Aldegonde in 1577-1582.

In hare *Mededeelingen*, 1871. 87: Het trekpad van Leiden naar Utrecht over Woerden.

In die van 1878. 95: De groote school te Leiden in 1535, onder den rector Christiaan de Kelnare van Winoxbergen.

In de werken van het *Historisch Genootschap van Utrecht* staan vele kleinere bijdragen van hem; daarvan vond hij zelf deze de voornaamsten:

In de *Berigten*, I. 2e st. bl. 5: Over het muntwezen tijdens het beleg van Leyden, 1573-74.

In de *Berigten*, ald. bl. 35: Iets over de Leydsche schilders van 1610.

In verband met het geslacht der Elsevieren.

In de *Berigten*, ald. bl. 80: Iets over Bonaventura Vulcanius, hoogleeraar aan de Leydsche Hoogeschool.

In de *Berigten*, IV. 1e st. bl. 16: Oorlog tusschen Holland en Utrecht in 1481-1483. - Inneming der stad Leyden door Reinier van Broekhuizen in 1481.

In de *Kronyk*, 2e Jg. 294: Verzet van de Leidsche regeering tegen het oprigten eener universiteit te Amersfoort, 1602.

In de *Kronyk*, ald. 351: Over Mr. Ludolf van Ceulen, als schermmeester en hoogleeraar in de wiskunde te Leyden.

In de *Kronyk*, 3e Jg. ald. 153: Oproeping der Leidsche burgers tot verdediging van Haarlem in 1573.

In de *Kronyk*, ald. 171: Geldleening door Willem I te Leyden bewerkstelligd in 1572.

In de *Kronyk*, ald. 173. Over de viering van den Zondag te Leiden in 1573.

In de *Navorscher* zond hij vele bijdragen in, vooral in de eerste jaargangen, meerendeels van geslachtkundigen aard; zij zijn te talrijk om alle hier opgenoemd te worden. De voornaamste mededeelingen zijn:

Jg. 1851. 299, 1858. 13: Groote of latijnsche school te Leiden in 1324-1574.

Jg. 1869. 20: Iets over Lucas van Leiden den schilder.

Jg. 1868. 553: Hondenbelasting te Leiden.

In de *Navorscher*, 1871. 252: Aanteekeningen betreffende Mr. Cornelis Schuijt, organist te Leiden.

In de *Konst en Letterbode*, 1851. I. 295: Over de ouders en geboorteplaats van Rembrandt van Rhijn.

Jg. 1859. 315, 402: Oude couranten.

Jg. 1861, 62: Haec libertatis ergo en Haec religionis ergo, A^o 1573-74, (De spreuk van Leidens noodmunt door den predikant Adriaen Talinc veroordeeld).

Ald. 75: Leidsche keur over de stoven of bordeelen.

Ald. 99: George de Montigny, heer van Noyelles, gouverneur van Leiden, 1573-74.

Ald. 345: De geboorteplaats van Meijndert Hobbema.

In de *Nederlandsche Spectator*, 1875. 86: Het Laatste Oordeel van Lucas van Leyden.

Ald. 126: De schilder Jan Lievensz.

Ald. 157: Hans Liefferinck, de schilder.

Ald. 170: Schilderijen in olieverw door Jacob Clemensz in het Jerusalems-hofje te Leiden A^o 1467 geschilderd.

Ald. 177: De kleinzoon van den schilder Lucas van Leyden.

Ald. 196: Belangstelling der regering in oudheden, 1575.

Ald. 373: Portret van Rumbold Hoogerbeets A^o 1619.

In *Kist en Royaards, Nederl. Archief v. Kerkel. Geschiedenis*, XIX. 56:

Predikanten geweerd van de uitoefening der geneeskunst in 1615.

In *Bibliophile Belge*, IV. 395: Lettre sur Bonaventure Vulcanius.

In de *Kunstkronyk*, 1861. XXIII. 87: Een bijdrage over Hobbema.

In het *Archief v. Nederl Kunstgeschiedenis*, I. 125: Johan Potheuck, schilder te Leiden, A^o 1626-1669.

Jg. V. 339: Jacobus van der Sluys, schilder te Leiden, A^o 1660-1732.

Ald. 343: Dominicus van Tol, schilder te Leiden, geb. 1631, † 1676.

Ald. 347: Bartolomeus Maton, schilder te Leiden, 1643-1682.

Verder vele bijdragen betreffende Leiden, nu en dan geplaatst in de *Leidsche Courant*, waarvan de volgende hier vermeld mogen worden:

1858, 9 Juli: Henri Cherif, prins van Marocco te Leiden in 1603.

1858, 16 Juli: Lijfschutten van Prins Willem I in 1575.

1858, 27 Oct.: De Jesuitenkerk op de St. Pieterskerkgracht.

1858, 12 Nov.: De predikanten tijdens het beleg van Leiden in 1574.

1858, 12 Nov.: Mr. Andries Allertsz. kapitein in het beleg van Leiden, 1574.

1859, 17 Jan.: Sterfte te Leiden in 1604.

1859, 17 Jan.: Het huis ter Lucht.

1859, 16 Maart: Collecte voor de Fransche vluchtelingen te Leiden in 1685.

1862, 17 Sept.: De molen van Rembrand van Rijn.

1874, 21 Sept.: Bokalen van het Stedelijk museum te Leiden.

1874, 26 Sept.: Het zilverwerk van het Stedelijk Museum te Leiden.

1874, 23 Oct.: De afbeelding van de Lakenhal, door Susanna Steenwijk, 1642.

1874, 4 Nov.: Vereering aan den admiraal Boysot, bij het ontzet van Leiden in 1574.

1874, 7 Nov.: De Leidsche schilder Jacobus van der Sluys.

1874, 14 Nov.: Gouden en zilveren penningen door de regering van Leiden na het ontzet van 1574, aan eenige personen geschonken.

1874, 22 Oct: De schilderij van Mr. Pieter van Veen, voorstellende de Spijziging van Leiden op den 3den Oct. 1574.

1875, 29 Jan.: Oprichting der Leidsche Hoogeschool.

1875, 17 Febr.: Het laatste Oordeel, door Lucas van Leiden geschilderd.

1875, 26 Febr.: Opschriften van den voorgevel van het stadhuis te Leiden.

1875, 18 Maart: Het klokkenspel of carillon van het stadhuis te Leiden.

- 1875, 19 Maart: Tapijtwerk voorstellende het ontzet van Leiden in 1574.
 1875, 20 Maart: De Walvischvangst-reederij te Leiden, 1646.
 1875, 26 Maart: Oude opschriften.
 1875, 8 Mei: De eerste slachtoffers van Leiden's beleg in 1574.
 1875, 12 Mei: Een rondeel op Leiden's ontzet.
 1876, 8 Febr.: Afkondiging binnen Leiden gedaan den 3den Februari 1575
 betrekkelijk de Inauguratie der Universiteit.
 1876, 3 Apr.: De langdurige winter van 1563.
 1876, 9 Aug.: De vlag door Jhr. van der Does in 1581 op de Spaansche Armada
 veroverd.
 1876, 10 Aug.: Een luchtreiziger der vorige eeuw.
 1876, 30 Dec.: Herinnering aan de Citadel van Antwerpen, 1832.
 1877, 17 Jan.: Bot in de vronwateren van Leiden.
 1877, 26 Oct.: Begraafplaats van Willem Barentsz op Nova Zembla, 1597.
 1878, 25 Juni: Een Italiaansch goochelaar te Leiden in 1679.
 1878, 26 Aug.: Brand te Leiden op den 24sten Augustus 1381.
 1879, 11 Maart: De wimpel door Jhr. Pieter van der Does in 1588 op de Spaansche
 armada veroverd.
 1880, 27 Mei: Kaart van het beleg, 1574.
 1880, 16 Juni: Plattegrond van Leiden, 1578.
 1880, 17 Juli: Leidsche milddadigheid voor de Fransche vluchtelingen in 1685.
 1880, 19 Oct. Pillegift der stad Leiden bij den doop van Albertine Agnes, dochter
 van Prins Frederik Hendrik en Amalia van Solms, 1634.
 Aleid van Poelgeest en Willem Kuser, 1392.

Ik eindig de opsomming der geschriften van den heer Elsevier met de vermelding
 der drie boekwerken door hem uitgegeven:

Uitkomsten van een onderzoek omtrent de Elseviers, meer bepaaldelijk met opzigt
 tot derzeler Genealogie. Een noodige voorarbeid tot de geschiedenis der Elseviersche
 drukpers. (Niet in den handel). Ter boekdrukkerij van N.v.d. Monde, Utrecht. 1845.
 8°.

Invetaris van het Archief der Gemeente Leyden, bevattende hare charters en
 privilegiën, alsmede die van de Burg, van de Kerken, Gasthuizen en voormalige
 kloosters 1240-1644. 1e Deel. Gedrukt bij J.C. Drabbe, te Leiden [1863] 8°.

Id. bevattende hare Registers en bescheiden van algemeenen aard, alsmede die
 van het beleg en ontzet in 1574. 2e Deel. Ibid. [1864] 8°.

L e i d e n , Juli 1885. DR. W.N. DU RIEU.

I.

Nadat de voorzitter zijne rede heeft geëindigd, neemt het Eerlid Dr. Beets het woord, en richt namens de Vergadering tot hem het verzoek, zijne toespraak voor de Handelingen te willen afstaan. De voorzitter verklaart zich hiertoe gaarne bereid.

Volgens het voorschrift der wet, leest nu de Secretaris, de Heer J.J.A.A. FRANTZEN, het volgende:

Verslag van de lotgevallen der maatschappij gedurende het jaar 1884-1885.

MM. HH.

Volgens het voorschrift der wet vraagt de secretaris eenige oogenblikken Uwe welwillende aandacht, om U na de mededeelingen van onzen voorzitter, nog een en ander te verhalen omtrent hetgeen onze Maatschappij in den thans afgesloten jaarkring heeft gedaan en ondervonden.

Gij zult U herinneren, dat ten vorigen jare ter vervanging van Dr. W.N. Du Rieu, die volgens art. 22 der Wet aftrad, tot Lid van het Bestuur werd gekozen Dr. M. De Vries, die zich deze keuze liet welgevallen. Voorts benoemdet gij op nieuw voor den tijd van drie jaren tot Secretaris-Bibliothecaris, hem die tengevolge daarvan weder de eer heeft, U dit verslag uit te brengen. Het voorzitterschap werd door de Maandelijksche Vergadering opgedragen aan Dr. J.J. Prins, die deze taak bereidwillig

op zich heeft genomen, en dientengevolge deze bijeenkomst leidt. Dezelfde vergadering benoemde tot Lid der Taalkundige Commissie Dr. J. Ten Brink, die deze benoeming aannam, terwijl de Commissie zelve, gebruik makende van de bevoegdheid, haar bij art. 51 der wet verleend, zich als raadgevend Lid toevoegde Mr. H.E. Moltzer te Utrecht. Tot Lid der Historische Commissie werd gekozen de heer A.W. Wijbrands, die geen bezwaar maakte deze benoeming te aanvaarden. Eindelijk werden als leden der Commissie van Redactie benoemd de Heeren Dr. C.P. Tiele en J.J.A.A. Frantzen.

Onder degenen, die in het afgelopen jaar aan de Maatschappij zijn ontvallen, vermeld ik in de eerste plaats ons Doorluchtig Eerlid Z.K.H. den Prins van Oranje, voor wiens gelukkig herstel door onzen Voorzitter in de Jaarvergadering een door U allen gedeelde hartelijke wensch werd geuit, die, helaas, niet vervuld is geworden.

Verder heeft de Maatschappij de volgende 17 binnenlandsche Leden door den dood verloren:

- M.C.J.F. Mirandolle te Haarlem, (Lid sinds 1879).
- S. Blaupot ten Cate te Sappemeer, (1841).
- Mr. J.A. Fruin te Utrecht, (1858).
- F.H.G. Van Iterson te Leiden, (1849).
- J.H. Eichman te Leiderdorp, (1869).
- Mr. W.C. Mees te Amsterdam, (1849).
- G. Colmjon te Leeuwarden, (1872).
- Mr. J.P. Amersfoort te Haarlemmermeer, (1874).
- Dr. P. Scheltema te Amsterdam, (1847).
- Dr. A.H. Blom te Dordrecht, (1864).
- Mr. B.D.H. Tellegen te Groningen, (1865).
- P. Verloren van Themaat te Utrecht, (1874).
- Jhr. Mr. J.G.H. Van Tets van Goudriaan te 's-Gravenhage, (1858).

Jhr. W.I.C. Rammelman Elsevier te Leiden, (1846).

Dr. J.H. Scholten te Leiden, (1843).

Mr. D.H. Levyssohn Norman te 's-Gravenhage, (1848).

Mr. A.G.C. Alsche te 's-Gravenhage, (1833).

Van de volgende buitenlandsche Leden is het overlijden ter kennis van het Bestuur gekomen:

L.G. Galesloot te Brussel, (Lid sinds 1880).

A. Pinchart te Brussel, (1858).

Dr. R.C. Lepsius te Berlijn, (1851).

Mr. F.X. Würth Paquet te Luxemburg, (1849).

Wat de levensberichten der zooeven genoemde binnenlandsche leden betreft, behoef ik U voor het oogenblik geene bijzonderheden mede te deelen, daar zij naar aanleiding van het zevende punt van den beschrijvingsbrief door den voorzitter zullen ter sprake gebracht worden.

De door U ten vorigen jare benoemde nieuwe Leden hebben allen het hun aangeboden lidmaatschap aanvaard. Daarentegen hebben eenige onzer Medeleden zich tot ons leedwezen om redenen van verschillenden aard genoopt gevoeld, hun lidmaatschap op te zeggen.

De Mededeelingen zullen dit jaar waarschijnlijk twee bijdragen bevatten. Van Dr. W.H.D. Suringar ontvingen wij eene verhandeling over eene in de Haagsche Bibliotheek aanwezige verzameling van middelnederlandsche rijmspreuken, vroeger door Dr. M. De Vries uitgegeven, en waarvan thans de oorsprong wordt aangewezen. De heer Mr. J. De Wal te Deventer, die twintig jaren geleden eene lijst van Nederlanders, die te Heidelberg en Genève gestudeerd hebben, in de Werken der Maatschappij plaatste, heeft van deze lijst eene, voorloopig wat de Heidelbergensia betreft, aangevulde en verbeterde bewerking gereed gemaakt, die hij op verzoek van het Bestuur bereidwillig ter beschikking der Maatschappij stelde.

Ten aanzien van de beschikbare renten van het Fonds der Maatschappij is door U in de vorige Vergadering besloten, daaruit eene subsidie te verleen van *f* 250 voor één jaar tot instandhouding van het tijdschrift *Onze Volkstaal*, onder redactie van ons Medelid, den Heer T.H. De Beer. Buitendien werd ook de gewone som beschikbaar gesteld tot steuning van het Tijdschrift der Maatschappij onder Redactie van hare Taalkundige Commissie.

Evenals in vroegere jaren, zult Gij ook nu gaarne een kort verslag willen aanhooren van hetgeen in onze maandelijksche bijeenkomsten is verhandeld.

De Heer Du Rieu besprak het door de Historische Commissie uitgegeven Repertorium van bijdragen tot de Vaderlandsche geschiedenis, waarvan toen na vele hindernissen een door hem bewerkt tweede supplement, loopende over de jaren 1870-1880, was tot stand gekomen. Verder maakte hij melding van het eveneens door hem bewerkte supplement op het Register van academische dissertaties over vaderlandsche geschiedenis. Eindelijk vestigde hij de aandacht op een nagelaten handschrift van wijlen ons medelid J.G. De Waldkirch Ziepprecht, door diens dochters aan de Leidsche Bibliotheek geschonken, hetwelk eene met groote zorg en nauwkeurigheid bewerkte lijst bevat van alle predikanten en geestelijken, die in Nederland en zijne bezittingen geleefd hebben of nog leven. Een andere maal onderhield de heer Du Rieu de vergadering over eene proeve van internationale taal voor alle Romaansche volkeren, de zoogenaamde neo-latijnsche taal, wier uitvinder, de Heer Courtonne te Nizza, hem eene spraakkunst en een woordenboek dier taal had gezonden.

De Heer Bierens de Haan bracht eenige oude merkwaardige boeken ter tafel, die hij heeft laten herdrukken: *De Spiegeling der Zingkonst* en *Van de Molens* van Simon

Stevin en de Invention Nouvelle en Algèbre van Albert Girard; hij knoopte daaraan eenige mededeelingen vast omtrent vier werkjes over wiskunde, die door Spinoza blijken geschreven te zijn.

Van den Heer Bijvanck hoorden wij eene verhandeling over de historische liederen uit den tijd en de omgeving van Karel den Stoute, waarvan hij verschillende, tot nog toe onbekende, in handschriften, onder anderen te Brussel en Stockholm, had gevonden. Hij trachtte een beeld te geven van de staatkundige toestanden en de stemmingen, waarvan deze liederen getuigen, en toonde met verscheidene voorbeelden hunne dichterlijke zoowel als hunne geschiedkundige waarde aan.

De Heer Veth gaf ons vóór zijn vertrek uit Leiden nog eene bijdrage over Johan Maurits Mohr, Predikant bij de Portugeesche Gemeente te Batavia 1739-1775. De door hem opgespoorde bijzonderheden omtrent het leven en werken van dezen te weinig bekenden man zullen waarschijnlijk opgenomen worden in het tweede Deel van zijn werk 'Ontdekkers en Onderzoekers,' weshalve ik hier met eene vermelding kan volstaan.

Het gestelijk lied onzer vaderen in de middeleeuwen was het onderwerp eener mededeeling van den Heer Acquoy. Hij gaf eerst een geschiedkundig overzicht van de studie dezer liederen in de Nederlanden, en besprak vervolgens de bronnen voor onze kennis daarvan, handschriften, liedboeken en mondelinge overlevering; voorts den tijd van ontstaan, de dichters, de letterkundige waarde, het karakter en eindelijk de zangwijzen dier liederen.

In de vergadering van Februari deelde de Heer Ten Brink de uitkomsten zijner nasporingen over het leven en de bronnen der Romantische Werken van Breeroo mede, welke hij later bij gelegenheid van het derde eeuw-

feest van Breeroo's verjaring door den druk heeft openbaar gemaakt.

De Heer Pleyte eindelijk gaf eenige beschouwingen ten beste over den oorsprong der hedendaagsche bouwkunst, die hij door afbeeldingen toelichtte. Hij ging daarbij uit van de oudste menschelijke woningen, boomen, holen, paalwoningen, bijenkorfvormige woningen, en wees op den invloed van het schoonheidsgevoel, dat zich z.i. het eerst in den bouw der graven openbaart. Uit deze trachtte hij de architectuur der tempels, paleizen en woningen der aanzienlijken te ontwikkelen.

Ook buiten haren huiselijken kring heeft de Maatschappij, waar zij kon en het pas gaf, voor de belangen der door haar beoefende vakken geijverd. Toen na het overlijden van ons betreurd Medelid, Jhr. W.I.C. Rammelman Elsevier, Archivaris der Gemeente Leiden, het gerucht ter oore van de Bestuurders kwam, dat het denkbeeld werd overwogen, deze betrekking, tot nu toe eene tijdelijke, geheel af te schaffen, hebben zij een adres aan Burgemeester, Wethouders en Gemeenteraad gericht, waarin zij op bestendinging van dit zoo gewichtige ambt aandrongen. Ik kan U tot mijn genoegen mededeelen, dat dit adres aanvankelijk een welwillend onthaal heeft gevonden.

Hiermede zou ik mijn verslag kunnen eindigen, ware het niet, dat ik nog mededeeling moest doen van de wijze, waarop den 13 September ll. uitvoering is gegeven aan het besluit der vorige jaarvergadering, om Dr. Nicolaas Beets op diens zeventigsten verjaardag tot Eerelid onzer Maatschappij te benoemen. Schenkt mij dan voor deze mededeeling nog eenige oogenblikken Uwe aandacht.

Het 'Bewijs van Eerelidmaatschap,' door het Bestuur opgesteld, en door den Calligraaf S. Harts te Amsterdam even sober als keurig geschreven met middeleeuwsche

letter op een mat groenen grond en omgeven door een fraaien met de pen geteekenden rand in renaissance-stijl, was van den volgenden inhoud:

‘De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden heeft in hare jaarvergadering van 1884 besloten, den Heer Dr. Nicolaas Beets bij gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag tot Eerelid te benoemen, als blijk van hulde aan Zijne uitnemende letterkundige verdiensten en als teeken van belangstelling in het feest, dat Nederland op dien dag te Zijner eere viert.

Het Bestuur der Maatschappij, aan boven vermeld besluit uitvoering gevende, verleent aan Hem, als Eerelid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, dezen Open Brief.

Gedaan en met het Zegel der Maatschappij bekrachtigd te Leiden, den 13^{den} September 1884.

get. J.G.R. Acquoy, Voorzitter.
J.J.A.A. Frantzen, Secretaris.

Wijl de Secretaris op den feestdag door ambtsbezigheden verhinderd was, de stad te verlaten, heeft Prof. A. Kuenen, als lid van het Bestuur, den voorzitter, Prof. Acquoy, naar Utrecht vergezeld. De overhandiging van het Eerediploma geschiedde door laatstgenoemde met de volgende toespraak:

Hooggeachte Jubilaris!

Waar Nederland zijn grooten letterkundige hulde brengt, daar mag wel allerlaatst de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde achterblijven. Veeleer moet zij geacht worden het letterkundige deel van Nederland op dit feest te vertegenwoordigen.

Dat heeft zij ook gevoeld. Daarom nam zij in hare

jongste algemeene vergadering het besluit, U op Uw zeventigsten verjaardag tot haar Eerelid te benoemen.

Nooit werd een besluit met meer geestdrift genomen. Nauwelijks had de Voorzitter Uwen naam uitgesproken, of de toejuichingen deden zich hooren; en nauwelijks had hij Dr. Beets in Nicolaas Beets, en Nicolaas Beets in Hildebrand omgezet, of de geestdrift steeg ten top.

Niet dat wij U, om zoo te zeggen, in drieën deelen. Sommigen mogen aan den Stichtelijken Schrijver, anderen aan den Dichter, wederom anderen aan den Humorist de voorkeur schenken, - de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde vereert den *ganschen* Beets, die slechts op verschillende wijzen de Nederlandsche Letterkunde uitnemend heeft verrijkt.

Aanvaard dan haar Eerelidmaatschap. Had zij eene hoogere onderscheiding aan te bieden, in waarheid, zij zou U die geven.

Aanvaard haar Eerelidmaatschap, al is het minder glorie voor U, haar Eerelid te zijn, dan voor haar, U tot Eerelid te hebben.

Aanvaard haar Eerelidmaatschap. Gij deelt het met Uwe vriendin, Mevrouw Bosboom-Toussaint, met Mejuffrouw Opzoomer, met Lina Schneider; maar sinds Hendrik Conscience en Prins Alexander ons ontvielen, hadden wij geen mannelijk Eerelid meer.

Nu hebben wij er weer een. Gij alleen zijt ons eere genoeg. Geve God, dat Gij het nog lange moogt blijven!’

Niet lang daarna ontving de Maatschappij van den Jubilaris een brief, aldus luidende:

‘De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden gelieve aan te nemen de betuiging van mijnen zeer warmen dank voor het Besluit, dit jaar in hare jaarvergadering genomen, waarbij mij de uitstekende en zeld-

zame eer van het Eerelidmaatschap in haar midden werd toegekend, en voor de uitvoering van dit haar besluit op den dag der vervulling van mijn zeventigst levensjaar.

Van de vele en groote eerbewijzen mij op dien voor mij zoo ontroerenden feestdag te beurt gevallen, kon metterdaad geene vereering streelender voor mij zijn dan die van een genootschap, hetwelk gedurende veel langer dan eene eeuw steeds de uitnemendste nederlandsche letterkundigen onder zijne leden heeft geteld, en waarvan mij door haren tegenwoordigen Voorzitter het blijvend Bewijs openlijk werd ter hand gesteld, onder betuigingen, welke uit eenen mond als den zijnen, voor mij dubbele waarde hebben moesten.

Utrecht 25 September 1884.

was get. NICOLAAS BEETS.

Ik kan dit verslag niet beter besluiten, dan met den wensch, toen door onzen Voorzitter geuit, te herhalen, dat ons hooggeacht Eerelid nog lang onzer Maatschappij tot sieraad moge strekken!

II.

De Bibliothecaris, de Heer J.J.A.A. FRANTZEN, leest verder het volgende:

Verslag van den staat der boek- en andere verzamelingen der maatschappij gedurende het jaar 1884-1885.

MM. HH.

Het zal U niet meer verwonderen, dat ik ouder gewoonte mijn steeds korter wordend verslag omtrent den staat onzer boekerij begin met eenige mededeelingen omtrent haren Catalogus. In mijn vorig verslag zeide ik, dat de voltooiing van dit werk binnen kort niet meer tot de vrome wenschen zou behooren. Zoo spoedig, als ik toen uitzicht durfde geven, is wel is waar deze omvangrijke arbeid niet voltooid kunnen worden. Maar toch zijn zonder twijfel allen onder U, die de twee laatste afleveringen van de afdeeling Letterkunde hebben ontvangen, na doorbladering van deze lijvige deelen, overtuigd geworden, dat de bekwame en ijverige bewerker van den Catalogus dit jaar niet op zijne lauweren heeft gerust. Het daarmede voltooide gedeelte geeft thans een volledig overzicht van hetgeen de Maatschappij op het gebied van Nederlandsche en vreemde talen en hare letterkunde bezit. Wat het Nederlandsch betreft, is onze verzameling bijna volledig: zij bevat o.a. een menigte zeldzame en merkwaardige boeken, die men elders tevergeefs zou zoeken, en is

bepaald eenig in haar soort. Ten opzichte van vreemde talen en litteraturen kan niet hetzelfde gezegd worden: integendeel, onze verzameling zou zelfs een droevig figuur maken, als het maar het minst op den weg der Maatschappij lag, op dit gebied iets volledig te leveren. Dat dit echter niet het geval is, behoef ik nauwelijks te herinneren; wat wij bezitten, is toevallig bijeengekomen, niet stelselmatig verzameld. Nochtans sticht ook dit weinige veel nut, gelijk uit de veelvuldige aanvragen blijkt, en de leden der Maatschappij zouden een goed werk doen als zij het voorbeeld van een hunner volgden, die onlangs eene door hem in den Catalogus opgemerkte leemte in dit vak uit zijne boekerij aanvulde. Dit herinnert mij een punt, dat ik reeds vroeger eens op deze plaats ter sprake heb gebracht. Mochten toch alle onze Medeleden het hunne er toe bijdragen, onze met zooveel kosten en moeite gecompleteerde verzameling over Nederlandsche taal en letterkunde volledig te houden, door van al wat van hunne hand het licht ziet, een exemplaar aan onze boekerij aan te bieden. Daargelaten nog, dat de Maatschappij niet alles *kan* koopen, heeft zij in menig geval billijke aanspraak op zoodanige welwillendheid, daar zij aan allen, die voor een of ander onderzoek hare hulp noodig hebben, met de meeste bereidwilligheid haren boekenschat ter beschikking stelt. Ik veroorloof mij hierop de aandacht te vestigen, daar het in den laatsten tijd eens is gebeurd, dat aan de Maatschappij een presentexemplaar werd geweigerd van een werk, dat zonder hare onbekrompen hulp niet tot stand zou gekomen zijn, terwijl, zooals U bekend zal zijn, andere bibliotheken in zoodanige gevallen de aanbieding van een exemplaar verplicht stellen. Van den anderen kant mag ik niet nalaten, met erkentelijkheid te vermelden, dat in het afgelopen

jaar wederom vele Leden zich trouw beijverd hebben, onze boekerij met een exemplaar hunner geschriften te verrijken: hunne namen zullen, naar gewoonte, aan het einde van dit verslag worden vermeld.

Uit hetgeen ik zooeven mededeelde, volgt reeds, dat er dit jaar weder eene vrij aanzienlijke som voor den aankoop van ontbrekende boeken, meest op aucties, is besteed geworden. De aanvulling van de afdeeling Geschiedenis zal eveneens nog belangrijke geldelijke offers vorderen. Ten einde de vervolgw werken der buitenlandsche historische genootschappen zoo veel mogelijk volledig te bezitten, heeft het Bestuur zich tot de Besturen dier genootschappen gewend, tot dusverre met vrij gunstig gevolg. Het getal dezer met de Maatschappij in betrekking staande vereenigingen is dit jaar met ééne vermeerderd, doordat de *Historische Gesellschaft für die Provinz Posen* ons aangeboden heeft, hare genootschapswerken met de onze te ruilen.

Aan het opknappen, verplaatsen en nummeren onzer boeken is met bijzondere voortvarendheid gewerkt. Het grootste gedeelte is reeds afgedaan en maakt nu eene geheel andere vertooning, dan in het onooglijke gewaad van vroeger. In October zal onze geheele verzameling hare vaste plaats in het gebouw der Universiteits-bibliotheek hebben ingenomen.

Ik eindig dit verslag met U mijn dank te betuigen voor de mij geschonken welwillende aandacht.

De Bibliotheek onzer Maatschappij werd met geschenken vermeerderd door:

H. Bavinck.

- De Theologie van Dr. Chantepie de la Saussaye. Leiden 1884.

A.A. Beekman.

- Nederland als Polderland. Zutphen 1884.

L. v. Beckh-Widmanstetter.

- Ein Kampf um 's Recht. Graz 1884.

A. Beets.

- De Disticha Catonis in het Middelnederlandsch. Groningen. 1884.

N. Beets.

- Camera obscura d. HILDEBRAND. 15e dr. Haarl. 1884.

E. Bernhardt.

- Kurzgef. Gothische Grammatik. Halle 1885.

- Die Gothische Bibel des Vulfila. Halle 1884.

H.J. Betz.

- Artikel 194. 's-Gravenhage 1885.

- Een en ander. 's-Gravenhage 1884.

J.L. Beijers.

COUPERUS. (L.) Een lent van verzen. Utrecht 1884.

D. Bierens de Haan.

STEVIN, (S.) Van de spiegeling der singkonst. Réimpression. Amsterdam 1884.

GIRARD, (A.) Invention nouvelle en algèbre. Réimpression. Leide 1884.

H.B.S. Boeles.

- De patriot Swildens gehandhaafd. Leeuwarden 1884.

H.J. Bool.

- Statistiek van Leiden. Leiden 1884.

- De militieplichtigheid. Leiden 1884.

H.T. Chappuis.

- Slagschaduwen. 's-Gravenhage 1881.
- Renée. 's-Gravenhage 1883.
- De Heer van den Sparrendaal. Sneek 1880.
- Satanella. Sneek 1878. 2 dln.

J.F.W. Conrad.

- Beoordeeling van het ontwerp eener zeehaven voor Scheveningen. 's-Gravenhage 1884.

E. Courtonne.

- Langue internationale néo-Latine. Nice 1875-84.
- Langue internationale néo-Latine. Extrait. Nice 1875-84.

S. Daems.

Luit en Fluit. Roeselare 1884.

S.C. van Doesburgh.

C. VAN NIEVELT. Ahasverus. Leiden 1884.

G.J. Dozy.

- Het boek der reizen en ontdekkingen van JULES VERNE. Rotterdam 1880-83. 6 dln.

S.J. Du Toit.

- Di Afrikaanse Almanak 1877-78, 80-84. Kaapstad.
- Replik op alle recensien. Kaapstad 1877.
- De getuige 1882, 1883. Paarl.
- Die Toekomst van Transvaal. Paarl. 1881.
- Bijbelsch Dagboek. Paarl. 1880.
- Gedenkskool van die Hugenote. Paarl 1881.
- Geskiedenis van di Afrik. Taalbeweging. Paarl. 1880.
- Bijbellanden doorreis. Paarl. 1882.
- Eerste beginselen d. Afrik. Taal. 2^e dr. Paarl. 1882.
- Spel en Leesboek. Paarl. 1883.
- Die Wege des Heeren. Paarl. 1882.
- Een sprekend portret van de laatste dagen. Paarl. 1880.
- Program v. beginselen d. national. party. Paarl. 1880.

- Die geskiedenis van Jozef. 2e dr. Paarl 1883.
- Godsdienstige stukken. Paarl 1881.
- De teekenen der tijden. Kaapstad 1876.
- De onvervulde profetieën. Paarl z.j.
- Di drankduiwel. Paarl 1882.
- Di geldduiwel. Paarl 1882.
- Di liegduiwel. Paarl 1883.
- Di praatduiwel. Paarl 1884.
- Afrikaanse Gedigte 2^e, 3^e, 4^e Verzamel. 1881-83.
- Di Afrikaanse Boer N°. 1, 2. 1884.
- W. Dijkstra.
- De hele boel bitsjoend. Holwert 1883.
- Yens wird moat men hâlde. Holwert 1883.
- Oebele Glûper 2^e dr. Holwert 1884.
- Forjet my net. Bnd XIV afl. 2-3. Apeldoorn 1884.
- J. Dyserinck.
- Hulde aan Betje Wolff. Middelburg 1884. Catalogus d. Tentoonstelling van boeken enz. betrekking hebbende op E. Wolff-Bekker en A. Deken. Utr. 1884.
- A. van Eck.
- Toespraak op 15 Juni 1884. Leiden 1884.
- J. Esser Jr.
- Met een meeuwepluim, d. SOERA RANA. Amst. 1884.
- W.B.J. van Eyk.
- Hoofdonderwijzersnood? Haarlem 1884.
- James de Fremery.
- A parting gift, by J.d.F. Leiden 1884.
- P. HOFMANN PEERLKAMP. Or. de perpetua, quae Acad. Leidensi cum Gente Arausiaca intercessit, necessitudine spectata in studiis Principum etc. Leidae 1840.
- A. BRANTS. Bijdrage tot de geschiedenis d. Geldersche plooierijen. Leiden 1877.

James de Fremery.

J.B. GERLINGER. Die Griechischen Elemente in Schiller's Braut von Messina. Neuburg 1853.

Almanak voor reizigers in het Kon. der Nederl. M. pln. Jrg. 1-3. Amsterdam 1819-21.

Afstandswijzer v.h. Koningr. der Nederl. Amsterd. 1818.

H. POTTER. Reize door de oude en nieuwe vorstelijke departementen v. het Kon. Holland enz. Haarlem

1808. 2 dln.

R. Fruin.

The tragedy of Sir J. van Oldenbarnevelt. Uitg. met eene inleiding van R. FRUIN. 's Hage 1884.

H. Gerlings.

- Haarlem vóór 50 jaar. Haarlem 1884.

J.C. Gewin.

- Het recht van oorlog en vrede. Breda 1880.

C.J. Gonnet.

- Bedevaart naar Jeruzalem 1525. Uitg. door C.J. Gonnet. Haarlem 1884.

W.Th. v. Griethuizen.

- Openingsrede d. vergader. v.d. Holl. Maatsch. 1884.

- Uit het leven. Rotterdam z.j.

A.G. van Hamel.

- La chaire de Français dans une Université Néerlandaise. Groningen 1884.

C.J. Hansen.

- Transvaal of Z. Afrika en de dietsche stam. Antwerpen 1884.

D. Hartevelt.

Officieele bescheiden in zake de conventie van London. Amsterd. 1884.

J. Herderschee.

- Verhalen uit het O. Testament. Nijmegen 1884.

Mevr. de Wed. Heremans.

- In Memoriam J.F.J. HEREMANS. Gent z.j.

J.H. Hora Siccama.

- Nederland en de vrijheid v. gedachte. Utrecht 1885.

J.C. Jonker.

- Regeeringsalmanak van Nederl. Indië 1885. 2 dln.

C.J. v. Ketwich.

- Toespraak 100jarig bestaan Oude mannenhuis Leiden.

J. van Krieken.

- De Albigenzen van LENAU vert. Rotterdam 1884.

J.P.N. Land.

- M. HENGELBERG. Klein Woordenboek. Amst. z.j.

L.A. van Langeraad.

- Guido de Bray. Acad. Proefschr. Zierikzee 1884.

E. Laurillard.

- Balthasar Gerards. Amsterd. 1884.

M.G.L. van Loghem.

- Een liefde in het zuiden d. FIORE DELLA NEVE. Sneek 1883.

- Twee novellen d. FIORE DELLA NEVE. Haarlem 1884.

B. van Meurs.

- Germania's dichtbloemen. 2e dr. Kuilenburg 1883.

- Kriekende kriekske. 2^e dr. Utrecht 1883.

J.H. Meyer.

- Verslag Instituut voor blinden 1881-83.

- Verslag Alexander-Stichting. 1881-83.

J. VAN GEUNS. Verslag Instituut voor blinden. 1858-78.

N.N.

A. ROELOFFS. Grondrenten op de Veluwe. Leiden 1884.

D. SIMONS. De vrijheid van drukpers 's-Gravenh. 1883.

P. HEERING. Overijsselsche vertellingen. Leiden 1883.

Het Leidsch Orientalisten-Congres. Indrukken van een Arab. Congreslid vertaald en ingeleid door C. SNOUCK HURGRONJE. Leid. 1883.

N.N.

ANTH. TROLLOPE. An autobiography. Leipzig 1883.

M.W. MACLAINE PONT. Sprookjes. 's-Gravenhage 1884.

M. EMANTS. Langs den Nijl. Haarlem. 1884.

D.P.D. FABIUS. Gewogen. De praktijk onzer Grondwet v. J. Heemskerk Azn. beoordeeld. Amst. 1883,

HEL. SWARTH. Eenzame bloemen. Roeselare z.j.

R.P.A. YAN REES. Tusschen de keerkringen. 's-Gravenh. 1883.

J. VAN WANING BOLT. Reisherinneringen uit Italië en Egypte. Rotterd. 1883.

A.S.C. WALLIS. Vorstengunst. Haarlem 1883. 3 dln.

NELLIE. Brieven aan Minette. 's-Gravenh. 1884.

ADA. Heeren- en damesoorlog. Amsterd. 1883.

TEERLINCK-STYNS. Uit het leven van ons volk. Roeselare 1883.

PAAP. (W.) Bombono's. Een satire. Amsterdam 1884.

GALLÉ. (F.) Eldimar. Haarlem 1884.

SCHÖER. (K.J.) Goethe und die Liebe. Heilbronn 1884.

R. KOOPMANS VAN BOEKEREN. Kathederkout. 's-Gravenhage 1884.

J. PAYNE. Some literary recollections. Leipzig 1884.

J. BURRONGHS. Locusts and wild honey. Edinburgh 1884.

J. BURRONGHS. Winter Sunshine. Edinburgh 1884.

K. ELSTER. Gevaarlijke menschen. Amsterdam 1883.

W.A. VAN REES. Novellen. Deel V en VI. Leiden 1881.

H. HEINE. Memoiren. Hamburg 1884.

M.T.H. PERELAER. Op sneê verguld. Rotterdam 1884.

M.T.H. PERELAER. De spoliatie enz. Rotterdam 1884.

C. SELDER. Les derniers jours de H. Heine. Paris 1884.

J. CLARETIE. La vie à Paris 1883. Paris 1883.

DE VRIES. In en om den schouwburg. Afl. 2, 3, 6, 7. 's-Gravenhage 1884.

N.N.

- H.C. MULLER. De wedstrijd der kunsten. Amsterd. 1884.
 J.H. SHORTHOUSE. The little schoolmaster Mart. London 1884.
 P. VLUCHTIG. (F. SMIT KLEINE). Een in- en uitval. 's-Gravenhage 1883.
 P. VLUCHTIG. (F. SMIT KLEINE). Haagsche hopjes. Haarlem 1883.
 C. VOSMAER. De kunst in het daagl. leven. 's-Grav. 1884.
 E.A. FREEMAN. The office of the historical professor. London 1884.
 C. BUSKEN HUET. Het land van Rembrand. Haarlem 1882-84. 3 dln.
 F. VAN EEDEN. Het Sonnet. 's-Gravenh. 1884.
 P. BROOSHOOFT. Zijn meisje komt uit. 's-Gravenh. 1883.
 L. CLADEL. Le 2e mystère de l'Incarnation. Paris 1883.
 L. CLADEL. Urbains et Ruraux. Paris 1884.
 J. RICHPIN. Les blasphèmes. Paris 1884.
 J. BARBEY D'AUREVILLY. Memoranda. Paris 1883.
 TH. DE BANVILLE. Contes héroïques. Paris 1884.
 TH. DE BANVILLE. Riquet à la houppe. Paris 1884.
 F. COPPÉE. Severo Torelli. Paris 1883.
 L. ULBACH. Nos contemporains. Paris 1884.
 H. BRUNNHOFER. Ueber d. Geist d. Indischen Lyrik. Leipz. 1882.
 A. DE PONTMARTIN. Souvenirs d'un vieux critique. T. IV. Paris 1884.
 P. BOURGUET. Essais de psycholog. contemp. Paris. 1883.
 J. D'ARCAÏ. Indiscrétions contemporaines. Paris 1883.
 J. AICARD. Smilis. Paris 1884.
 I. TURGENJEW. Vier letzte Dichtungen. Mitau 1883. Beschrijving v.h. Huldeblijk
 aan de Regeering d. 26 Jan. 1883. 's Hertogenb. 1883.
 J. V. NYENBORGH. Schoole der Wijsheit. Groningen 1662.

N.N.

Niederdeutsches Liederbuch. Hamb. u. Leipzig 1884.

Levensbericht van G.A. Vorsterman van Oyen, door een oud-leerling. Niet in den handel.

J. Nolet de Brauwere v. Steelant.

- Poezy en lettercritiek. Roeselare 1884.

- Het menschdom verlost. Antw. 1884.

Mart. Nijhoff.

Fondscatalogus van Mart. Nijhoff. 1853-1884.

A.L.H. Obreen.

- In Spanje. Leiden. 1884.

J. Offerhaus.

- De lijdende Christus. Gron. z.j.

Louis D. Petit.

C.W. OPZOOMER. Naar aanleiding van een Testament. Amsterd. 1863.

A.H. V.D. HOEVE. Menschenwaan en Christendom. 2e dr. Amsterd. 1884.

ALEX. V.H. Schetsen met de pen. I. Amsterd. 1853.

V.J.ED. JOUY. L'Hermite en Provence. Paris 1819-27. 12 dln.

E. GOSSE. Les Jésuites ou les autres Tartuffes. Comédie. Paris 1827.

Beschrijving der schilderijen op 's Rijks Museum t'Amsterdam. 1859.

G. DE LAIRESSE. Grondlegginge d. teekenkonst. 2e dr. Amsterdam 1766.

DION. CATO. Zedekundige tweelingverzen (vert. d.J.C.

SCHULTZ JACOBI). Amsterd. 1835.

W.J. KNOOP. Quatre-Bras en Waterloo. Schiedam 1865.

Panorama v.d. veldslag bij Waterloo. Amsterdam 1816.

Catalogus der tentoonstellingen van schilderijen te Amsterdam in 1832-77.

Louis D. Petit.

J.C. SCHRÖCK. Kort begrip der Algem. geschiedenis. M. pl. Amsterd. 1796-99. 6 dln.

J.J. CREMER. Op den zolder. Rotterdam 1861.

C. LEMCKE. Geschichte d. deutschen Dichtung neuerer Zeit. Leipz. 1871.

R. STANYHURST. Translations of Virgils Aeneid (1582). London 1880.

TH. INGOLDSBY. Ingoldsby legends. London 1869.

E.H. KNATCHBULL HUGESSEN. River legends of Father Thames and Father Rhine. London 1875.

G.A. SALA. Ch. Dickens. London z.j.

CH. DICKENS. Speeches. London z.j.

DEFOE. Robinson Crusoe. Leipzig 1845.

L. STERNE. Adventures of Tr. Shandy. London 1872.

T. SMOLLETT. Rod. Randon. London 1872.

R. BURNS. Poetical works. Glasgow 1876.

SCOTT'S Poetical works. Glasgow 1876.

MOORE'S Poetical works. Glasgow 1876.

Obscurorum virorum Epistolae tres. In lucem ed. N. DE AMERBACH. Amst. 1885.

A.L.C. COQUEREL. Sermons. Amst. 1819.

A. JULLIEN. Histoire du théâtre de Me de Pompadour. Paris 1874.

A. JULLIEN. La comédie à la cour de Louis XVI. Paris 1875.

A. JULLIEN. Le théâtre des D^{lles} Verrières. Paris 1875.

A. DELVAU. Le théâtre érotique sous le Bas-empire. Paris.

LA FONTAINE. Contes et nouvelles. Paris 1869.

L. RACINE. Poésies. Paris 1853.

A. DE LAMARTINE. Premières méditations poétiques. Paris 1860.

A. DE LAMARTINE. Recueils poétiques. Paris 1872.

Les Pseaumes de David. Amsterd. 1730.

Louis D. Petit.

- MOLIÈRE. Oeuvres avec notes par A. PAULY. Paris 1870. 4 dln.
 M. DE MONTIFAUD. Les Romantiques. Paris 1877.
 J.J. SCHÜRMAN. Josépha. Comédie. Amsterd. 1879.
 H. DE BORNIER. La fille de Roland. Paris 1875.
 J. REBOUL. Poésies. Bruxelles 1836.
 V. HUGO. Chants du crépuscule. Bruxelles 1836.
 G. OTTEN. Die Caesur im altfranzösischen. Greifswald 1884.
 LONGUS. Amours pastorales de Daphnis et Chloé. Par. 1871.
 ROUSSEAU. Julie ou la nouvelle Héloïse. Paris 1875.
 VOLTAIRE. Romans. Paris 1863.
 A. DE MUSSET. Premières poésies. Paris 1867.
 E. PAILLERON. Amours et haines. Paris 1869.
 MONTESQUIEU. Lettres Persanes. Paris 1875.
 X. DE MAISTRE. Voyage autour de ma chambre. Paris 1875.
 J.R. Planten.
 H. TOLLENS CZ. The Hollanders in Nova Zembla. Transl.
 by D. VAN PELT. N. York 1884.
 J. Polvliet.
 - Genealogie v.d. familie Snethlage. Amsterd. 1885.
 - Genealogie v.d. familie Mees. 1882.
 - Genealogie v.d. familie Wynaendts, d.J. POLVLIET en C.J.A WYNAENDTS.
 C.W. van der Pot.
 - Kruimeltjes. Rotterdam 1884.
 J.K.W. Quarles van Ufford.
 LOUIS ULBACH. La Hollande et la liberté de penser. Paris 1884.
 S.J.E. Rau.
 - Zangen eens levens. Nijmegen.
 Lord Reay.
 - Assoc. Societies of Univers. of Edinburgh. Lond. 1885.

Lord Reay.

- Internation. Conference on education. London 1885.
- Univ. Reform in Scotland. London 1885.

W.N. du Rieu.

E. VAN CALCAR. Kinderen der eeuw. Amsterd. 1873. 3 dln.

History of the Shakespeare Memorial. London 1879.

Leidsch Dagblad. 1870-84.

Uilenspiegel. 1870-85.

LA FAYETTE. Mémoires de Hollande. Paris 1856.

Erasmiaansch Gymnasium, Programma v.d. cursus 1884/5.

FÉNELON. Aventures de Télémaque. Paris 1836.

M.J. DE GOEJE. Redevoering. 's-Gravenh. 1866.

J. PIJNAPPEL. Redevoering. Leiden 1877.

C.F. CADERAS. Fluors Alpinas. Coira 1883.

LEVINI WARNERI de rebus turcicis epistolae. Ed. G.N.

DU RIEU. Lugd. Bat. 1883.

W.T.H. van Rootselaar.

- De Koppelpoorten. Amersfoort. 1885.

C. Sepp.

- Kerkhistorische studiën. Leid. 1885.

M.A. Snoeck.

- Munten te 's-Hertogenbosch geslagen 1579-1669.

J.F. van Someren.

Catalogus der Breero-Tentoonstelling. Amsterdam 1884.

O.A. Spitzen.

- Nouvelle défense de Thom. à Kempis. Utrecht 1884.

Ch. Stallaert.

- Glossaire des termes de pratique et de mots vieillis de l'anc. langue Flamande etc. Spécimen.

Liste chronol. d. Edits et Ordonn. d. Pays-Bas. sous Charles V. Bruxelles 1885.

B.D.H. Tellegen.

- De wedergeboorte van Nederland. Groningen 1884.

J. Te Winkel.

- De grammatische figuren in het Nederl. Kuilenb. 1884.

J. Tideman.

Wörterbuch d. Gauner-und Diebessprache. Magdeb. 1843.

Universiteit te Brussel.

L. VANDERKINDERE. L'Université de Bruxelles 1834-84. Notice historique. Brux. 1884.

J. Verdam.

HOOFT'S Warenar uitg. d.J. VERDAM. Leeuw. 1884.

HUYGENS Costelick mal en Voorhout. Uitg. d.J. VERDAM. Leeuw. 1884.

VONDEL'S Leeuwendalers. Uitg. d.J. VERDAM. Leeuw. 1884.

Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels.

Bijdragen tot de geschiedenis v.d. Nederl. Boekhandel. Dl I. Levensschetsen en verspreide stukken. Amsterdam 1883.

P.J. Veth.

Ontdekkers en onderzoekers. Leiden 1884.

J.C. de Vos.

- Ik heb een stuk geschreven. 's-Gravenhage 1884.

- Sidin. 's-Grav. 1884.

- Medea. 's-Grav. 1884.

A.C. Vreede.

- Redevoering. Leiden 1877.

J.C. de Vries.

Bibliotheca Vondeliana. Verzameld door A.D. DE VRIES AZ. Amsterdam 1884.

M. de Vries.

- Feestrede bij de onthulling v.h. gedenkt. v. Leidens Ontzet. Leid. 1884.

- De Vader des Vaderlands. Feestrede. Delft 1884.

- & J.P. HASEBROEK. Aan Nic. Beets. 19 Sept. 1884.

M. de Vries.

L.A. TE WINKEL. De Grondbeginselen d. Nederl. Spelling. 5e dr. herz. d.M. DE VRIES. 's-Gravenh. 1884.

R.W.P. de Vries.

Verschillende kinderwerkjes. 20 stks.

Jaarboekje d. Maatsch. V.W. 5 Jrgn.

Nederl. Volksalmanak 1836, 42, 46.

A. LOOSJES PZ. Maurits Lijnslager. Haarlem 1852.

A.J. DE BULL. Novellen. Utrecht z.j.

B.G. de Vries van Heyst.

- Der ballingen Trooster. Haarlem 1884.

J. Watts de Peyster.

H.W. DOMETT. History of the Bank of New York.

Th.I. Welvaarts.

- Levensschets van L. v. Canart d'Hamale. Utrecht 1884.

W. Wintgens.

- Redevoeringen. 1877-84. 's-Gravenh. 1877-84. 4 dln.

- De Regeering tegenover de veepest. 's-Gravenh. 1866.

- Conservatieve Koloniale politiek. 's-Gravenh. 1866.

- Onze toestand in Indië. 's-Gravenh. 1878.

- Redevoering conversie gemeentegrond. 's-Gravenh. 1882.

- Grondwetsherziening en Nation. onderwijs. 's-Gravenh. 1885.

H. Witte.

- Elders en thuis. 's-Gravenh. 1880.

Door Ruil met de Fransche Regeering:

BRASSEURD DE BOURBOURG. (M.) Mss. Troano. Paris 1869. COURAJOD. (L.)

Monasticon Gallicanum. 7 fasc. Paris 1869. LEFÈBRE. (A.) Hist. d. Cabinets de

l'Europe Par. 1866. 5 dln. PARIS. (L.) Evangélique Slave. Paris 1852.

De Bibliotheek ontving *Overdrukjes* van de Heeren;

J. Anspach, J.A. de Bergh, J. Blankenaar, H.J. Bool, G.H. van Borssum Waalkes, V. Bouton, F. Caland, J. Dirks, J.I. van Doorninck, A.C. Duker, W.N. du Rieu, J. Dyserinck, J.G. Frederiks, J.H. Gallée, D. Hartevelt, J.J. van Kerkwijk, C. Lehmann, J.A.M. Mensinga, D.J. Nolet de Brauwere van Steelant, J. Offerhaus, F.J. Poelhekke, C.J. Polvliet, J.K.W. Quarles van Ufford, Ch. Rahlenbeck, Th. M. Roest, W.P. Sautijn Kluit, J.W. Staats Evers, O.W. Star Numan, J.A.A. Vorsterman van Oyen, H.M. Werner, J. Winkler.

De Bibliotheek werd door aankoop vermeerderd met:

Adelheide de Montherbois. Z. Holland 1750.
 Adeline of bijzonderheden eener jonge juffer. 's-Grav. 1783. 3 dln.
 Album. (Dichterlijk) voor Neerlands vrouwen en meisjes. verz. door J.J.L. ten Kate. 2e druk. Deventer z.j.
 Almanak (Bijbelsche) voor 1878-84.
 Almanak (Bijbelsche) v.d. Ned. geref. kerk van Z. Afrika v. 1854. Kaapstad 1854.
 Almanak (Bijbelsche) voor liefde, deugd en vriendschap. Amsterdam 1816.
 Almanak (Bijbelsche) voor vernuft en kunst. Amsterdam. 1802.
 Almanak (Bijbelsche) voor vrouwen door vrouwen. Amsterdam 1795 en 1802.
 Almanak (Bijbelsche) voor vernuft en smaak. Amsterdam 1803, 1809, 1811.
 Almanak (Bijbelsche) tot nut en verpoozing. Amsterdam 1830.
 Alting. (Ch.) De haan met negen hennen. z.p.e.j.
 Anthologie des poètes français. Paris 1875.

- Ashton. (J.) Chap-books of the XVIIIth century. London 1882.
- Asschenberg. (H.) Vertelsels en Puntdichten. 2e dr. Amsterdam 1827.
- Avanturier. (De nieuwe) Leyde 1731.
- Bähring. (B.) Th. v. Kempen d. Prediger d. Nachfolger Christi. Berlin 1849.
- Banville. (T. de) Traité de poésie française. Paris 1874.
- Barklay. (J.) Satyrikon. Amsterdam 1683.
- Barklay. (J.) d'Argenis. Amsterdam 1643-1661.
- Batavia sacra. Bruxellis 1714.
- Beekman. (A.A.) Schetsen en novellen. 's-Gravenh. 1881.
- Beers. (J. v.) Gevoel en leven. Amsterdam 1869.
- Beers. (J. v.) Jongelingsdroomen. 2e druk. Amsterdam 1854.
- Beers. (J. v.) Levensbeelden. 3^e druk. Amsterdam 1869.
- Beets. (N.) Gedichten, Bloemlezing. Amsterdam 1880.
- Beets. (N.) Rijmbijbel 2^e druk. Haarlem. 1862.
- Beets. (N.) Guy de Vlaming. Haarlem 1837.
- Beets. (N.) Dichtwerken, Bloemlezing. Amsterdam 1880.
- [Bekker. (B.)] Waare oorspronk d. Satans. Workum 1703.
- Beroerte. (Napelsche) 3^e dr. Amsterdam 1652.
- Beschrijving (Volledige) van alle konsten en ambten, 13^e stuk, de Graveur d.A. Fokke Simons.
- Bibel (Den). Antwerpen, W. Vorsterman, 1529.
- Bibel (Den). Antwerpen, Hans de Laet, 1565.
- Bibel (Den). Z. pl. Ghedr. Anno 1571.
- Bibel (Den). Delft, Corn. Jansz. 1581.
- Bibel (Den). Rotterdam, D. Mullem, 1581.
- Bibel (Den). Amsterdam, W.J. Buys, 1582.
- Biblia. Leyden, J. Paedts Jz. en J. Bouwens, 1589.
- Biblia. Amsterdam, Laur. Jacobsz., 1590.
- Biblia. Delft, B.H. Schinckel, 1595.
- Biblia. Leyden, J. Paedts, 1596.

- Biblia. 's-Gravenh., H. Jacobsz., 1609.
 Biblia. Amsterdam, W.J. Stam, 1612.
 Biblia. Amsterdam, P.A.v. Ravensteyn, 1633.
 Biblia. Leyden, P.A.v. Ravensteyn, 1639.
 Biblia. Leyden, Wed. en Erven v. J. Elzevier, 1663.
 Biblia. Amsterdam, Broer en Jan Appelaer, 1664. 2 dln.
 Biblia. Dordrecht, P. en J. Keur, 1732.
 Biblia. Haarlem, Joh. Enschedé & Zonen, 1835.
 Bilderdijk (W.) De Geestenwereld uitg. door J. DAVID. Leuven 1848.
 Biblia. Mengelpoezie. Amsterdam 1799. 2 dln.
 Biblia. Dichtwerken uitg. door J. VAN VLOTEN. 2e druk. Arnhem 1884. 2 dln.
 Bloemlezing uit het Christ. album 1846-57. Zalt-Bommel z.j.
 Bloemlezing uit Ned. prozaschrijvers v.N.G. VAN KAMPEN, verkort d.D. VEEGENS.
 Amsterdam 1882
 Blum. (J.C.) Sprichwörterbuch. Leipzig 1780. 2 dln.
 Boccatio. Verliefte Fiametta. Dordrecht 1659.
 Boer. (L.M. de) Stemmen der natuur en des harten. Groningen 1881.
 Boer. (L.M. de) Prins Willem I en zijn tijd. Sneek 1884.
 Borger. (E.A.) Disp. de historia pragmatica. Hag. Com. 1818.
 Bos. (L. van) Dordrechtsche Arcadia. Amsterdam (1662).
 Bosboom Toussaint (A.L.G.) Raymond de schrijnwerker. Amsterd. 1880.
 Bosboom Toussaint (A.L.G.) De vrouwen uit 't Leycestersche tijdvak. Amst.
 1849. 3dln.
 Boudewijn [J.L.v.D. VLIET]. Jonge jufvrouwen. Breda. 1876.
 Bourguignon. (A.) Grammaire de la langue d'oïl. Paris 1873.
 Bragiaantjes. Schiedam 1859.

- Bruggen. (J.v.) Willem van Oranje geschetst. Heusden 1884.
- Bruyn. (L.) Lieder en Psalmen. Batavia 1827.
- Buchner. (W.) Geschichte der deutschen Literatur. Leipzig 1863.
- Bunyan (J.) Eens Christens reize naar de eeuwigheid. 2^e uitg. Utrecht z.j.
- Bunyan (J.) Eens Christens reize naar de eeuwigheid. 7^e uitg. Utrecht z.j.
- Bunyan (J.) Pelgrimstogt, vertaald door J. DE LIEFDE. Utrecht 1853.
- Bunyan (J.) De heilige oorlog. 2^e druk. Nijkerk 1872.
- Busken Huet. (C.) Nederl. Belletrie (1857-72). Amsterdam 1876. 3 dln.
- Busken Huet. (C.) Literar. fantasien. 3e druk. Amsterdam 1874.
- Busken Huet. (C.) Nieuwe literar. fantasien. 2e druk. Amsterdam 1874.
- Buurt (Onze) door een Ongenoemde. Haarlem 1882.
- Bijtzalf der gebreken of toetssteen v.d. wereld. Gaapstad, z.j.
- Calprenède, de la. Cassandra. Amsterdam 1669. 5 dln.
- Catalogus der tentoonstelling betreffende Willem I. Delft 1884.
- Cats. (J.) Alle de wercken. Brussel 1830-44. 26 afl.
- Cervantes. (M.) Romans. Delft 1643. 3 dltjs.
- Chambers. Cyclopaedia of English Literature. London 1881. 2 dln.
- Chonia. [J.C. KINDERMAN]. Rome contra Utrecht. Utr. 1873. 2 dln.
- Chasles. (E.) Histoire abrégée de la littérature française. Paris 1875. 2 dln.
- Chasles. (E.) Cervantes et son temps. Paris 1866.
- Coligny. (C.) La Chanson française. Paris 1876.
- Comenius. (J.A.) Janua linguarum reserata aurea. Amst. 1648.
- Coronel. (S.S.) Herinneringen aan de historische tentoonstelling van Friesland. Leeuwarden 1878.

- Costa. (I. da) Politieke poezie. Haarlem 1854.
 Costa. (I. da) Hesperiden. Haarlem 1855.
 Creemers. (C.) Aanteekening over het dorp Stramproy. Roermond 1871.
 Daudiguier. Lysander en Caliste. Utrecht 1653.
 Daudiguier. Lysander en Caliste. Amsterdam 1703.
 Dejardin. (J.) Dictionnaire des spots ou proverbes Wallons. Liège 1863.
 Desmarests. D'onvergelijkelijke Ariane. Amsterd. 1661.
 Ducasse. (A.) Histoire anecdotique de l'ancien théâtre en France. Paris 1864. 2 dln.
 Düringsfeld. (I. v.) Von der Schelde bis zur Maas. Leipzig 1862. 3 dln.
 Düringsfeld. (I. v.) und O. v. REINSBERG-DÜRINGSFELD. Hochzeitbuch. Leipzig 1871.
 Duyl. (A.G.C. van) Een Afrikaander. Amsterdam z.j.
 Duyse. (P. v.) Etude sur Till l'Espiègle. Gand 1858.
 Eberty. (F.) W. Scott, zijn leven en werken. Amsterdam 1869. 2 dln.
 Emants. (M.) Godenschemering. Sneek 1883.
 Engelen. (A.W.) Het jaar 1848. Groningen 1849.
 Erasmus. (D.) Lof der Sotheid, vert. d.J. WESTERBAEN. 's-Gravenhage 1659.
 Erasmus. (D.) Burgerlijke wellevendheid vert. d.M. KOMANS. Rotterdam 1695.
 Ernst en vrede. Maandschrift. Jrg. V. Utrecht 1857.
 Escutaeus. Ontschakinge van Clarinde. Utrecht z.j.
 Europa. Jaargang 1854-77. Dordrecht 1854-77. 46 dln.
 Familie-Archief. Geslacht Beets. 's-Gravenhage 1884.
 Fantasia. Proza en Poezie. Amsterdam z.j.
 Fénelon. De gevallen van Telemachus, uit het Fransch door I. VERBURG. Amsterdam 1720. 2 dln.
 Forster. (J.) Life of Charles Dickens. London 1878.

- Franquinet. (G.D.) Verhandeling over de Gothische letterkunde. Leuven 1846.
- Gautier. (T.) Histoire du Romantisme. Paris 1874.
- Geddes. (J.) Leven en bestuur van J. de Witt. Haarlem 1880. Dl. 1.
- Gedenkboek der Conscience-feesten. Roeselare z.j.
- Gérusez. (E.) Hist. de la littérature franç. Paris 1869. 3 dln.
- Geschiedenis der Nederlanden door een R. Cath. Priester. 's-Hertogenbosch 1838.
- Gezangboek (Evangel. Luthersch). 1884.
- Gezangen. (Geestelijke) v.d. gemeente uit de Heidenen in Z. Afrika. Elberfeld 1844.
- Glagau. (O.) Fritz Reuter u. seine Dichtungen. Berl. 1875.
- Goethe. (J.W. von) Faust. Leipz. z.j.
- Goethem. (J.P. van) De togt van Heemskerk naar Gibraltar. Amsterdam 1837.
- Gouverneur. (J.J.A.) De Keesiade. Groningen. z.j.
- Goldsmith. (O.) Complete works. London 1870.
- Goudschaal. (P.R.) Gedenkboek van het instructie-bataillon. 's-Gravenhage. z.j.
- Gouw. (J. ter) Amstelodamiana. Amsterdam 1874. 2 dln.
- Grimm. (Gebr.) Kinder- und Hausmärchen. Berlin 1885.
- Grimm. (J.) Kleinere Schriften. Bd VI. Berlin 1882.
- Groen van Prinsterer. (G.) Verscheidenheden over staatsregt en politiek. Amsterdam 1850.
- Haard (Eigen). Haarlem 1884.
- Harderwijk. (K.J.R. van) Naamlijst der predikanten te Rotterdam. Rotterdam 1850.
- Heerman (F.) Gulden annotatien. 30^e druk. Amst. 1735.
- Heine. (H.) Liedjes en verhalen vert. door A.v.D.
- HOOP Jrszn. Amsterdam z.j.
- Heinsius. (N.) Don Clarazel de Gontarnos ofte den buitenspoorigen dolenden Ridder. Amsterdam 1697. 2 dln.

- Heinsius. (N.) Den vermakelyken avonturier. Amsterdam 1695. 2 dln.
- Heinsius. (N.) l'Avanturier Hollandais. Amsterdam 1729.
- Hendriks. (J.J.) Proeve v. een Woordenboek van Nederl. synoniemen. Deventer 1880.
- Heykoop (H.L.) en J. MEERKERK. Een krans op 't graf van den Zwijger. Amsterdam 1884.
- Hirzel. (S.) Verzeichniss einer Goethe-Bibliothek. Leipzig 1884.
- Historie van de vier Heemskinderen. Amsterdam 1767.
- Hock. (A.) Danses Liégeoises [en andere gedichten]. 12 stuks.
- Hofdijk. (W.J.) In het Harte van Java. Amsterd. 1881.
- Hofdijk. (W.J.) Een Lauwerkrans op des Zwijgers graf. 's-Gravenh. 1884.
- Holberg. (L.) Onderaardsche reis van Cl. Clim. 's-Gravenhage 1744.
- Holland. (Jan) [A.J. VITRINGA]. Nette mensen. Deventer 1878.
- Homerus. De dooling van Ulisses. 't Amsterdam 1651.
- Hoop Jrzsn. (A.v.d.) Verspreide gedichten. Schiedam 1854.
- Hooyer. (J.H.) Mijnheer Daniel. Haarlem 1884.
- Hubbard. (G.) Histoire de la littérature contemporaine en Espagne. Paris 1876.
- Jaarboekje van Celebes 1864-65. Makasser 1864-65.
- Jaarboekje van de Christel. Gereform. Kerk 1856-83.
- Jansen. (P.A.) Naamlijst d. gepensioneerde officieren. 1e Jaarg. Leeuwarden 1869.
- Jansen. (P.A.) Indeeing en ranglijst der HH. officieren van het Kon. leger der Nederlanden en Nederl. Ind. koloniën, 1868-69. Jrg. 1-2. Nijmegen 1848-69.
- Johnson. (S.) Lives of the English poets. Leipz. 1858. 2 dln.

- Jongeneel. (J.) Een Zuid-Limburgsch taaleigen. Heerlen 1884.
- Jorissen. (Th.) De patriotten te Amsterdam in 1794. Amsterdam 1874.
- Kampen. (N.G. van) Lessen van levenswijsheid enz. Deventer 1838.
- Karpeles. (G.) Heinr. Heine. Nijmegen 1878.
- Kate. (J.J.L. ten) De planeeten. 2^e druk. 's-Gravenhage 1873.
- Kate. (J.J.L. ten) Stemmen des vredes. Amsterdam 1869.
- [Kate. (J.J.L. ten)] Anti-Gerusiomachia. Utrecht 1839.
- Kavanagh. (J.) English and French women of letters. Leipzig 1862. 2 dln.
- Kilianus. Latijnsche gedichten. Antwerpen 1880.
- Koenig. (R.) Deutsche Literaturgeschichte. Bielefeld u. Leipzig 1879.
- Koning. (Z.J.) Leven van Willem van Nassau. Nijkerk 1884.
- Koning. (Z.J.) Een dag van rouw. Nijkerk 1884.
- Koopman (De) of bijdragen tot opbouw v. Neerl. koophandel. Amsterdam 1768-76. 6 dln.
- Kreyszig. (Fr.) Vorlesungen über d. Deutschen Roman der Gegenwart. Berlin 1871.
- Lange. (O.) Literaturgesch. Lebensbilder. Berlin 1870.
- Lange. (O.) (P. de) De gulden annotatien. Amsterdam 1660.
- Leerredenen bij gebeurtenissen. (Band met 8).
- Lennepe. (J. van) La Rose de Dekama trad. par A. Dubourcq. Paris 1843. 2 dln.
- Lennepe. (J. van) De lotgevallen van Ferd. Huyck. Amsterd. 1840. 2 dln.
- Lennepe. (J. van) Onze voorouders geschetst. Amsterd. 1838-44. 5 dln.
- Lennepe. (J. van) De lotgevallen van Klaasje Zevenster. 's-Gravenh 1866 met [zoogen.] supplem.
- Lennepe. (J. van) Poetische werken. 's-Gravenh. 1874. 2 dln.

- Le Sage ten Broek (J.G.) De ware aanbidding. 2e dr. Rotterd. z.j.
 Le Sage. (A.R.) Gevallen van Ridder van Beauchène. Amsterd. 1757.
 Lessing. Nathan der Weise. Leipzig z.j.
 Leven en lotgevallen van Abeillard en Heloise. Utr. 1790.
 Lewes. (G.H.) Goethes Leben und Schriften. Berlin 1858. 2 dln.
 Liedboecxken (Enkhuyser). Ench. J. Palensteyn. z.j.
 Liedeboek. (Antwerpsch). Antwerpen, J. Thijs. z.j.
 Liedeboek. (Gentsch). Gent, L.v. Paemel.
 Linschoten. (J.H. van) De sluipmoordenaar van Villefans. Leiden 1884.
 Livre des sonnets. Paris 1875.
 Longfellow. (H.W.) Het lied van Hiawatha, vert. d. L.S.P. Meyboom.
 Amsterdam 1862.
 Lubach. (D.) De bewoners van Nederland. Haarl. 1863.
 Marianne (De Hollandsche) 's-Grav. 1760. 2 dln.
 Marivaux. De Boerin van fortuin. Amsterd. 1739. 3 dln.
 Masson. Weisheit des Volkes. Sprichwörter. St. Petersburg 1868.
 Masthoff. Herdenking van 10 Juli 1584. Delft 1884.
 Maurik. (Just. v.) Met z'n achten. 2e dr. Amst. 1884.
 Molema. (H.) Woordenboek der Groningsche Volkstaal. 1^e en 2^e stuk. Winsum
 1884-1885.
 Moulin. (J.) Omtrekken eener algemeene litteratuur over Shakespeare. Kampen
 1845.
 Multatuli. [A. DOUWES DEKKER]. Minnebrieven en verspreide stukken. 5^e dr.
 Amsterd. 1871.
 Muzenalbum. Amsterdam 1849-50. 3 dln.
 Muzen-almanak. (Nederl. Indische) 1859-60.
 Maatschappij d. Antwerpsche Bibliophilen. Werken. N°. 1-7, 9. Bulletins enz.

- Naamregister der predikanten van de Nederl., Walsche en Engelsche kerken. 1770, 1838, 1840.
- Nahuy s. (P.) Kort begrip der christelijke Religie. Amsterdam 1746. 2 dln.
- Neerlands roem, liefde en hoop. Almanak voor 1816.
- Neptunus. Jaarboek v.h. kon. Instituut. v.d. Marine. 1858/59. 2 dln.
- Niemeyer. (A.H.) Overzicht d. algemeene geschiedenis d. opvoeding enz. Amsterdam 1834.
- Niemeyer. (A.H.) Grondbeginselen der opvoeding en onderwijs. Amsterdam 1828.
- Nieuws (t Oude) der ontdekte wereld. Amsterdam 1667.
- Nisard. (Cl.) Les livres populaires. Paris 1854. 2 dln.
- Ommelander (De). Tijdschrift. Groningen 1833. 5 dln.
- Onze Muze. Album van zangen uit dichters der 19^e eeuw. Schiedam 1868.
- Oort. (P. van) Schipper Verduyn. 's-Gravenhage 1881. 2 dln.
- Palleske. (E.) Schillers Leben und Werke. Stuttgart 1882. 2 dln.
- Palm. (J.H. van der) Verhandelingen en redevoeringen. Dl. III. Amsterdam 1824.
- Pamela of de beloonde deugd. Amsterdam 1751. 4 dln.
- Pantheon (Klass. letterk.). N°. 119-120. Schied. 1884.
- Perrault (C.) Contes, publ. par A. Lefèvre. Paris 1875.
- Pierson. (A.) Adr. de Mérival. Arnhem 1866. 3 dln.
- Piron. (A.) Poésies badines. Paris 1885.
- Polyglott (A) of foreign proverbs by H.G. Bohn. London 1857.
- Portefeuille (De). 3e Jaargang. Amst. 1883.
- Potgieter. (E.J.) Een bundel liederen. Haarlem z.j.
- Psalmen (Davids), nieuwelijcx op rijmmaet geset. Amsterdam 1684.

- P s a l m e n (Het Boek der) op nieuw in het Nederd. vertaald door S.I. MULDER.
 Amsterdam 1864.
- Q u e v e d o . (F. de) Volgeestige werken. Amsterdam 1699.
- Q u e v e d o . (F. de) Wonderl. gesichten. Amsterdam 1657.
- Q u e v e d o . (F. de) Wonderl. gesichten. Amsterdam 1658.
- Q u e v e d o . (F. de) Wonderl. gesichten. Amsterdam 1660.
- R e e s . (R.P.A. van) Eb en vloed. 's-Gravenh. 1882.
- R e i n a e r t . Oudste tekst verstaanbaar gemaakt door R. DIJKSTRA. Rotterdam 1884.
- R e n i e r . (J.) Nieuwe Naamlijst der predikanten te Vere.
- R e s i d e n t i e - A l m a n a k . 1865-68, 72.
- R i c h a r d s o n . Geschiedenis van Cl. Harlowe. Amsterdam 1797. 8 dln.
- R i e m s d i j k . (J.C.M. van) Het stadsmuziek-college te Utrecht. Utrecht 1881.
- R o b i n s o n (De spaanse). Amsterdam 1758.
- R o b i n s o n C r u s o ë (Lotgevallen van). Amst. 1735. 3 dln.
- R o j a s . (F. de) La Célestine. Tragi-Comédie. Paris 1883.
- R o u x . (A.) Histoire de la littérature contemporaine en Italie. Paris 1870-74. 2 dln.
- S a a d i . Persiaansche Bogaard. Amsterdam 1688.
- S c h a e f e r . (J.M.) Leven v. Goethe vertaald door C.M. VAN HEES. Utrecht 1856. 2 dln.
- S c h e l t e m a . (J.) Staatkundig Nederland, Amsterdam 1806. Met de kaart.
- S c h e l t e m a . (J.) P. Amstels oudheid. Dl. VII. Amsterdam 1885.
- S c h e t s (Korte) der geschiedenis v.h. Nederl. korps Militaire Ingenieurs. Venlo 1872.
- S c h i l d w a c h t (De). 's-Gravenh. 1849-50.
- S c h i l l e r u n d G o e t h e . Briefwechsel. Stuttg. 1830. 2 dln.
- S c h i m m e l . (H.J.) Verspreide gedichten. Amsterd. 1852.
- S c h l e g e l . (G.) Geschiedenis van het gebloemde briefpapier. Batavia 1865.

- Schou-tooneel (Hollants). Amsterdam 1701.
- Schut. (J.) Twee duyzend Spreuken. Rotterdam 1740.
- Schutte. (R.) Tweetal verhandelingen. Amsterdam 1785.
- Scudéry. Ibrahim en Isabella. Amsterdam 1679. 4 dln.
- Segrais. Wonderl. werkingen der liefde. Amsterd. 1680.
- Serrurier. (H.C.) Kronyk enz. der gebeurten. met opzigt tot de Fransche Revolutie 1788-1823. 11 stukken.
- Shakespeare. Works ed. by TH. CAMPBELL. London 1875.
- Shakespeare. Julius Caesar verklaard d.C.W. OPZOOMER. Amsterd.
- Smit Kleine. (F.) Nicolaas Beets. Haarlem 1884.
- Solersano. 'T leven van den doorsleepen bedrieger. Amsterdam 1670.
- Spandaw. (H.A.) De vrouwen. 2^e druk. Gron. 1819.
- Spoor (G.J.) Gedichten. Amsterdam z.j.
- Spreuken (Boek der), vertaald door J. DYSERINCK. Haarlem 1883.
- Stedebeschrijvingen (Verschillende). 7 stuks.
- Studenten-Almanak (Gentsche) voor 1871.
- Swinburne. (A.C.) Complete works. New-York 1884.
- Swinderen. (Th. v.) Compleete werken. Gron. 1855 en v. 7 dln.
- Tempel (de) der Vrede geopend door de Mogendheden. Amsterdam 1749.
- Testament (Nieuw). Leiden, Joh. Elsevier. 1659.
- Testament (Nieuw). Amsteldam, Wed. P. Arentsz en K. van der Sijs. 1709.
- Testament (Nieuw). Antwerpen, Wed. P. van Keerberghen. 1572.
- Testament (Nieuw). Amsterdam, J. Rieuwertsz. 1701.
- Thomas à Kempis. De Naervolge Christi. t'Antw. z.j.
- Thomas à Kempis. Das Buch v.d. Nachfolge Christi, herausg. von J. M. SAILER. 6e Ausgabe. München 1825.
- Thomas à Kempis. Navolging van Christus, vert. door J.P. HASEBROEK. Amsterdam 1844.

- Thomas à Kempis. De biecht voor God van een groot man. Vert. door W. FRANCKEN AZN. Amst. 1857.
- Thrasylulus [C. BUSKEN HUET]. Groen en rijp. Haarlem 1854.
- Til. (S. van) Het 2e boek der Psalmen enz. Dordregt 1696.
- Tolhausen. Technologisches Wörterbuch. Paris 1854. II-III.
- Tollens Czn. (H.) The wintering on Nova Zembla from the Dutch by Anglo-Saxon. Leeuwarden 1860.
- Tollens Czn. (H.) Id. (In het landfriesch). Leeuwarden. 1861.
- Tollens Czn. (H.) Id. Geïllustreerd. Leeuwarden 1843.
- Tollens Czn. (H.) Kinderlijke dichtstukjes. 's-Gravenhage 1856.
- Tollens Czn. (H.) Laatste gedichten. 2^e dl. Leeuwarden 1853.
- Tollens Czn. (H.) Gedichten. 2^e dl. Rotterdam 1822.
- Tollens Czn. (H.) Nalezing. Leeuwarden 1866.
- Tollens Czn. (H.) Een bedelbrief. 's-Gravenhage 1848.
- Toonneel der gedenkwaardigste wonderen. Amst. 1657.
- Topin. (M.) Romanciers contemporains. Paris 1876.
- Tijd (De). Verschillende Jaarg. en andere defecten.
- Tijd (Onze) Dl. I-XXX en N.S. Jrg. IV. Amsterd. 1849-62.
- Utrecht Dresselhuis. (J. ab) Naamlijst der herv. predik. te Goes. Goes 1847.
- Veen. (A.J. v.d.) Handleiding v. predikanten. Haarlem 1822.
- Verhaal der schelmstukken van Jaco. Amsterdam 1740.
- Vermakelijkheden (De tien) des huwelijks. Laatste druk. Amsterdam.
- Versuch eines Bremisch-Niedersächsischen Wörterbuchs. Bd. VI. Bremen 1869.
- Verzameling taalkundige werkjes, gedichten enz. enz. 66 stuks.
- Villefranche. (J.M.) Les martyrs du Japon. Paris 1862.

- Visschers gevangen. (Voor) Proza en poezie. Amsterd. z.j. 2 bundels.
- Vluchtig (P) [F. SMIT KLEINE]. De madonna van Duinlust. 's-Gravenh. 1882.
- Volksalmanak. (Christel.) 1^e Serie 1844-55. 12 dln. N. Serie 1856, 64, 71, 73-77.
- Volksalmanak. (Geldersche). 1885.
- Vondels poezie. Leeuwarden G. Sijbes. z.j.
- Vries (M. de) Die geskiedenis v. die Transvaal. Leiden 1881.
- Wagner. (J.H.C.) Geschiedenis der oudste protest. kerk in België. Rotterdam 1885.
- Wallis. (A.S.C.) [A. OPZOOMER]. Johann de Witt. Trauerspiel. Utrecht 1875.
- Wallis. (A.S.C.) [A. OPZOOMER]. In dagen van strijd. Amsterdam 1878. 3 dln.
- Weber. (G.) Geschichte d. deutsch. Literatur. Leipz. 1861.
- Weber. (G.) Lesebuch zur Geschichte d. deutschen Literatur. Leipzig 1863.
- Wegh wijser (Apolloos) door de feesten v. Gronings Hooge Schole. Groningen z.j.
- Wilbrennink. Chronolog. lijst van H.H. officieren der Nederl. cavallerie. Z.p.e.j.
- Wolff (E.) en A. Deken. Fabelen voor de Nederl. jeugd. 's-Gravenh. 1792.
- Wolff (E.) en A. Deken. Historie van Sara Burgerhart. Uitg. d. Mevr. v. Westreenen. 's-Gravenh. 1879. 2 dln.
- Wolters. (W.P.) Twaalf preeken. Harlingen 1862.
- Wülcker. (R.) Grundriss zur Geschichte d. angelsächs. Literatur. 1^e Hälfte. Leipzig 1885.
- Zee man. (H.) Drank en drankwinkels in Nederland. Amsterdam (1866).
- Zeggelen. (W.J. van) Pieter Spa naar Londen. Dordr. 1851.

Zeggelen. (W.J. van) De Valkenvangst. 's-Gravenh. 1840.
 Zeggelen. (W.J. van) Pieter Spa te Amsterdam. Dordr. 1841.
 Zeggelen. (W.J. van) Eenige verstrooide gedichten. 's-Gravenh. 1879.

De Maatschappij ontving ten verfolge of ter aanvulling.

Zeitschrift f. Deutsche Philologie v. Zacher u. Höpfner. Bd. 15 : 4. Bd. 16 :
 3-4. Bd. 17 : 1-4.
 De Gids 1884: 10, 11, 12. 1885 : 1-7.
 Revue Celtique. Vol. VI. 2.
 Algem. Nederl. Familieblad. Jrg. II. 1-8.
 Bibliograph. Adversaria. Dl. V. 2-3.
 De Katholiek. 1884. 1-12; 1885. 1-5.
 De Navorscher 1884. 1-11. 1885. 1-4; Register Dl. 21-36. 2° h.
 Studiën op godsdienstig, wetenschapp. en letterk. gebied. Dl. XXI-XXIV. 1-3.
 Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde. 3° Rks. Dl. II. st. 4.
 De Lantaarn. Jrg. I. N°. 1-10.
 De Toekomst 1884 N°. 8-12; 1885 N°. 1-5.
 La Flandre. Tome XV. Livr. 4-12; XVI. 1-5.
 Oud-Holland. Jaarg. I. 4. II. 1-4 en Feestnummer.
 Onze Wachter. 1884. 1-12.
 Zeitschr. für Deutsches Alterthum. Bd.16. H. 4; Bd.17. H. 1, 2.
 Zeitschr. für vergleich. Sprachforschung. Bd. VII. H. 4-6.
 Verslag van het Gymnasium te Leiden. 1883.
 Verslag der Sterrenwacht te Leiden 1884.
 Los en Vast. 1884. 3-4. 1885. 1.

- Archief v.h. Aartsbisdom te Utrecht. Dl. XII. 2-3; XIII. 1.
 Bijdragen v.h. Bisdom Haarlem. Dl. XII. 3; XIII. 1.
 Jaarboek v.d. koninkl. Nederl. Zeemagt. 1882/3, 1883/4.
 Kathol. Volksalmanak 1885.
 Messenger des sciences historiques. 1884. Livr. 2-4.
 Nederl. Bibliographie 1884. 6-12; 1885. 1-4.
 Onze Volkstaal. Dl. II. 3-4.
 Nederl. Musuem. Dl. X. Afl. 1-4; N.R. I. 1-6. 2^e Rks. Jrg. I. 1-6; II. 1.
 Noord en Zuid. Jrg. VII. 3-6. VIII. 1-2.
 Nederl. Heraut. I. 4. II. 1-3. Bibliogr. Overzicht. 1882.
 Nederl. Leeuw. Maandblad 1884. 2-12. 1885. 1-3.
 Report of the Comptroller of the Currency. 1883.
 Quellen und Forschungen. Heft 51, 53-54.
 Geschiedenis der gemeenten in Oost-Vlaanderen. R. 7. Afl. 3.
 VERDAM. (J.) Middelnederl. woordenboek. Afl. 9-12.
 GOUW. (J. TER) Geschiedenis van Amsterdam. Dl. IV. 3-6.
 Inventaris van het Zeeuwsch archief. Afl. II.
 DE JAGER. Brielsche Archieven. St. 2.
 Tijdschrift voor Noord-Brabandsche Geschiedenis. Jrg. II. 1-10.
 OTFRID V. WEISSENBURG. Evangelienbuch. Th. II. Lfr. 4-6.
 MÜLLER. Die wissenschaftl. Vereine und Gesellschaften. L.V.
 GRIMM. Deutsches Wörterbuch. Bd. IV. 1e Abth. 2e H.L. 6. VI. Bd. L. 13-14. Bd. VII. L. 5-6.
 Hoch- und Niederd. Wörterbuch. Liefg. 7.
 Wörterbuch der Ostfries. Sprache. Bd. III. H. 2.
 LAGEMANS. Recueil de traités. T. IX. Livr. 1.
 DOORNINCK. (J.J. VAN) Vermomde en naaml. schrijvers. Afl. 8-12.
 DOORNINCK. (J.J. VAN) Cameraars-rekeningen. Dl. II. 3.
 FRANCK. (J.) Etymolog. woordenboek. Afl. 2.
 JONCKBLOET. (W.J.A) Ned. letterkunde. 3e uitg. Dl. I-II.

NUYENS. (W.J.F.) Geschiedenis d. Nederl. volks. Dl. II-III.
 PENON. (G.) Bijdragen t.d. gesch. d. Ned. letterk. Dl. III.
 Verslag Museum Boymans. 1883.
 Verslag Stads-Bibliotheek. Haarlem 1883.
 Bloemlezing Middeln. Dichters d.E. VERWIJS. Dl. III.
 Verslag Kon. Vereeniging het Nederl. Tooneel. 1884.
 Guldens-editie N°. 126-140.

Van Binnen- en Buitenlandsche Genootschappen ontvingen wij de volgende werken:

Nederland.

Marnix-Vereeniging. Werken. S. III. Dl. V. 2.
Nederl. Tooneelverbond. Het Tooneel. Jrg.14. N°. 1-5.- Verslag 1884.
Koninkl. Oudheidk. Genootschap. Verslag 1884.
Indisch Genootschap. Verslag algem. Vergader. 25 Juli en 12 Nov. 1884; 13 Jan., 4 Febr., 10 Febr., 3 Maart en 24 Maart 1885.
Utrechtsch Genootschap voor K. en W. Verslag 1882-84. - Aant. 1882-1883.
Inrichting doofst. onderwijs te Rotterd. Verslag 1880-84.
Historisch Genootsch. te Utrecht. Circulaire over uitg. v. handschr. - Bijdragen en mededeelingen. Dl. VIII. - Werken. N.S. 38-39.
Noord-Brabantsch Genootschap. Handel. 1882-84. - Werken. N.R. Dl. I.
Teyler's Genootschap. Archives. Série II. Vol. II. p. 1.
Zeeuwsch Genootschap. N. Catalogus. 1e Vervolg. - Archief D. VI, 1. - Verslag 1880-1884.
Friesch Genootschap. Verslag. 56.

- Bataviaasch Genootschap v. Kunsten en Wetenschappen.* Notulen Dl. 22. Afl. 1-4.
- Verhandelingen. Dl. 44. - Tijdschrift. Dl. 29. 4-6, 30. 1-2. - Realia. Dl. II. - A. HAGA.
Nederl. N. Guinea. 2 dln. - Mr. v.D. CHUIS Ned. Plakkaatboek D.I.
- Aardrijkskundig Genootschap.* Tijdschrift. 2^e Serie. Dl. I. - Afd. Meer uitgebr. St.
1-2. - Verslag en Aardrijkskund. mededeelingen. N°. 6-10, II. 1-3. - Reglement.
Koninkl. Bibliotheek. Verslag 1883.
Rijks-Archief. Verslag 1883/84.
- Vereeniging t. beoef. v. Overijsselsch Recht en Gesch.* Verslag Vergadering 1884. -
Register van Oorkonden. III. - Verz. v. stukken. Afd. II. St. 14.
- Vereeniging tot daarstelling eener openb. bibliotheek te Rotterdam.* Verslag 26.
- Vereeniging v. Fabrieks- en Handwerksnijverheid.* Verslag 1884.
- Maatschappij v. Noord-Ned. Muziekgeschiedenis.* Werken II. IV. VII-XII. -
Bouwsteen. Jaarg. III. - Tijdschr. Dl. I.
- Maatschappij v. Nijverheid.* Tijdschrift 4^e Rks. Dl. 8. 7-12. Dl. 9. 1-4. - Programma
1884. - Catalogus Koloniaal Museum. II. 1.
- Maatschappij tot Nut v.h. Algemeen.* Handel. 1884. - Rede Eeuwfeest.
- Maatschappij d. Nederl. Letterk.* Tijdschrift Dl. IV. 3-4. - Catalogus d. Bibliotheek.
Dl. I.
- Koninkl. Instituut v. Taal- Land- en Volkenk. van N. Indië.* Bijdragen VIII. 2-3. IX,
X. 1-2. - Tijdschrift XXIX 4. XXX 1. 2.
- Instituut voor Doofstommen.* Verslag 1884.
- Museum te Alkmaar.* Verslag 1884. - Catalogus der schilderijen en oudheden. 1885.
- Museum van oudheden in Drenthe.* Verslag 1883.
- Koninkl. Academie v. Wetensch.* Iuditha en Adolescentis Meditatio. - Verslagen Afd.
Letterk. 3e Rks. Dl. I. 3, II. 1.

- Versl. Afd. Natuurk. 2e Rks. Dl. XX. 1-3. 3e Rks. Dl. I. 1-2. - Register. Dl. I-XX.
 - Jaarboek 1884. - Tria Poemata. - Programma 1885.
Selskip f. frysce Tael- in Skriften kinnisse. Jierboekje 1885. - Forjit my net! Bd. XIV. 4.
Société de Limbourg. Publications N.S.T.I.
Maatschappij d. Wetenschappen te Haarlem. Archives Néerlandaises des sciences exactes etc. Tome 19. 2-5. - Programme 1884.

België.

Société du Hainaut. Mémoires et Publications. 4e Sér. Tome VI-VII.
Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen. Gewijzigde wet 1884.
Académie Royale de Belgique. Bulletin. 3e Série. Tome I-V. - Annuaire 1882, 1883.
Institut Archéologique Liégeois. Bulletin. Tome XVII. Livr. 3. - Rapports 1878-83.
Willemsfonds. Uitgaven N°. 101, 104, 107-108.

Zwitserland.

Histor. Verein d. fünf Orte Uri, Schwyz, Unterwalden u.s.w. Der Geschichtsfreund. Bd. 39.

Duitschland en Oostenrijk.

Oberlausitzische Gesellschaft. N. Lausitzisches Magazin. Bd. 60. 1.
Akademie der Wissensch. zu Wien. Philos. hist. Classe. Abhandl. Bd. 104. 1-2; 105. 1-3; 106. 1-2.
Gesamttverein d. Deutsch. Geschichts- und Alterthumsver. Correspondenzbl. 1884. 3-12.
K.K. Geograph. Gesellschaft in Wien. Mitth. Bd. XVI.
Schlesische Gesellschaft f. vaterl. Kultur. Jahresber. 61.

- Gesellschaft f. bildende Kunst- u. vaterl. Alterth. zu Emden.* Jahrbuch. Bd. VI, 1.
Alterthums-Gesellsch. zu Königsberg. Altpreuss. Monatschrift. Bd. XXI. 1-8; XXII, 1-2.
Museum Francisco-Carolinum. Berichte Bd. 42. - Beiträge L. 36.
Sächs. Alterth. Verein. Jahresbericht 1883-84. - Neues Archiv B.V.
Histor. Verein. f.d. Oberpfalz. Verhandl. Bd. 38.
Verein v. Alterthumsfreunden im Rheinlande. Jahrb. 76-77.
Verein f. Geschichte d. Deutschen in Böhmen. Jahresb. 21. - Mitth. 22. 1-4.
Verein f. Geschichte d. Mark Brandenburg. Märk. Forsch. Bd. XVIII.
Verein f. Geschichte u. Alterth. Schlesiens. Zeitschr. Bd. XIX.
Verein f. Geschichte u. Alterthum Westphalens. Zeitschrift Bd. 42.
Verein f. Hamburg. Geschichte. Mittheil. Jhrg. VII. - Zeitschrift. B. I. 1-2.
Verein f. Hessische Geschichte und Landeskunde. Verzeichniss d. Mitglieder. 1884.
 - Zeitschrift. Neue Folge X Supplement. - Mittheil. 1883, H. 1-4.
Verein f. Lübeck. Geschichte. Mitth. 1883. H. 7-12. - Bericht 1883. - Zeitschr. B. IV, 3.
Verein f. Mecklenburg. Geschichte u. Alterthum. Jahrbuch u. Jahresbericht. Jhrg. 49.
Histor. Verein f. Niederbayern. Verhandl. Bd. XXIII. 1-2.
Histor. Verein f. Niedersachsen. Zeitschrift 1884.
Histor. Verein f. Oberbayern. Archiv. Bd. 40. - Sammlungen III, 3.
Verein f. Siebenbürg. Landeskunde. Archiv. N.F. Bd. 19. 2.

- Histor. Verein f. Steiermark.* Mittheil. H. 32. - Beiträge. Jhr. 20.
Histor. Verein v. Unterfranken. Archiv. Bd. 27. - Jahresbericht 1882-1883. -
 Geschichte d. Bauernkrie- ges. II. 3.
Histor. Verein für Westphalen. Blätter. Jhrg. 20.
Histor. Verein f. Oberfranken zu Bamberg. Bericht 46.
Universität zu Kiel. Schriften und Dissertationen. 1883/4.
Lahnsteiner Alterthumsverein. Rhenus. Jrg. II. 7-12.
Münchener Alterthumsvereïn. Die Wartburg. 1884. N°. 9-12; 1885. 1-5,
Breisgauverein 'Schau-ins-Land.' Schau-ins-Land Jhrg. VI.
Verein f.G. von Oberfranken. Archiv XVI, 1.
Abth. d. Künstlervereins zu Bremen. Jahrb. N.S.B.I.
Ferdinandeum zu Innsbruck. Zeitschr. H. XXVIII.
Verein f. Thür. Gesch. u. Alt. Zeitschr. B. IV, 1-2.
Ges. f.d.G.v. Schlesw. Holst. Zeitschr. B. XIII. - Wetzels, Lübecker Briefe 1422-1534.
Hist. Verein z. Osnabrück. 3er Nachtrag z. Verzeichniss.
Ges. f. Pomm. Gesch. u. Alt. Baltische Studien. Jahrg. XXIV, 1-4.
Würtemb. Alterthums verein. Vierteljahrshefte VII. 1-4.
Verein f.G.u. Alt. zu Kahla. Mitth. B. II, 4.
Anthropologische Gesellschaft zu Wien. Mitth. B. XIV. 2-4.
Kgl. Ges. d. Wissensch. zu Göttingen. Nachrichten 1883, 1884.
Kirchl. Hist. Verein zu Freiburg i. Br. Freiburger Diöcesan-Arch. B. XVII.
Verein f. Gesch. des Bodensees. Schriften H. XIII.
Verein f. Gesch. d. Stadt Meissen. Mitth. B. I, 3.

Frankrijk.

Société des Antiq. de la Morinie à St. Omer. Bulletin 129-131.
Société des Antiq. de Picardie à Amiens. Mémoires T.X.

Denemarken.

Nordiske Oldskrift Selskab. Aarbøger 1884. H. 1-4; 1885, 1. - Tillaeg 1883, 1884. -
 Mémoires 1885.

Zweden en Noorwegen.

Svenska Fornskrift Sällskapet. Samlingar H. 70-84. - Klemming, Småstycken på
 forn svenska.
Kgl. Vitterhets Historie och Antiq. Akademien. Antiquarisk Tidskrift VIII. 1-2.

Italie.

Accademia dei Lincei. Atti. Transunti. Vol. VIII. fasc. 11-16. - Atti. Rendiconti. Vol.
 I. fasc. 1-11.

Engeland.

Literary and Philos. Society at Manchester. Proceedings Vol. 20-22. - Memoirs.
 Vol. VII. - A Centenary of science in Manchester.
English Dialect Society. Twelfth Report 1884.

Rusland.

Esthnische Gesellsch. zu Dorpat. Sitzungsberichte 1883.
Gesellsch. f. Gesch. u. Alt. der Oostseepro. zu Riga. Sitzungsberichte 1877-1881;
 1882-1883. - Mittheilungen 13. XIII, 3. - Festschrift 1884.

Amerika.

Smithsonian Institution. List of foreign correspondents. 1882. - Report 1883.

III.***Verlag over het Beheer der Penningen van de Maatschappij van Nederl. Letterkunde, uitgebracht in de Algemeene Vergadering gehouden 18 Juni 1885, door den penningmeester, den Heer D. Hartevelt.***

Vergelijking tusschen de Dienstjaren:

	1883/4	1884/5
Saldo vorige Dienst	f 4222,77	f 3797,70
Diverse Ontvangsten	f 3889,31	f 4453,55
	<hr/>	<hr/>
	f 8112,08	f 8251,25
Uitgaven	f 4313,38	f 5626,81
	<hr/>	<hr/>
Saldo	f 3797,70	f 2624,44

De Ontvangsten in 1884/85 overtroffen die van het vorige dienstjaar met f564,24, maar het Saldo aan het einde der rekening was des ondanks f 1173,26 minder dan dat waarmede de rekening opende. Dit komt, omdat het totaal cijfer der Uitgaven dat van het vorige jaar met f 1312,43 overtreft.

De hoogere cijfers der Ontvangsten en der Uitgaven vinden beide hun oorsprong in den catalogus onzer boekerij. Uit dien hoofde werd ontv. in 1884/5 van 369 Leden f 593.- Uit dien hoofde werd ontv. in 1883/4 van 19 Leden f 57.-

Aan de zijde der Uitgaven vinden wij, dat ten behoeve van den catalogus grootere sommen werden aangewend, en wel in

1884/5	f 2187,05
1883/4	f 750,-

Aan de voorschriften van Art. 30 is voldaan. De rekening en verantwoording prijkt met al de vereischte on-

derteekeningen; en met een saldo in kas van *f* 2624,44 kan de strijd tegen de Uitgaven Dienst 1885/6 worden ondernomen.

Het *Fonds* der Maatschappij waaruit *f* 262.- subsidie voor den vierden jaargang van het Tijdschrift is betaald, bezit:

- 1° Inschrijving Grootboek Nationale Werkelijke Schuld 2 ½ % Nominaal *f* 13200.-
- 2° Een Saldo renten-rekening *f* 71,62.
- 3° Een Saldo vlottend kapitaal *f* 552,34, waarvan nog *f* 250 te betalen subsidie tijdschrift 'Onze volkstaal'.

Kort verslag over de Geschiedenis en de Verrichtingen van de Commissie voor de Transvaal-Bibliotheek, door den Secretaris, den Heer D. Hartevelt.

In de Algem. Verg. d.d. 15 Juni 1882 werd het plan voorgesteld en aangenomen, om ten behoeve van onze Zuid-Afrikaansche stamverwanten een boekerij te verzamelen en die te schenken aan de Regeering der Z.A. Republiek.

Het doel dezer handeling blijkt uit de volgende aanhaling genomen uit den brief der Commissie van den 26sten Maart 1883 aan de regeering voornoemd, ten geleide van de eerste bezending boeken in 7 kisten.

'De Maatschappij der Ned. Letterkunde vleit zich, dat de Regeering der Z.A. Republiek in deze bijdrage tot vestiging van een Ned. boekerij te Pretoria een nieuw bewijs zal willen zien van de hartelijke toegenegenheid en broederlijke vriendschap, die de Nederlanders in Europa koesteren voor hunne stamverwanten en taalbroeders in Afrika. Zij verheugt zich, een gering blijk van hulde en

erkentelijkheid te mogen aanbieden aan de wakkere mannen, die met zooveel moed en volharding de eer van den Hollandschen naam hebben gehandhaafd. Zij spreekt met vertrouwen den wensch uit, dat het versterken der broederbanden moge strekken om den bloei onzer gemeenschappelijke Nederlandsche taal en de levenskracht van den Nederl. volksstam te verhoogen.'

De commissie van uitvoering bestaat uit de Heeren R. Fruin, Voorzitter, De Vries, Kern en D. Hartevelt, Secret. en Penningm. Zij nam in ontvangst de boeken die haar gezonden werden, zorgde zooveel noodig voor schifting en voor het inbinden. Aan bijdragen in geld ontving de Commissie *f* 1475,85, Saldo *f* 305.-

Een Eerste bezending van 7 kisten gebeurde in Maart 1883.

Een Tweede bezending van 3 kisten gebeurde in Juli 1884.

Een Derde bezending van 1 kisten gebeurde in Dec. 1884.

Over het gevoerde beheer is rekening en verantwoording gedaan op denzelfden voet, waarop dit gedaan wordt aangaande het beheer der Maatschappij waarvan de Commissie uitgaat.

De aankomst der laatste bezending wordt ons bericht in een brief van den Superint. v. Onderwijs, d.d. Pretoria 4 Mei 1885. Juist een maand later (4 Juni 1885) is die brief hier gekomen. Die brief is van den volgenden inhoud:

Den WEd. Heer D. Hartevelt, Secretaris der Commissie voor de Transvaal-Bibliotheek.

WEG. Heer,

Namens de regeering der Z.A. Republiek heb ik de eer de goede ontvangst te berichten van de drie kisten

boeken voor de Nederlandsche Z. Afrikaansche Bibliotheek als vermeld in Uw geëerd schrijven d.d. 30 December 1884, met den welgemeenden dank der HEd. regeering voor de belangstelling Uwer Commissie in de intellectueele ontwikkeling onzer jeugdige Republiek.

Hoogachtend en heilwenschend
WEG. Heer
UWEG. Dw. Dienaar,
(w.g.) S.L. DU TOIT,
Superintendent van Onderwijs.

Pretoria Z.A. Republiek
4 Mei 1885.

IV.

Verlag van de Historische Commissie der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, 1884-1885.

De vergaderingen der Commissie werden geregeld gehouden en verschillende onderwerpen voorgedragen en nader besproken. Het Bestuur, bestaande uit de Heeren Fruin en Blok, trad af. De heer Fruin wenschte om treurige familie-omstandigheden, waardoor hij verhinderd werd de vergaderingen geregeld bij te wonen, niet opnieuw in aanmerking te komen. De heer Blok, Secretaris der Commissie, was inmiddels als Hoogleeraar naar Groningen beroepen, en zou dus voortaan geen deel meer uitmaken van de Commissie. - De Heer Acquoy werd als Voorzitter, de heer Pleyte als Secretaris-Penningmeester verkozen.

De Commissie verloor door den dood een harer oudste

en ijverigste medearbeiders, Jhr. Rammelman Elsevier, stedelijk archivaris van Leiden. In de Commissie werd hij door den Voorzitter met warmte herdacht, en naar aanleiding van zijn verscheiden werd de zaak van het Leidsch archiefwezen uitvoerig besproken. Onze Voorzitter kreeg in mandaat, onze meening dienaangaande aan het Bestuur der Maatschappij mede te deelen. De uitslag dier mededeeling is bekend: het Bestuur der Maatschappij wendde zich per missive tot den Gemeenteraad, evenals een der leden onzer Commissie, de Heer Fockema Andreae, met het gevolg dat het aanhangig voorstel van Burgemeester en Wethouders werd teruggezonden. Zonder twijfel zal deze discussie de zaak van het Leidsch archief ten goede komen.

Na deze mededeelingen van meer algemeenen aard moge thans volgen een kort verslag van hetgeen door de leden in hunne maandelijksche vergaderingen werd ter sprake gebracht.

De heer Acquoy sprak over den leeftijd, waarop men in ons vaderland gedurende de middeleeuwen geacht werd tot de 'jaren des ondersheids' te zijn gekomen, en kwam op verschillende gronden tot het besluit, dat deze periode tusschen de 10 en 12 jaren viel. De heer Andreae vulde dit aan met voorbeelden uit het oude recht.

De heer Acquoy vestigde verder de aandacht op de houten doopvont, een paar jaren geleden in den Haskerveenpolder gevonden en aan het Friesch Genootschap in bruikleen afgestaan (zie 56ste Verslag der Handelingen van dat Genootschap, 1883-1884, blz. 21). Hij bracht eene, aan den Heer Pleyte behorende photographische afbeelding van genoemde vont ter tafel, en deelde mede, dat de afmetingen ervan zijn als volgt: de geheele hoogte

0.87 M., waarvan 0.61 voor het vat; voorts breedte van het vat buitenwerks 0.47⁵, binnenwerks 0.37, diepte 0.42 M. Juist deze afmetingen deden Spreker aan den hoogen ouderdom van deze vont twifelen. De gewone wijze van doopbediening in de middeleeuwen was geheele onderdompeling van het kind; de doop bij besprenging geschiedde slechts bij uitzondering, wanneer de toestand van het kind de onderdompeling gevaarlijk kon maken. Vandaar dat de steenen doopvonten van de 10de tot de 14de eeuw kommen hebben van ± 60 tot ± 75 cM. breedte en van ± 30 tot ± 40 cM. diepte, beide binnenwerks (zie b.v de *Kronijk van het Historisch Genootschap*, jaarg. 1858, en den *Nieuwen Drentschen Volksalmanak* van dit jaar 1885). Eerst ná de 14de eeuw, toen de ‘immersio’ van lieverlede voor de ‘adspersio’ ging wijken, kon men met doopvonten van smaller afmeting volstaan. - Eene vont nu, wier kom niet ruimer is dan 37 cM., geeft den indruk van veeleer tot een laat dan tot een vroeg tijdperk te behooren. Wel is waar, zou eenig bezwaar worden weggenomen, indien men zich mocht voorstellen, dat de kinderen in staande houding in het enge vat werden neergelaten (een pas geboren kind toch heeft eene gemiddelde lengte van 50 cM.), doch de meest verspreide ritus bracht mede, bij de drie onderdompelingen drieërlei richting aan het hoofd te geven, b.v. eerst naar het Oosten, dan naar het Noorden, eindelijk naar het Zuiden, hetgeen op eene liggende houding van het kind wijst (zie o.a. *Binterim*, Bd. I, Th. 1, S. 113, en De Hoop Scheffer in de *Verslagen en mededeelingen der Kon. Academie*, 2de reeks, dl. XII, blz. 130). De gevolgtrekking ligt dus voor de hand, dat de houten doopvont van Haskerveenpolder eerder moet doen denken aan kerkelijke armoede in een tijd, toen reeds in alle kerken mocht worden gedoopt, dan aan pri-

mitieve kunstvaardigheid in de dagen, toen slechts de meestal aanzienlijke 'ecclesiae baptismales' het dooprecht bezaten.

Op eene andere vergadering behandelde de Heer Acquoy de vraag, of Hendrik Voes en Jan van Essen, de bekende eerste martelaren der Hervorming, die op 1 Juli 1523 te Brussel levend werden verbrand, vóór hunnen dood hebben herroepen. Hij zou over de zaak niet hebben gesproken, zoo niet de Heer Alphonse de Decker haar in zijn opstel *Les Augustins d'Anvers et la Réforme*, geplaatst in den *Messenger des sciences historiques de Belgique*, tome LVII, Gand 1883, p. 373-388, en later ook afzonderlijk uitgegeven, ter sprake had gebracht. Genoemde Heer beroept zich op een brief, op den dag der executie door den hoofdinquisiteur François van der Hulst aan diens mede-inquisiteur Joannes Pascha geschreven en afgedrukt bij Diercxsens, *Antverpia Christo nascens et crescens*, tome IV, p. 5. - Tegenover dezen brief staan echter andere getuigenissen, niet slechts van Protestantsche, maar ook van R.

Katholieke zijde. - Van Protestantsche zijde: 1°. dat van Luther in zijn Brief aan de Christenen in Nederland en in dien aan Lambertus Thorn (beide afgedrukt bij De Wette, Th. II, S. 362-364, 462-466), alsmede in zijn krachtig gedicht 'Ein neues Lied wir heben an'; 2°. dat van den meestal uitstekend onderrichten Crespin en zijn evenknie Van Haemstede in hunne martelaarsboeken op het jaar 1523. - Voorts van R. Katholieken kant: 1°. het Antwerpsch Kronykje op 1 Juli 1523, maar vooral 2°. de Brief van Erasmus aan Karel Utenhove, 1 Juli 1529 (*Opera omnia*, tom. III, col. 1207), waar het verband de kracht der getuigenis nog bijzonder versterkt. - Tevens blijkt zoowel uit het slot van Luther's lied, als uit den brief van Erasmus, dat men

reeds terstond na den dood der twee bloedgetuigen heeft uitgestrooid, dat zij, alvorens te sterven, hunne dwaling hadden erkend. Blijkbaar heeft ook de bewuste brief van Van der Hulst - aangenomen dat deze echt is - daartoe moeten dienen. Van der Hulst, een man van zeer laag karakter (zie b.v. De Hoop Scheffer, *Gesch. der Kerkherv. in Ned.*, dl. I, blz. 144, 150 v.) was er volkomen toe in staat. - Doch al acht men deze verdenking niet genoegzaam gegrond, men vergete niet, dat de schrijver van den brief zelf verklaart, alles te hebben van hooren zeggen. De drie biechtvaders, die de twee mannen in hun uiterste bijstonden, en ook anderen hebben 't hem verhaald. - Tegenover hun getuigenis staat echter lijnrecht dat van den scherprechter, die, 'rogatus ecquam poeni tentiae vocem edidissent in rogo, negavit' (Erasmus in diens reeds genoemden brief van 1 Juli 1529). - Daarenboven wekt niets zooveel achterdocht tegen de waarheid van den brief, als de overdreven uitdrukkingen van den brief zelve. De twee mannen zijn 'ultra modum catholice' gestorven; zij hebben niet slechts alle ketterijen, maar ook de Luthersche en vooral hunne eigene herroepen; zij hebben niet alleen gezegd te gelooven in de Katholieke kerk, maar er bijgevoegd 'Romana'; zij hebben de omstanders verzocht, bij de overtuiging hunner ouders te blijven en te gelooven, 'Dominum nostrum Papam verum esse Petri successorem', enz. Deze en andere onmiskenbare overdrijvingen veroordeelen den ganschen brief; en ten slotte vraagt de lezer zich onwillekeurig af, waartoe dit sterk herroepen en krachtig belijden den armen martelaren diende, als zij toch levend werden verbrand

De heer Fockema Andreae vertoont een charter van Flor. v. Wevelichoven van 1387 uit het archief van

Hasselt, gebrekkig afgedrukt bij Dumbar. Anal. II p. 318.

Het betreft de verdeeling van gemeene landerijen binnen de parochie van Vollenhove.

De bisschop ontvangt een voorslag en verdeelt het overige tusschen de rechthebbenden.

Het jurid. belang van dit charter ligt o.a. in de bepalingen die het bevat omtrent de afpaling van erven, die in hoofdzaak zijn overgegaan in het Landr. van 1630. II. 14.

Spr. zet de z.i. practische regelen der erfscheiding naar het charter uiteen, die men in hoofdzaak in Holland op het platte land terugvindt.

Spr. maakt verder opmerkzaam op een moeielijk leesbaar onderschrift van dit Charter, dat blijkt te luiden per me ipsum en op een woord op den omgeslagen onderrand van een Vollenhoofsch Charter van 1461, waaruit een oud afschrijver las: Smynen Puje.

Voorts deelt de heer Fockema Andreae het een en ander mede naar aanleiding van een advies van J.v. Ven, in een vorige vergadering door den heer Elsevier ter tafel gebracht, en handelende over de vraag, of burgemeesters van Leiden bij appel kunnen opkomen tegen een decreet tot personeele citatie van den predikant Petrus Hackius, burger van Leiden.

Dit appel was ongeoorloofd volgens

Instructie v. het Hof 1531 a 217.

Instructie v.d. H.R. 1582 a 102.

Er stond echter in geval van notoire onrechtmatigheid van de dagvaarding, den gedaagde een extraordinair remedie ten dienste, om van vervolging te worden ontslagen (interdict poenaal); van dit middel is meermalen met vrucht gebruik gemaakt door poorters, die in strijd met privilegiën *wesende in viridi observantia* elders dan voor hun schepenbank waren gedaagd.

Spreker toont verder aan:

1° dat de stedel. privil. welke de poorters hun schepenbank als eenigen rechter geven, geacht moeten worden, niet aan deze alleen, maar ook *aan de stad* dit voorrecht toe te kennen.

2° dat dit door de meest gezaghebbende schrijvers zoo werd opgenomen.

Verder vestigt de heer Fockema Andreae de aandacht op de uitdrukking 'bode met de bosse', en zegt dat deze bos het waardigheidsteeken was. Hij vraagt waarom deze zoo heette?

Ook spreekt de heer Fockema Andreae nog, naar aanleiding van hetgeen door den heer Pleyte in eene vorige vergadering is medegedeeld, over het 'Zwanenrecht in Friesland.'

Het is daar domein.

Bij zijne huldiging in 1524 beloofde Karel V niets te zullen vorderen boven de ordinarijs domeinen, te weten o.a. de pluymgraverije v.d. zwanen.

Het pluymgraafschap werd verpacht in 1525 voor 50 ponden, in hetzelfde jaar nog eens voor 50 pond v. 40 gr. vlaems; in 1539 voor 12 pond 40 gr. vl.; in 1563 voor 35 Car. guldens 's jaars.

In 1559 wordt melding gemaakt van het feit, dat Caspar de Louw, soldaat op het blokhuis van Stavoren als pluimgraaf ageert.

De beteekenis van het pluimgraafschap kent men uit de instructie van den pluimgraaf van 1525 (Ch. II. 500), waarmede de Commissiën van 1529, 1539 en 1563 in hoofdzaak overeenkomen.

Hij geeft vergunning tot het jagen en vangen van zwanen.

Hij neemt tot 1539 kennis van alle questiën ter causa van de zwanen en ontvangt de boeten.

Hij alleen heeft het recht pennen van zwanen te koopen, mits betalende 11 stuivers 4 deniers p. 100.

Spreker deelt verder mede, welke blijkens de instructiën de rechtzaken zijn, te zijner competentie staande.

Naar de pachtvoorwaarden van 1539 moet de pluimgraaf scherp toezicht houden en niet gedoogen dat eenige zwanen bij de partic. heerschappen geusiteerd en geteekend worden dan in zijne tegenwoordigheid en met zijn medeweten, noch ook dat eenige zwanen door de inwoners van Wieringen of van Holland of anderen gevangen, gestolen of geslagen worden.

Benadeeling van de zwanenhouders door personen buiten de provincië, schijnt niet tot de zeldzaamheden te hebben behoord. In 1551 beklagden zich de *zwaangenooten*, dat hunne zwanen op de eilanden tusschen Holland, het Sticht en het Wad en de uiterste frontier van Groningerland, gevangen werden, en zij zeer werden benadeeld door de zwanendieven en de personen die de zwaneneieren zochten en de zwanen de pennen uittrokken.

In 1560 werd eene dergelijke klacht herhaald, door *etlijke* personen, op de grens van Groningen en Friesland wonende, *sich met zwanen generende*.

In 1667 werd tot onderhouding van den *zwanenteelt* in Friesland op nieuw straf gesteld op het stelen van zwaneneieren en zelfs tegen het bij zich hebben van geklopte eieren.

Met het oog op een en ander, en vooral op de strafbepalingen in de instructiën der pluimgraven, mag men het volgende aannemen:

Het recht om zwanen te vangen en te houden kwam uitsluitend toe aan den landsheer en aan degenen aan wie hij het toekende. Opdat er omtrent den eigendom van zwanen geene onzekerheid zou bestaan, en wederrechtelijke

toeëigening daarvan zou worden voorkomen, mochten zij slechts worden gemerkt onder toezicht van den pluimgraaf. Zoowel voor den landsheer als voor bijzondere personen, lag het belang bij het zwanenrecht in de geldelijke voordeelen, uit de zwanen te trekken.

De Spreker wijst op de studiën van van den Bergh over het Zwanenrecht en van van Riemsdijk in de bijdragen van Overijsselsch recht en Geschiedenis.

Door den heer Andreae wordt naar aanleiding van des Gendschen Proc. Gener. Lamere discours, 'getiteld *de l' histoire du droit et de son étude actuelle dans les Pays-Bas* besproken *de eed met vancheyligen* en het verband tusschen dezen en het *befanc, bevanck*. De verklaring door v.d. Wall van den eed met Vancheiligen gegeven, bevredigt hem niet volkomen. Toch schijnt het woord meer op het vangen van de heiligen, dan op het bevangen van den zweerder op de heiligen te wijzen.

Met verwijzing op het behandelde aangaande 'bode met de bosse', haalt de heer F. Andreae tot bevestiging van zijn gevoelen aan: Wagenaar, Amsterdam III. p. 500 en de Riemer, den Haag III. p. 402, een stuk van 1561.

Wagenaar. Tegenwoordig zijn hier ter stede *veertien* stads roedragende Boden, en nog *drie* reizende Boden die de Afgevaardigden ter Dagvaart in den Haage verzellen en ten dienste staan; en in andere reizen ten behoeve der stede gebruikt worden. De eerste veertien worden *roedragende boden* genaamd, omdat hun eene *roede* of staf ten teeken van hun ampt ter hand gesteld wordt. Ook plagten zij, al van ouds, bussen, met Stadswapen op de borst te dragen, wanneer zij, in 't waarnemen van hun ampt, uitgingen: 't welk in laater tijd alleen door de reizende Boden naargekomen, doch onlangs wederom omtrent alle Stads Boden, zonder onderscheid, ingevoerd is.

De Riemer. Alsoe tot kennisse van den Hove van Hollant gekomen ende den zelve Hove ook eensdeels gebleken es, dat die Boden van den Hage hen vervorderen in haere Bossen te dragen het wapen van de Koninglijke Majesteit met het wapen van Holland daaronder bijgevoegt, en die Kroone ofte gulden Vliese van de voorz. Majesteit daeronder aanhangende (ende dat sy luiden hen oock dagelijks vervorderen te dragen besloten Missiven, bij dezen Hove geexpedieert) soo est dat het voorz. Hof den voorschreven Boden van den Hage en yegelijk van hen bijzondere geïnterdiceert heeft, ende interdiceert hen hetzelfde Hof bij desen, geen Bossen meer te dragen mette wapenen van de Koninglijke Majesteit, of van Hollant, met de kroonen ende gulden Vliese van de voorz. Majesteit daaronder aanhangende, maar alleenlijk de wapen van den Hage, zulks dat men hetzelfde wel bescheydentlijk mach bekennen ende ook geene beslooten Missiven van den Hove meer te dragen ofte ter executie te stellen, op poene van arbitralyk gecorrigeert te werden.

Voorts gaf de heer F. Andreae nog eene verklaring van het woord *Hemelen*.

Kiliaan geeft van dit woord drie beteekenissen op:

a Componere, concinnare, ornare.

b Hemelen = Verhemelen = Concamerare, convexum facere, instar caeli.

c Hemelen = Abscondere, tegere, celare.

Nu komt echter eene enkele maal het woord 'hemelen' voor in een verband waar het geen dezer drie beteekenissen kan hebben. Er wordt n.l. ergens een boete bedreigd tegen het 'hemelen' van zwanen. Spr. meent dat dit hier, evenals het O. Fr. *hemelia*, beteekent *verminken*.

De heer Elsevier sprak in eene der laatste door hem

bijgewoonde vergaderingen over de gouden medaille, indertijd door Van der Werff gedragen en op 4 Oct. 1884 aan het Stedelijk Museum geschonken. Hij doet uitkomen, dat er nog eene dergelijke in het Museum bewaard wordt. Geen der beide overleveringen verdient echter geloof. Er zijn gouden medailles voor stedelijke rekening geslagen, en geschonken aan Boysot en de drie andere admiralen. Verder eenige zilveren; een dergelijke zilveren draagt Van der Werff op een der portretten. Het Museum bezit er eene dergelijke, afkomstig van zekeren Berkey. De gouden was hem niet vereerd. Hij deelde twee courantartikels mede daarop betrekkelijk, die in de Mededeelingen zullen worden opgenomen.

Verder berichtte hij, dat het Stadsarchief een geschenk heeft ontvangen van stukken uit Leeuwarden, meest betrekking hebbende op Lopsen en het Catharine-Gasthuis.

Voorts, dat het Archief in bezit is van eenen Duitschen bijbel 1646, met de psalmen van 1645 door A. Lobwasser.

De heer Fruin meent nog iets te moeten toevoegen bij hetgeen de heer Wybrands heeft medegedeeld (zie hierachter, blz. 98) betreffende de *Oeconomica Christiana* en haar vermoedelijken auteur.

Bij nader inzien acht hij de meening, dat de auteur eer in Frankrijk dan in Nederland te zoeken is, niet onwaarschijnlijk. Het Latijn komt hem niet naar het gewoon Nederlandsch gebruik voor, hetgeen hij met een paar proeven staaft. De vraag hangt echter samen met die naar de betrekking tusschen de Nederlandsche en de Fransche bewerking. Welke van beide is de oorspronkelijke, welke de vertaling? Als men op den titel zal afgaan, schijnt de Fransche nader bij het Latijn te staan dan de andere. Immers *l' Ordinaire des Chrétiens* is eene juiste

vertaling van *Oecon. Chr.*, en de aanwezigheid van dien titel bij de Italiaansche en Engelsche texten bewijst reeds, dat deze de Fransche volgen. De Nederlandsche stelt daarvoor in de plaats: *Duitsche Theologie*, dat met *Oecon. Chr.* niets gemeen heeft, en doet vermoeden dat, zoo het Nederlandsch niet het oorspronkelijke is geweest, de vertaler verlegen heeft gezeten om een Hollandschen term in de plaats van den Franschen. De heer v. Toorenenbergen heeft, om de meerdere juistheid van den Franschen titel te verklaren, aangenomen dat de Fransche bewerker, behalve den Nederlandschen tekst, dien hij vertaald zou hebben, nog den Latijnschen in Hschr. voor zich zou hebben gehad. Dit schijnt een gewaagde gissing. - Aan het bericht van Wood, dat de Engelsche tekst 'from the Dutch' zou zijn genomen, hecht hij geen waarde; de titel verraadt eene navolging van het Fransch, en het is waarschijnlijker, dat Wood, die eene oudere Nederl. uitgave gekend kan hebben, slechts bij gissing heeft gesproken, dan dat hij gesproken zou hebben op grond van eene bekendheid met de zaak, die uit niets anders blijkt.

Maar Bommelius heeft immers zichzelf in 1557 te Wezel als auteur doen kennen? Het komt inderdaad waarschijnlijk voor, dat B. geen ander geschrift dan de *Summa* bedoelt en dus het auteurschap daarvan zich toeigent. Maar het verdient opmerking, dat hij zich op het geschrift beroept, ten einde zich als rechtzinnig op het stuk van het Avondmaal te doen kennen, en dat er in de *Summa* toch nagenoeg niets over het Avondmaal voorkomt. De heer Kleyn heeft daarop reeds gewezen. Maar de Nederlandsche uitgaven (alleen de eerste, die de heer v. T. ten onrechte de tweede in tijdsorde stelt, uitgezonderd) bevatten nog de *Misse van Oecolampadius*, die, zoo hij den heer v. T.

recht verstaat, in geen der bewerkingen in andere talen gevonden wordt. Heeft B., wiens verdediging wij slechts uit het protocol van den stads-secretaris kennen, zich misschien daarop beroepen, dat hij dit stuk in zijn geschrift had opgenomen? Dan was zijne verwijzing zeker niet afdoende, gelijk hij dan ook niet vrijgesproken, maar integendeel uitgebannen is. Doch dat het beroep op de Duitsche misse in alle geval meer ter zake zou gediend hebben dan de verwijzing naar den tekst der Summa, is ontegenzeggelijk waar, en B. kon zich erop beroepen, ook als hij niet de auteur zelf, maar de vertaler in het Nederlandsch of zelfs maar de bezorger der uitgave was, waarin de Duitsche misse werd opgenomen. Mocht het dus ten slotte blijken, dat het Fransch de oorspronkelijke tekst is (hetgeen slechts van eene nauwkeurige vergelijking tusschen beide bewerkingen kan verwacht worden), dan schijnt de gissing niet onaanneemlijk dat wij aan B. of de Nederlandsche vertaling te danken hebben, of althans den herdruk, waarin de Duitsche mis voorkomt. Men zou dan verder kunnen gaan en vermoeden dat ook het tweede deel der Summa, dat in geen andere taal dan de Nederl. teruggevonden wordt, werkelijk B. tot auteur heeft. Door deze verklaring zouden dan ook al de bezwaren vervallen, aan den leeftijd en vroegere geschriften van den auteur der *Oecon.* ontleend en tegen de aanspraak van B. ingebracht. De vertaler immers herhaalt slechts wat hij bij zijn auteur heeft gevonden.

Maar al deze gissingen blijven aangehouden totdat eerst eene nauwkeurige vergelijking tusschen de Nederlandsche en Fransche teksten het onderling verband tusschen deze zal hebben uitgemaakt.

Eene andere opmerking, die meer dan eene gissing is, betreft den levensloop van B., dien de heer v. T. op het

voorbeeld van prof. De Geer verkeerd schijnt te schetsen.

Zooals bekend is hadden Sweertius en Valerius Andreas slechts éénen Bommelius genoemd, en aan dezen alle werken, die op dien naam gingen, toegeschreven, totdat Lap van Waveren ontdekte, dat er terzelfder tijd twee geleerden van dien naam hadden bestaan, en nu aan den eenen, den Wezelschen predikant, alle theologica, en aan den anderen, den frater domus B. Hieronymi, het *Bellum Trajectinum* toewees, waarin hij werd nagevolgd door Val. Andreas, in diens tweede uitgaaf, en door de overige biografen en bibliografen, totdat eerst Withof in 1761 en vervolgens de meeste schrijvers van later tijd, weer alle geschriften, het *Bellum Trajectinum* daaronder begrepen, aan een en denzelfden H.B., te weten den Wezelschen predikant, zijn gaan toekennen. Met hun gevoelen vereenigden zich onlangs prof. De Geer, alsmede de heer v. T. Of zij hierin recht hebben en of werkelijk Lap van Waveren heeft gedwaald, toen hij het *Bellum Trajectinum* aan den predikant ontzeide en aan een ander toewees, blijve voorloopig onbeslist. Er is zoowel voor als tegen te pleiten; uit te maken, schijnt de kwestie vooralsnog niet wel.

Maar zeker is het dat in geen geval het gelijktijdig bestaan van twee Henrici Bommelii geloochend kan worden, en dat men allerminst van die twee één maken mag, door hetgeen van den tweeden wordt verhaald, op den eersten toe te passen. De aantekening van Lap van Waveren luidt aldus: Henricus de Boemel, frater domus B. Hieronymi in Trajecto et Rector Sororum B. Mariae Magdalenae, ibidem obiit anno 1542. Ad B. Magdalenam sepultus. Legit Lappius in codice ad S. Joannem [zoo staat er, en niet in codice M.S., gelijk prof. De Geer schrijft] qui olim pertinuit ad dictum Bommelium, ex cuius indicio Joannes

Valerius Andreas Desselius Henricum Bommelium Bibliothecae Belgicae inseruit et discrimen inter hunc et alterum Henricum Bommelium, Ecclesiastem Vesaliensem, propalam fecit.

Dat die onderscheiding van de twee gelijknamige tijdgenooten natuurlijk en noodig is, springt in het oog: de Wezelsche predikant is omstreeks 1578 te Duisburg overleden, de frater B. Hieronymi is in 1542 te Utrecht gestorven en bij de zusters van M.M., wier rector hij was, begraven.

Het is niet aan te nemen dat Lap zich hierin vergist heeft; zijn getuigenis omtrent de begraafplaats mag niet, zonder althans eenigen grond van twijfel, in twijfel getrokken worden. Te minder, omdat werkelijk twee Henrici Bommelii te Keulen hebben gestudeerd en ingeschreven staan, de een in 1520, de ander in 1522. Het is dan ook zonderling, dat desnietteenstaande de heer v. T. zoowel als prof. De Geer den Wezelschen predikant identificeeren met den rector van het zusterhuis te Utrecht. Integendeel moeten wij uit de levensbeschrijving van den predikant weer alles verwijderen wat beiden er uit het bericht van Lappius hebben ingevoegd. Volgens den kundigen en betrouwbaren Teschenmacher, wiens korte levensschets van H.B. uit een Ms. door den heer v. T. in hoofdzaak (waarom niet in haar geheel) wordt meêgedeeld, heeft de latere predikant zijne opvoeding eerst te Deventer, vervolgens te Utrecht, later te Keulen genoten. Te Keulen is hij tot Magister philosophiae bevorderd. Dit doet ons vermoeden dat hij, en geen ander, de man is, van wien gemeld wordt, op 12 dec. 1522: Henricus Boemel, trajectensis dioc., ad artes iuravit et propter paupertatem, nihil solvit. Immers artium en philosophiae zijn een en dezelfde faculteit. Indien het tevens vast staat,

zoals verzekerd wordt, dat de predikant in 1522 tot priester is gewijd, moet men aannemen, dat hij terstond hierna te Keulen is gaan studeeren. Van zijn lotgevallen sedert zijne promotie tot op 1542 verhaalt Teschenmacher niets dan dat hij de filosofie onderwezen heeft. Maar van elders, uit aantekeningen van H. Agylaeus, die Schoockius heeft kunnen gebruiken, weten wij dat hij omstreeks 1536 te 's-Hertogenbosch in het belang der kerkhervorming is werkzaam geweest. In 1542, zoo vervolgt Teschenmacher, werd hij uit Meurs naar Wezel beroepen als conrector en 1553 aldaar als predikant aangesteld; maar daar hij zich al te zeer aan de vluchtelingen uit Engeland, die geen rechtzinnige Lutheranen waren, aansloot, geraakte hij in 1557 in moeilijkheden, die tot zijne uitzetting in 1559 en zijn vertrek naar Meurs leidden. Bij deze gelegenheid was het dat hij zich tot zijne verdediging op de *Summa* als op zijn werk beroepen heeft. Te Meurs schijnt hij zich geruimen tijd te hebben opgehouden; eerst kort voor zijn dood, die in 1570 plaats had, werd hij naar Duisburg geroepen.

Dit levensbeeld, zoo eenvoudig in zijne trekken, wordt tot iets geheel anders misvormd, indien wij er inlasschen wat Lappius van den naamgenoot bericht, die zijne dagen te Utrecht schijnt gesleten te hebben. Ongelukkig is de Codex ad S. Ioannem van dezen niet kunnen worden opgespoord, noch in de Universiteits-bibliotheek, noch in de archieven van Stad of Provincie. Wij zouden gaarne met eigen oogen zien wat Lappius er eigenlijk in te lezen heeft gevonden. -

Naar aanleiding van de vraag, in de vergadering geopperd, waar Marnix van S. Aldegonde gestudeerd heeft, antwoordde de heer Fruin: dat dit waarschijnlijk geschiedde te Douay. Hij was daar met Toulouse, zooals

blijkt uit de Alma Academia, in het leven van Paulus Buys (1614).

De heer Fruin sprak ook naar aanleiding van een stuk in de Spectator van dit jaar, n°. 16, waarin wordt meegedeeld dat Prof. Day van Yale Divinity School in bezit is van het Nieuwe Testament, waarop weleer het hoofd van De Groot gerust heeft, toen hij in de boekenkist uit Loevenstein werd weggedragen. Het is een exemplaar van de Arabische overzetting van het Nieuwe Testament van Erpenius, in 1616 uitgegeven in klein kwarto, en wel, blijkens het inschrift, het exemplaar dat door den vertaler aan De Groot was geschonken. De heer Day beroept zich ten bewijze dat dit boek inderdaad de ‘reliëk van Grotius’ is, op Motley, bij wien hij leest: ‘The big Testament of Erpenius with some bunches of thread placed upon it, served him as a pillow.’ Maar de heer Fruin merkt aan, dat men van Motley moet teruggaan tot de zegslieden, die deze navertelt, tot Brandt en nog liever tot De Groot zelf, die in een brief aan Vossius, van 23 April 1621, aldus schrijft: ‘Pro libris tuis, quibus usus sum in carcere, gratias ago. Dolet maxime quod eos reddo deteriores, ut et Erpenio scripsi, quem simul oravi det operam ut recuperet Novum Testamentum, quod mihi pro cervicali fuit cum me vinculis eriperem.’ Hieruit blijkt, dat het N. Testament, dat De Groot tot hoofdkussen had gediend, in dien zin van Erpenius was, dat het dezen toebehoorde, en niet dat hij de uitgaaf ervan bezorgd had. Dat De Groot, die juist op verzoek van Erpenius zich in de studie van het Nieuwe Testament verdiept had, van dezen een menigte theologische boeken ten gebruike had gekregen, is bekend. En dat Erpenius geen recht zou gehad hebben om het bewuste N. Testament terug te vorderen, indien het uit het inschrift al

dadelijk bleek, dat het niet meer zijn eigendom maar dat van De Groot was, spreekt van zelf. De levensbeschrijver van De Groot, Caspar Brandt, heeft dan ook reeds de aangehaalde plaats uit den brief aan Vossius juist opgevat: 'Het Nieuwe Testament (zegt hij) 't geen hij van den heer Erpenius had geleend, met eenig gesponnen garen, verstrekke hem voor een oorkussen.' Geen twijfel of het was de Grieksche tekst, in folio formaat, waarop De Groot zijn schrander hoofd liet rusten. Een klein kwarto boekdeel zou in de schommelende kist daartoe kwalijk hebben gediend. En zoo zal de heer Day de illusie, waarin hij verkeert van een relik van waarde te bezitten, dienen op te geven.

De heer Fruin vestigde ook de aandacht op de Dissertatie van den heer Langeraad over Guy de Bres, door dezen op den titel minder juist Guido de Bray geheeten. Wel is waar dat de naam, aan een dorp in de buurt van Mons ontleend, eigenlijk zoo gespeld zou behooren te worden, maar zeker is het dat de beroemde man zelf zich de Bres schreef (zie p. VII, CXXXIII, CXLII), en dat wij geen recht hebben zijn schrijfwijz te veranderen, zelfs niet om haar te verbeteren. De heer Fruin maakte opmerkzaam op den overvloed van belangrijke en nieuwe feiten, die in de dissertatie voorkomen, doch weerlegde eenige gevolgtrekkingen van den schrijver. Zoo bestreed hij de meening, dat in den nacht van 1 op 2 Nov. 1561 de confessie door de Bres aan Koning Philips zou zijn aangeboden (p. 32, 94). In dien nacht dienden de protestanten van Doornik hun klachten over de vervolging, die zij leden, schriftelijk in bij de Commissarissen uit Brussel, en voegden er een exemplaar der confessie bij, ten bewijze van de zuiverheid van hun leer. Van een aanbieding aan den Koning is daarbij geen sprake, en

waarschijnlijk heeft zoo eene ook nooit plaats gehad. - Verder verdedigde de heer Fruin de belangrijkheid en waarheid van het bericht van Schoockius, over den oorsprong der confessie, tegen de bedenkingen van den heer Langeraad. Volgens hem heeft men in dat bericht tweeërlei te onderscheiden: de bestanddeelen die aan het verhaal van Thijsius ontleend zijn, en die inderdaad geen vertrouwen verdienen, en de overige, aan anecdota, die wij in het oorspronkelijk niet bezitten, ontleend. De laatste worden in menig opzicht van elders bevestigd. De heer Fruin staafde dit met enkele voorbeelden. Inzonderheid wees hij op hetgeen Schoockius zegt, dat de theologen van Genève den raad gaven om, in plaats van een eigen Fransche confessie, liever de Parijsche met de broederen van Frankrijk gezamenlijk aan te nemen. Dit toch wordt zijdelings bewaarheid door hetgeen Beza schrijft in een brief, waaruit de heer Langeraad een gedeelte heeft overgedrukt, p. 127, met weglating van de belangrijkste woorden (die hier cursief gedrukt worden): Quant à moy je n'y ay point voulu mettre la main, pour ce que la multitude de tant de confessions me déplayt. S'on en veult choisir entre *les anziennes et celle des églises Françaises est suspecte au tiltre*, je n'en sçache point de plus nette, que celle qui fust présentée à l'Empereur durant des dernières troubles. Uit welke plaats wij leeren, dat werkelijk van wege Beza en zijn vrienden de Parijsche confessie aanbevolen, maar door de Nederlanders, omdat zij uit Frankrijk afkomstig en als zoodanig bij hun landgenooten niet gewild was, versmaad werd, weshalve Beza thans een Duitsche aan de hand deed, altijd afkeerig van het vermeederen van het zijns inziens reeds te groote aantal van geloofsbelijdenissen.

Voorts handelde hij nog over het woord *keur*, naar

aanleiding van eene uitvoerige verhandeling over dit onderwerp in de *Flandre*, die zeer veel daarbij omhaalde, maar weinig uitmaakte. Hij meende, dat de oude latijnsche woorden, in dien zin gebruikt, het best verklaren wat het woord beteekent.

In een handvest van Dordrecht van 1252 (v.d. Wall p. 20) heet het woord 'Electio juris' in de vertaling *koren of kiesinge van recht*. Alpertus Metensis, *De diversitate temporum*, Pertz IV, p. 718 (a^o 1018) zegt: [Tielenses] homines sunt duri et pene nulla disciplina adsuefacti, non secundum legem sed secundum voluntatem decernentes, et hoc ab imperatore karta traditum et confirmatum dicunt.

Eindelijk stelde de heer Fruin een vraag aan de orde van den Archivaris Mr. Krom, uit 's-Hertogenbosch, betreffende de Belgische uitgave der 'Zuid-Nederlandsche steden', door van Deventer geteekend. Hij lichtte de kwestie van de overgebleven teekeningen nader toe. Eerst kwamen zij in bezit van Fred. Muller, en werden door dezen beschreven in den Navorscher; naderhand werden zij aangekocht door W. Eekhoff en door dezen in verschillende deelen verkocht; thans bezit Brussel de Zuid-Nederlandsche steden, die uitstekend worden gepubliceerd. Nu vraagt de heer Krom advies over de uitgave van de Noord-Nederlandsche steden: of die ook door de een of andere inrichting kan bekostigd worden enz. Door de vergadering wordt wenschelijk geoordeeld, dat Teyler's Genootschap hiertoe worde aangezocht, verder dat de uitgave geschiede geheel overeenkomstig de Belgische, en dat, indien Teylers Genootschap niet wenscht deel te nemen, alsdan de verschillende provinciale genootschappen daartoe zullen worden aangespoord.

De heer Muller deed mededeelingen omtrent het Zwanenrecht in Zuid-Holland naar aanleiding van een onderzoek op het rijks archief dat het vroeger door den heer Andreae medegedeelde bevestigt.

De heeren Wybrands en Muller wisselen van gedachten over een prognosticon dat voor de *Oeconomica Christiana* staat en dat ook elders voorkomt, aldus luidende:

Prognosticon multos ante annos prognostici cuiusdam phatatum.

Gallorum levitas Germanos justificabit;
Italiae pravitas Gallo confuso vagabit.

+Annis millenis quadringentis bis quadragenis
Atque quatuor denis consurget aquila grandis.
Constantia cadet et equi de marmore facti
Et lapis erectus et multo palatia Romae.
Gallia succumbet et erunt victoriae signa
Mundus errabit, vix urbs erit praesule digna
Papa cito moritur, Caesar regnabit ubique
Et subito vana cessabit gloria cleri.

+1528.

Martini Oppaviensis (Poloni) Chronicon (HS. te Berlijn.)
(In tegumine manu saec. XIV).

Mille trecenteno ruit Adolffus sine deno
Ense sub Alberti Processi Martiniani
Mille tricentis Domini bis sex minus annis.
⁽¹⁾Warninck detentis parcas Deus atque peremtis.
Anno milleno trecenteno nono deno.
Ter deno victis consurget aquila grandis.
Gallus succumbit aquilae victricia signa
Mundus adorabit, erit urbs vix presule digna
Constantine cadet et equi de marmore facti
Et lapis erectus et multa palacia Rome.
Papa cito moritur, regnabit Cesar ubique,
Sub hoc tunc vana cessabit gloria cleri.

⁽¹⁾(1288 Slag bij Waringen =
Warninck
(Mon. Germ. SS XXIII, p.
389.

Voor verschillende gelegenheden schijnt dit gebezigd te zijn.

De heer Muller vestigt de aandacht op de voorgenomen uitgave van een vervolg op den Bundel van Onuitgegeven stukken van Bondam, en verzoekt de leden, om waar zij stukken, uit de jaren 1578-1585 of 87, mochten aantreffen, die daarvoor van eenig belang kunnen zijn, hem die te willen bezorgen of aanwijzen.

De heer Du Rieu doet mededeeling omtrent de door hem voltooide werken, het supplement op het repertorium 1870-1880, voor de geschiedenis des vaderlands en Register op de dissertatiën. Thans is hij van plan de Epistolografen opnieuw onder handen te nemen, welke lijst der brieven door en aan Nederlanders geschreven, hij hoopt uit te geven.

De heer Du Rieu deelt tevens mede, dat hij onderzoek heeft gedaan te Leuven, of Marnix daar gestudeerd heeft. De oude inschrijvingsregisters vindt men te Brussel. Daarin is het echter niet te vinden.

De heer Wybrands brengt de vraag ter tafel naar den schrijver der *Oeconomica Christiana*, door Dr. Van Toorenenbergen voor het eerst uitgegeven en waarschijnlijk het oorspronkelijk geschrift, waarnaar de *Summa der Godliker Schrifturen*, de *Summe de lescripture sainte* enz. bewerkt zijn. Spreker brengt in herinnering, dat door Dr. Benrath te Bonn, die zich het eerst met die vraag bezig hield, Nederland als de geboorteplaats en Hendrik van Bommel als de vermoedelijke vader van de *Summa* werd aangeduid, en dat deze hypothese, hier te lande door velen toegejuicht, door Dr. Van Toorenenbergen met

nieuwe argumenten werd aanbevolen. Bezwaar tegen de gissing werd het eerst ingebracht door Dr. H.G. Kleyn, die de meening voordroeg, dat het geschrift uit een Groninger kring afkomstig is.

Ook Spr. meent, dat de Hypothese Hendrik van Bommel kwetsbare punten heeft. De latijnsche dictie in de *Oeconomica* is eene andere dan die wij elders bij Hendrik van Bommel vinden. Voorts: naar de onderstelling van Dr. Van Toorenenbergen moet de *Oeconomica* geschreven zijn in 1520, zeker vóór 1523; maar Hendrik van Bommel was in 1520 student te Keulen en werd in 1522 tot priester gewijd; hij overleed in 1570. Hij moet dan wel op jeugdigen leeftijd de *Oeconomica* geschreven hebben. Maar de auteur der *Oeconomica* beroept zich op twee vroegere geschriften van zijne hand: *De laude vitae monasticae* en *Hierarchia*. Van de *Hierarchia* zegt hij: *quam dudum scripsimus*.

Nu moge men er op wijzen, dat *dudum* juist niet behoeft te worden opgevat als *lang geleden*; het is toch bedenkelijk het op te vatten als *onlangs*.

Spr. meent, dat na de ontdekking der *Oeconomica* een nieuw onderzoek behoort te worden ingesteld: immers dit latijnsch geschrift wijkt op meer dan eene plaats van de Nederlandsche en Fransche bewerking af. Spr. acht het daarom raadzaam, bij aandachtige lezing der *Oeconomica* zich los te maken van allerlei gissingen, die aanvankelijk naar aanleiding van die Nederlandsche en Fransche bewerkingen zijn opgeworpen, en aan het oorspronkelijk latijnsch geschrift te vragen, of het ons ook iets te zeggen heeft omtrent zijn oorsprong. Hij wijst daarna eenige plaatsen in het geschrift aan, die, al leveren zij *ieder op zich zelve* geen volledig rechtstreeksch bewijs, *samengenomen* hem tot de overtuiging brengen, dat de *Oeconomica* uit

Frankrijk afkomstig is en wel hoogst waarschijnlijk van een auteur, die tot de orde der Franciskanen heeft behoord.

De heer Wybrands vestigt daarna de aandacht op de jongst verschenen bladen der *Bibliotheca Belgica* van Van der Haeghen c.s., waarin over Jean David met de gewone nauwkeurigheid wordt gehandeld. Hij wijst op eenige aldaar *D.* 132 voorkomende zinsneden, voor de levensbeschrijving van Marnix van eenig belang. Uit die zinsneden (ontleend aan de voorrede van David's '*Christelijken Bie-corf* der H. Roomscher Kercke') schijnt men te mogen opmaken, dat Marnix niet alleen te Genève, maar ook aan de katholieke Universiteit te Leuven heeft gestudeerd, waar hij 'als doen bij eenen sanct woonde, die niet te heylich en was, noch voor te seer Catholycke vermaert, hoewel hij nochtans van den langhen rocke was.'

De heer Wybrands besprak verder de vraag (naar aanleiding van het verhaal, dat de monniken van Aduard hunne kappen aan zonnestralen in plaats van aan kapstokken ophingen), of wij met Prof. Moll het er voor houden moeten, dat die monniken zoo onnoozel waren, dat zij een kapstok niet van een zonnestraal konden onderscheiden, - dan wel met Mr. J. van Lennep hen voor vromen aanzien, die aan hun heilig leven die wondergave dankten.

Dat laatstgenoemde opvatting de ware is, bewees hij uit een aantal plaatsen in de *Acta Sanctorum* en uit eenige sagen, door Mannhardt e.a. medegedeeld. Daarna wijst hij er op, dat dit mirakel vooral tegen het einde der 12^e eeuw, ook in verscheidene andere Nederlandsche kloosters geschiedt, en tracht hij eene verklaring te geven van den samenhang tusschen de verschillende berichten dienaangaande, waarvan het oudste (naar het schijnt) gevonden wordt in de biographie van S. Goar.

De heer Pleyte handelde over twee opschriften en een Bas-relief, aan het einde van het vorige jaar in het noorden van Engeland gevonden. Het bas-relief en de opschriften zijn afkomstig van eene tempelruïne gewijd aan Mars Thincsus, door oude bewoners van Twente, dienende in eene Friesche afdeeling van het romeinsche leger.

De opschriften gaven aanleiding tot het bespreken van den oorsprong van den Zwanenridder en enkele punten betreffende de oude Friesche wetgevingen.

Later handelde hij over een handschrift van het Friesch Genootschap, het Zwanenboek genoemd. Hij leverde eene beschrijving van den inhoud van het boek en vertoont eene fac simile van de eerste bladzijde. Deze geeft de afbeelding van den bek en de pooten van eenige zwanen, gemerkt met rood, en boven deze merken staan de namen der eigenaars.

Spreker waren 3 dergelijke boeken bekend, alle uit Friesland; deze boeken stonden in verband met het zwanenrecht.

Ten andere zeide hij, dat, terugkomende op de vroeger door hem gegeven verklaring van *Al-key* door *Alk-ey* en de samenstelling der woorden met *alk*, hem op de Veluwe, in de buurt Kootwijk nog een naam is voorgekomen, aangeteekend door wijlen Mr. C.N. Nairac, namelijk *alke schoten*, dat hij verklaarde door schot of beschutte plaats van de *alken*, een naam ontleend aan een vlucht vogels of aan eenen enkelen die daar gevangen is.

Hij sprak over de beteekenis van het woord busse, in de middeleeuwsche keurboeken, en zegt dat het hem voorkwam, met den heer Andreae, dat hier niet aan een gesloten koker of kistje moest gedacht worden, maar aan een onderscheidingsteeken en wel het stadswapen. Hij

meende dat de bode met de roede dezelfde persoon is. Zij komen eerst in 1450 voor. Kiliaan zegt: 'Busse monile quod in humeris tabellarii et caduceatores ferunt.' Nog wordt het rijkswapen, gedragen door de boden van ministeriën, bas genoemd. Het hangt aan eenen breeden band met franje, vroeger van zilver, thans van verguld koper. Van het Fransche 'Bus, le corps, le tronc, blason' voorstellende de buste van een mensch. Duitsch 'Brustbild' Engelsch 'bust'.

Hij haalde daarop nog eene plaats aan uit César Pierre Richelet, dictionnaire de la langue française ancienne et moderne. 3e Edit. Amsterd. 1732. 'Bus terme de Blason.'

'Signum pectore tenus affirmatum. Représentation d'une figure humaine où il n'y a que le col et une partie de la poitrine finissant en pointe [un bus de femme]; dans le langage ordinaire on dit *buste* en prononçant le *s* et Messr. de l'académie l'ont écrit ainsi.' Hij zeide dat *bus* in drie beteekenissen voorkwam als koker, schietgeweer en heraldiek wapen.

Later besprak hij eene afbeelding van Mars met den zwaan, van een zilveren schaal, vroeger in Baden gevonden, naar aanleiding zijner vroegere mededeelingen omtrent Mars, als Zwanenridder.

De heer Pleyte vroeg of aan de leden ook oude buurtreglementen bekend waren, niet voor alle buurten geldende, maar uitsluitend voor een bepaalde buurt in gebruik. Hem waren twee dergelijke van Leiden bekend, een van 's-Gravenstein en een van Priley. Het laatste is een handschrift, bewaard in een boek over de buurten op het Leidsch archief. Het stuk is door wijlen Jhr. Rammelman Elsevier overgeschreven en bij zijne papieren bewaard.

V.

De Commissie van Stemopneming uit de Leidsche Leden, door de Maandvergadering van Mei benoemd, bestond uit de Heeren J.J.A.A. Frantzen, Dr. Mr. H. Ter Haar Bzn., Dr. Chr. J. Van Ketwich, Dr. J. Offerhaus Lzn., Dr. W. Pleyte en W.P. Wolters. De eerstgenoemde, daartoe door den Voorzitter uitgenoodigd, brengt nu het volgende verslag uit van den uitslag der stemming:

Er waren ingekomen 253 stembiljetten, waarvan één te laat ontvangen werd, en één van onwaarde werd verklaard, als zijnde niet onderteekend. Op de binnenlandsche Leden waren dus 251 stemmen uitgebracht; op de buitenlandsche slechts 192, daar 59 biljetten, wat dit gedeelte betreft, oningevuld waren. Het vereischte minimum bedroeg dus voor de binnenlandsche Leden 66, voor de buitenlandsche 48. Gekozen zijn tot

Binnenlandsche Leden:

Jhr. Mr. G.J. Th. Beelaerts van Blokland, Lid der Tweede Kamer, te 's-Gravenhage.

Mr. J. Bohl, Advocaat te Nieuwersluis.

Mr. P. Brooshooft, te Utrecht.

Dr. A. Bruining, Predikant te Noord-Schermer.

L. Couperus, te 's-Gravenhage.

J.F. Gebhard Jr., te Amsterdam.

Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen, te Assen.

D. Henriquez de Castro Mz., te Amsterdam.

J. Jongeneel, Predikant te Heerlen.

H.M. Kesteloo, Secretaris der Gemeente Domburg.

Dr. A. Kluyver, te Leiden.

J. Van Krieken, Oud-Hoofdonderwijzer, te Rotterdam.

D.C. Meyer Jr., te Amsterdam.

H.L.F. Pisuisse, Mede-Redacteur van de Nieuwe Rotterdamsche Courant, te Amsterdam.

R.P.A. Van Rees, Oud-Officier bij het korps Mariniers, te 's-Gravenhage.

Jhr. Mr. J.C.M. Van Riemsdijk, te Utrecht.

A. Sassen, Archivaris te Helmond.

Mr. W.G.F.A. Van Sorgen, te Utrecht.

C.A.L. Van Troostenburg de Bruyn, Predikant te Erichem.

J.H.W. Unger, Adjunct-Archivaris te Rotterdam.

en tot Buitenlandsche Leden:

Dr. L. Daae, Hoogleeraar te Christiania.

Dr. H. Fischer, Bibliothecaris te Stuttgart.

Dr. L. Keller, Staats-Archivaris te Münster.

De Voorzitter brengt aan de Commissie van Stemopneming den dank der Vergadering voor de door haar genomen moeite.

VI.

Na de pauze heropent de Voorzitter de vergadering en stelt de beschikking over de renten van het Fonds aan de orde. Het Bestuur heeft te dien aanzien twee voorstellen te doen. De Voorzitter herinnert, dat aan het tijdschrift 'Onze Volkstaal', onder redactie van den Heer T.H. De Beer, ten vorigen jare eene subsidie van f 250.- voor één jaar is verleend geworden, ten einde dit tijdschrift in stand te houden. Daar de aanvraag om subsidie dit jaar

door den Heer De Beer niet herhaald was, hebben de Bestuurders deze zaak in de Maandvergadering van Mei niet ter sprake gebracht. Later eerst heeft de Heer De Beer zich tot het Bestuur gewend met verzoek om hernieuwing der subsidie. Dientengevolge stellen Bestuurders nu voor, dat de Jaarvergadering, deze inlichtingen gehoord, de Maandvergadering alsnog machtige, om aan het tijdschrift 'Onze Volkstaal' weder voor één jaar eene tegemoetkoming van *f* 50.- toe te staan, terwijl den Heer De Beer zal medegedeeld worden, dat de Maatschappij van verdere ondersteuning moet afzien. De vergadering vereenigt zich hiermede zonder stemming.

Het tweede voorstel des Bestuurs heeft de strekking, om voor de uitgave van het 'Glossaire de termes de pratique flamands' van het Belgisch Lid K. Stallaert, eene subsidie uit te trekken van *f* 1200, te verdeelen over 4 à 5 jaren. De Heer Stallaert heeft dit werk geheel in ms. gereed, en is bereid, het in het Nederlandsch om te werken, alleen met vermelding bij ieder woord van den overeenkomenden franschen term. Voorts verbindt de Heer Stallaert zich, het handschrift van zijn werk aan de Maatschappij te vermaken, zoodat ook bij onverhoopt overlijden des schrijvers het werk niet zou behoeven gestaakt te worden. Na deze mededeeling geeft de Voorzitter het woord aan den Heer De Vries, tot nadere toelichting van het voorstel.

De Heer De Vries wijst op de groote verdienste van 's Heeren Stallaert arbeid, die een welkome en onmisbare aanvulling is van Verdam's Woordenboek, en waaraan de schrijver zijn geheele leven heeft besteed. Het zou zeer te betreuren zijn, zoo ten gevolge van gebrek aan belangstelling bij de Zuid-Nederlandsche taalgenooten een zoo belangrijk werk niet gedrukt kon worden. De Maatschappij zou de

gelden van haar fonds niet beter kunnen besteden dan tot de uitgave van dit Glossarium, dat te zamen met het Middelnederlandsch Woordenboek een geheel zou vormen, waarop geene andere germaansche natie kan bogen. Wat den vermoedelijken omvang betreft, deelt de spreker nog mede, dat het geheel in het formaat van Verdam's Woordenboek ongeveer 800 blzn. zou beslaan. Hij beveelt ten slotte dit werk dringend in de belangstelling der Leden aan.

De Voorzitter zegt den Heer De Vries dank voor zijne toelichting en vermeldt nog, dat, zoo de Vergadering tot ondersteuning van deze uitgave mocht besluiten, de subsidie voor het Tijdschrift, die slechts tijdelijk uit het fonds betaald werd, van die rekening zou afgevoerd en op de algemeene rekening zou overgebracht worden.

Daarna vraagt het woord de Heer Griethuyzen, en oppert de vraag, of het Willemsfonds niet aangewezen is, om met de Maatschappij deze uitgave te ondersteunen, en of het misschien daartoe is aangezocht.

De Voorzitter twijfelt, of het Willemsfonds zulke wetenschappelijke werken uitgeeft.

De heer De Vries verzekert, dat dit niet het geval is, maar dat het Willemsfonds zich uitsluitend de verspreiding van populaire geschriften ten doel stelt. Overigens strookt ook het formaat zijner uitgaven geenszins met den aard van een woordenboek.

Daar verder niemand meer het woord vraagt, wordt het voorstel van het Bestuur zonder stemming aangenomen.

VII.

Aan de orde is nu het voorstel van het Bestuur aangaande de Levensberichten. De Voorzitter herinnert de

bezwaren, in de vorige Jaarvergadering door verschillende Leden geuit tegen de gewoonte, om van afgestorvene Leden, die reeds elders, met name in de werken der Kon. Academie, voldoende beschreven waren, geene afzonderlijke biographie te geven, maar naar de genoemde levens te verwijzen. Het Bestuur heeft toen op zich genomen, dit jaar door een gemotiveerd voorstel aan die bezwaren te gemoet te komen. Dientengevolge verklaart het Bestuur zich thans bereid, bij voortduring alle pogingen in het werk te stellen, ten einde ook van elders reeds voldoende beschreven Leden eene biographie te verkrijgen. Mochten die pogingen falen, dan zal het Bestuur zich tot dengene wenden, die den overledene heeft geschetst, en hem verzoeken, zijn levensbericht, desnoods gewijzigd en verkort, voor de werken der Maatschappij af te staan. Wordt dit verzoek niet ingewilligd, dan zal een der Leden des Bestuurs zelf een kort uittreksel uit de verschenen biographie benevens eene lijst van werken geven. Ten aanzien van de levens van Scholten, Tellegen en Fruin heeft het Bestuur reeds in dezen zin gehandeld, en de Heer Kuenen heeft zich al dadelijk bereid verklaard, zijn levensbericht van eerstgenoemde voor de Maatschappij om te werken. De Heer Rammelman Elsevier zal niet beschreven worden, daar hij dit zelf bij uiterste wilsbeschikking gevraagd heeft, maar het Bestuur zal althans achter de rede van den Voorzitter eene lijst zijner geschriften laten afdrukken.

Na deze Mededeelingen opent de Voorzitter de gedachtenwisseling over dit punt.

De Heer J. Tideman herinnert, dat er vroeger wel eens sprake is geweest van afschaffing der Levensberichten. Hij zou een dergelijk besluit ten zeerste betreurd hebben, en is het Bestuur dankbaar voor den thans ingeslagen weg.

De Heer C.P. Tiele geeft in bedenking, de woorden van het voorstel: '*desnoods*' *bekort* te veranderen in '*zooveel mogelijk*' *bekort*, daar o.a. de levensberichten der Kon. Academie z.i. veel te uitgebreid zijn voor het doel der Maatschappij.

De Heer Dirks erkent de groote moeilijkheden, die het Bestuur bij het zoeken naar een geschikt en bevoegd biograaph ontmoet, en spreekt den wensch uit, dat de Leden zelve eenige korte aantekeningen maken, die aan hun levensbeschrijver zeer veel moeite zouden besparen.

Deze opmerking wordt door den Voorzitter beaamd, die vermeldt, dat hij indertijd niet in staat zou geweest zijn. Van Hengel te schetsen, wiens vrienden allen overleden waren, zoo deze niet eigen aantekeningen omtrent zijn leven had nagelaten.

De Heer Vorsterman van Oyen vestigt de aandacht van het Bestuur op de levensberichten van Rammelman Elsevier in den Spectator, Ned. Heraut en het Maandblad de Ned. Leeuw, waarnaar zou kunnen verwezen worden.

Door den Heer Frederiks wordt er op gewezen, dat ook in andere werken, dan die der Kon. Academie, soms goede levensberichten verschijnen.

De Voorzitter antwoordt, dat het voorstel van het Bestuur niet uitsluitend op de necrologieën der Kon. Academie doelt, en haalt ten bewijze het leven van Amersfoort in Eigen Haard aan, dat door den opsteller, den Heer A. Huet te Delft, aan de Maatschappij is afgestaan.

De Heer Quarles van Ufford vraagt, of er niet eene uitnoodiging kan gericht worden tot alle redactiën van tijdschriften en dagbladen, om de in hunne nummers verschijnende biographieën steeds aan de Maatschappij toe te zenden. Men zou desnoods in de dagbladen kunnen opmerkzaam maken op den in deze vergadering geuiten wensch.

De Heer Beets geeft als zijne meening te kennen, dat de levensberichten der Maatschappij over het algemeen te breedvoerig zijn. Hijzelf erkent in dezen gezondigd te hebben in zijne levens van Heldring en Ter Haar. Men moest zich z.i. bepalen, uit de biographieën der Kon. Academie uit te lichten, wat voor de geschiedenis der letterkunde van waarde is. Om dezelfde reden is het niet noodig, te eischen, dat het Bestuur alle verschenen biographieën opgeve.

De Voorzitter betuigt zijne instemming hiermede, en brengt het voorstel in rondvraag, dat met algemeene stemmen wordt aangenomen.

VIII.

Alsnu gaat de Vergadering over tot het kiezen van een Lid des Bestuurs, in de plaats van den in October aftredenden Bestuurder Dr. J.G.R. Acquoy. Het dubbeltal, door de Maandvergadering voorgedragen, bestaat uit de Heeren Dr. J. Ten Brink en Dr. P.L. Muller. De meeste stemmen vereenigen zich op eerstgenoemde, die, ter vergadering aanwezig, verklaart deze benoeming te aanvaarden.

IX.

Uit het dubbeltal voor Penningmeester, bestaande uit den aftredenden titularis, den Heer D. Hartevelt, en den Heer Th. M. Roest, wordt gekozen de Heer Hartevelt, die zich deze herbenoeming laat welgevallen.

Daar de beschrijvingsbrief hiermede is afgehandeld, vraagt de Voorzitter, of één der Leden nog iets op te merken, mede te deelen of voor te stellen heeft.

De Heer Campbell betuigt den Voorzitter den dank der vergadering voor de uitnemende en aangename wijze, waarop hij deze bijeenkomst heeft geleid.

Daarna vraagt de Heer Vorsterman van Oyen het woord tot eene opmerking over de thans gebruikelijke spelling der eigennamen, wat betreft de voorzetsels of lidwoorden die deze namen voorafgaan, waartoe de candidatenlijst hem aanleiding geeft. Hij heeft tegen deze spelling groote bezwaren, daar zij volgens hem aanleiding kan geven tot verwarring en tot groote moeilijkheden bij bibliographische en genealogische navorschingen.

Na eenige opmerkingen hieromtrent door den Heer Tiele, wordt het woord gevraagd door den Heer Frederiks, die, naar aanleiding van het thans voltooide 1° Deel van het Middelnederlandsch Woordenboek, hulde brengt aan den bewerker Prof. Verdam en de hoop uit, dat het hem moge gegeven zijn, dit belangrijke werk gelukkig ten einde te brengen. De Vergadering betuigt hare instemming hiermede.

Daarna dankt de Voorzitter den Heer Beets en al de aanwezige Leden voor hunne tegenwoordigheid en sluit de Vergadering.

**Mededeelingen gedaan in de Vergaderingen van
de Maatschappij der Nederlandsche
Letterkunde te Leiden, 1884-1885.**

Middelnederlandsche Rijmspreuken. Uit een oud Haagsch handschrift van de Koninklijke Bibliotheek als vertaalde verzen van Freidanks Bescheidenheit aangewezen en toegelicht door Dr. W.H.D. Suringar.

In het vermaarde Handschrift der Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, dat de gedichten van Willem Van Hildegarsberch en der Minnen Loep bevat, staat nagenoeg in het midden tusschen deze vrij uitvoerige geschriften (f° 134^b-136^b) eene kleine verzameling van Spreuken in rijmende verzen van twee regels, waarvan de vervaardiger geheel onbekend is.

Na zeer langen tijd bijna onopgemerkt te zijn geweest, heeft Dr. M. De Vries in 1847 deze Spreuken voor 't eerst door den druk bekend gemaakt in de *Verlagen en Berigten uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde* 4^e Jaarg. bl. 29-41. Ruim twintig jaren later zijn zij nog eens verschenen onder toezicht van Dr. E. Verwijs achter de Gedichten van V. Hildegarsberch bl. 253-256, uit welke plaatsing men echter niet zal behoeven af te leiden, dat die Geleerde gemeend heeft dat deze Spreuken ook voor een werk van den voorafstaanden dichter behooren gehouden te worden; hetgeen toch wel, ten gevolge van zijn stilzwijgen daarover, zoo zou kunnen schijnen. Liever wil ik aannemen, dat ze aldaar zijn opgenomen bijwijze van toegift, even als ze in het Haagsche Handschrift gediend hadden om een paar overgeblevene bladzijden niet ledig te laten.

Klaarblijkelijk hebben beide deze uitgevers slechts het doel gehad den tekst dezer Spreuken te leveren, zoo als die in het Handschrift gelezen wordt, zonder zich in te

laten met de verbetering van bedorven lezingen of de verklaring van hetgeen duister en onverstaanbaar was. Alleen de laatstgenoemde heeft op twee plaatsen (zie Spreuk 85 en 98) eene poging tot verbetering aangewend, en buitendien de meest merkwaardige woorden, die hier voorkomen, opgenomen in zijn Glossarium op de Gedichten van V. Hildegarsberch. Doch verder heeft niemand, wat mij althans bekend is, zich met dit kleine geschrift opzettelijk bezig gehouden, hoezeer een ernstig onderzoek niet overbodig en zelfs zeer gewenscht zou geweest zijn. Niet slechts toch zijn vele van deze Spreuken zeer duister en bijna onverstaanbaar, maar ook is de tekst hier en daar klaarblijkelijk bedorven, hetzij dit veroorzaakt is door dat de overschrijver het Handschrift, waaruit hij ze afschreef, niet heeft kunnen lezen, of wel dat hij woorden veranderd heeft omdat hij het gelezene niet verstond. Buitendien is ook het ontstaan van deze Spreuken nog door niemand aangewezen en bleef dit dus nog even onbekend als zulks bij de eerste verschijning geweest is; en dit zou nog wel zoo gebleven zijn indien daarover niet het noodige licht ware opgegaan.

Het is dus als een niet geringe aanwinst voor de Nederlandsche Letterkunde te beschouwen, dat zulk licht onlangs onstoken is door Dr. F r a n z S a n d v o s s , een man van veel omvattende kennis, die van tijd tot tijd kleine, doch hoogst belangrijke geschriften onder het pseudoniem van Xanthippus uitgeeft. Deze Duitsche Geleerde namelijk, die zich o.a. bezig houdt met de vroegere en latere schrijvers van zijn vaderland, heeft in zijn laatstelijk uitgegeven geschrift het vermoeden geopperd dat deze Nederlandsche Spreuken ontleend zijn aan een van de oudste Duitsche geschriften, hetwelk onder den nam van Freidanks Bescheidenheit algemeen bekend is, waarvan hij vroeger eene

keurige uitgaaf met kritisch-exegetische Aanmerkinge bezorgd had (Berlin 1877 Gebr. Bornträger). Naar zijn laatste schrijven was hij tot dit vermoeden geleid geworden door eene zeer toevallige ontdekking. Immers, toen hij uit zes van die Spreuken, welke hem waren bekend geworden uit mijne *Verhandeling over de Proverbia Communia*, eene volkomene overeenstemming van beide geschriften ontdekt had, heeft hij als zijne overtuiging uitgesproken, dat, even gelijk dit zestal, zoo ook al de overige Spreuken uit diezelfde bron zullen onsproten zijn. In zijn geschrift, dat getiteld is: *Spreu. Fünfte Hampfel, ausgeworfen von Xanthippus. Leipzig, Verlag von Otto Heinrichs 1885*, schrift S a n d v o s s bl. 29, naast het lemma *Freidank niederländisch*: ‘Unter den von W. Grimm verzeichneten Handschriften, resp. Bruchstücken Freidanks ist einer Haager Hdschr. nicht gedacht, aus der 1847 M. De Vries 118 Sprüche mittheilte (Spreuken, ten getale van 118 cet. s. Verslagen en Berigten uitgegeven door de Vereeniging u.s.w. bei Suringar, Over de Proverbia Communia p. 35 ff.). Weder De Vries, noch Suringar selbst haben erkannt, dass wir hier Stücke aus einem niederländischen Freidank vor uns haben. Es ist überhaupt bisher viel zu wenig beachtet, wie gross der Einfluss Freidanks auf niederdeutschem Gebiet gewesen ist. Suringar führt nur diejenigen dieser Sprüche an, die sich in den Prov. Comm. wieder finden, und zwar De Vries **108** = Frd. 33, 15. 16; **99** = Frd. 113, 24. 25; **68** = Frd. 118, 5. 6; **43** = Frd. 40, 23. 24; **28** = Frd. 63, 20. 21; **31** = Frd. 120, 19. 20. Ich bin leider nicht in der Lage, mehr von der De Vries'schen Publication zu vergleichen, aber ich bin überzeugt, dass auch alle übrigen Sprüche aus Freidank stammen.’

Het aangehaalde zestal liet wel geen twijfel over; doch het

daarop gegronde vermoeden eischte een opzettelijk onderzoek om òf bevestigd òf weersproken te kunnen worden.

Zoodanig onderzoek, dat mij tegenover den verdienstelijken Buitenlander, die met leedwezen verklaarde daartoe de gelegenheid te missen, niet minder dan plichtmatig toescheen, heb ik met ingenomenheid aangevangen en niet zonder zelfvoldoening ten einde gebracht, omdat ik in mijne verwachting geenszins werd teleurgesteld. Immers is het mij gelukt verreweg de meeste van die Spreuken - om niet te zeggen, alle die Spreuken, dewijl ik ten opzichte van een paar daarvan in het onzekere gebleven ben - in Freidanks Bescheidenheit terug te vinden, zoodat het mij gebleken is, dat zij alle, deels woordelijk, deels een weinig gewijzigd, of wel in eene meer vrije vertaling overgezet, uit die bron ontleend zijn.

Doch terwijl ik mij verheug, dat mijn onderzoek zulk een gunstige uitkomst gehad heeft, mag ik niet in gebreke blijven de eer daarvan aan Dr. S a n d v o s s toe te kennen en hem dank te zeggen voor de mededeeling van zijne toevallige ontdekking, daar het toch deze geweest is die mij heeft opgewekt om dezen arbeid te ondernemen.

Het zal dus van nu af mogen gerekend worden met zekerheid bewezen te zijn, dat de in deze Spreuken uitgedrukte denkbeelden, waarin meestal bij eenig nadenken blijkt dat eene of andere nuttige les vervat is - hetzij dit eene waarschuwing is voor het kwade, of eene opwekking tot het goede, of wel, zooals meestal, eene menschkundige opmerking over hetgeen zich in 't maatschappelijk leven voordoet en alzoo den aard gekregen heeft van een algemeen geldend spreekwoord - niet uit brein van een Nederlander, maar uit dat van een Duitscher zijn voortgekomen; hetgeen trouwens reeds vermoed werd door Dr. D e V r i e s , waar hij zeide, dat deze Spreuken 'vrij sterk eene Hoog-

duitsche afkomst verraden.’ En hiermede is dan wel reeds veel gewonnen, maar nog geenszins alles, wat wij zouden wenschen te weten aangaande dit geschrift, dat toch ook om de taal, waarin het geschreven werd, niet van belang ontbloot is voor hen die zich met de studie van het Mnl. afgeven. Vooralsnog immers zal men het antwoord moeten schuldig blijven, indien de vraag gesteld wordt: Wie was de Vertaler van deze Spreuken? Waar en wanneer is die Vertaling vervaadigd? Is hij die deze Spreuken in het Haagsche Handschrift boekte, ook als de vervaardiger daarvan te beschouwen, of zijn uit een ouder Handschrift overgeschreven; en, zoo dit het geval is, bevatte dan dat Handschrift slechts dit betrekkelijk klein getal of wel alle de Spreuken der Bescheidenheit? en zou men alzo mogen denken, dat er door een Nederlander in vroeger tijd eene volledige vertaling van Freidanks werk vervaadigd is, die dan zou zijn verloren gegaan?

Wat deze laatste vraag betreft, zoo geloof ik niet, dat er genoegzame grond voor zulk een vermoeden bestaat. Veel liever wil ik vooronderstellen, dat onze Spreuken het werk zijn van een of meer Overschrijvers, die ze op de omslagen en schutbladen van Handschriften zullen geplaatst hebben, en dat ze later door een ander samengebracht en tot een bundel zijn vereenigd geworden.¹

1 Zoo iets kan althans met vrij groote zekerheid verklaard worden aangaande den oorsprong van eene dergelijke Verzameling van Spreuken, uit een Brusselsch HS door *W i l l e m s* in 1842 uitgegeven in het *Belgisch Museum*. VI. 184-213, waarover hij vroeger (1837. B.M. 1. 99) geschreven had: ‘Intusschen is het zeker, dat zeer vele spreuken van den Freidank byna letterlyk overeenkomen met een groot getal rymregels, welke men op de schutbladen van oude handschriften niet zelden afzonderlyk aentref. - De heer *M o n e* heeft in het laetste stuk van den *Anzeiger für Kunde der tuetschen Vorzeit* (1836, bl. 427) aengetoond, dat verschillende rym spreuken, op het voorste schutblad van myn perkamenten afschrift der *Naturen bloem* van Maerlant voorkomende, letterlyk dezelfde zyn, als die men op bl. 85, 96, 101, 106, 111 en 115 van den Freidank ontmoet’. - Die Verzameling is wel niet geheel, maar toch grootendeels uit Freidank ontleend. Dit is wel niet aan de aandacht van dien uitgever ontgaan, blykens de 26 overeenstemmende passages, die door hem zijn opgegeven; doch het is mij gelukt dit getal tot verre over de 100 uit te breiden. - Uit die Brusselsche Verzameling is hier reeds (z. aant. op Spr. 8, 9, 25, 40, 44, 65, 73 76, 87, 90, 113) een en andermaal iets tot vergelyking ter sprake gebracht; doch ter gelegener tijd hoop ik ze in haar geheel op dezelfde wijze als deze Haagsche te bewerken.

Daarbij wil ik dan ook aannemen, dat zij waarschijnlijk wel niet alle achtereenvolgend op die bladen zullen zijn neergeschreven, maar zoo van tijd tot tijd eene of meer, al naar gelang de Overschrijver, zich tot zijnen arbeid neerzettende, meer of minder lust gevoelde vooraf een paar regels te schrijven op de voor hand liggende bladen, om de deugdelijkheid van zijn schrijfgereedschap te beproeven, of wel om zich bij zijnen weinig vermakelijken arbeid althans eene kleine afwisseling te verschaffen. Want dat dit geschrift alzoo stuksgewijze is vervaardigd geworden, zou men reeds daaruit mogen opmaken, dat de vervaardiger zoo sporadisch is tewerk gegaan en nu eens van voren naar achter, en dan weer van achter naar voren, gebladerd heeft om iets te vinden dat hij gemakkelijk kon overzetten, zonder zich om eenigen samenhang te bekreunen of blijk te geven dat hij een afgerond geheel heeft willen leveren.

Wel zou hiertegen de bedenking kunnen worden ingebracht of men bij de Overschrijvers in die oude tijden de genoegzame bekwaamheid vooronderstellen mag om een Duitsch geschrift in het Nederlandsch over te zetten, vooral indien het verzen zijn. Men vergete dan echter niet, dat hier geen spraak is van eene doorlopende vertaling van

de gansche Bescheidenheit - dan toch zou ik die vooronderstelde bekwaamheid niet durven volhouden - maar dat in dezen Nederlandschen bundel slechts zulke rijmregels gevonden worden, die, uit den grooten voorraad van Freidank uitgekipt, bijna zonder eenige moeite door iedereen konden worden overgezet. Wil men nu evenwel dit geschrift niet voor het werk van een Overschrijver, maar voor dat van een thans onbekenden Dichter blijven houden, dan meen ik toch aan dezen, uithoofde dat de arbeid, dien hij leverde, zoo gemakkelijk te verrichten was, slechts eene zeer geringe verdienste te mogen toekennen.

Doch hoedanig dan ook de oorsprong van dezen bundel moge geweest zijn, dit althans mogen wij aannemen, dat de Spreuken, zooals zij nu in het Haagsche Handschrift staan, blijkens de menigvuldige fouten, uit een ander Handschrift zijn overgeschreven - daargelaten de vraag of dit al dan niet eene volledige vertaling van de Bescheidenheit bevatte. Daarom zal het m.i. wel niet te veel gewaagd zijn, indien ik hier en daar in den tekst eene verandering noodzakelijk acht, waar de onderlinge vergelijking van het Origineel en de Vertaling vrij duidelijk aanwijst, dat de overschrijver òf verkeerd gelezen heeft, òf woorden, die hij niet verstond, naar eigen goedvinden heeft veranderd. Het best meende ik alzoo dat die toestand zou kunnen blijken, indien naast ieder van de Nederlandsche Spreuken de Hoogduitsche Spreuk van Freidank geplaatst werd; bij gebrek echter van de noodige ruimte kon ik ze niet regel voor regel naast elkaar, maar moest ik ze onder elkaar plaatsen: waardoor evenwel de mogelijkheid tot vergelijken niet sterk wordtbelemmerd.

Die onderlinge vergelijking van het Origineel en de Vertaling heeft mij in staat gesteld meestal reeds spoedig

te zien, welke verandering de tekst ondergaan moest, waar het onverstaanbare genoegzaam aanduidde dat de lezing bedorven was. Buitendien heb ik meermalen, ook daar waar de lezing wel een verstaanbaren zin opleverde, door die vergelijking aanleiding gevonden eene verandering voor te slaan, die in overeenstemming met het Origineel, eenen nog beteren zin zou opleveren; terwijl ook nog het een en ander, wat duister was, heeft kunnen opgehelderd worden, voor zooverre althans Freidanks bedoeling te begrijpen was, die voor den tegenwoordigen tijd niet overal even helder is.

Voor de richtige opvatting van Freidanks woorden, en bij gevolg ook van de Nederlandsche vertalingen, erken ik gaarne veel dienst te hebben gehad van de verklarende Aanmerkingen die *B e z z e n b e r g e r* aan zijne uitgaaf (Halle 1872) heeft toegevoegd, vooral waar de meer of min gelijkkluidende plaatsen uit oudere Duitsche dichters door hem zijn aangehaald. Buitendien heb ik, even als deze Geleerde, veel baat gevonden in de Latijnsche Vertaling, die in z.g. versus leonini door een onbekende vervaardigd is, waarschijnlijk reeds vóór het midden van de XIVe eeuw, zooals men vermoeden mag uit het HS. dat te Straasburg aanwezig is, waarvan het einde de onderteekening draagt van het jaar 1384.

Van deze Vertaling, die zich echter niet over de gansche Bescheidenheit, maar slechts ongeveer over een vierde gedeelte daarvan uitstrekt, zijn onderscheidene grootere of kleinere uittreksels gemaakt en wel zoo ingericht dat onder de Latijnsche disticha telkens de Duitsche tekst geplaatst werd, meestal in een eenigszins gewijzigd dialect: hetgeen allicht doet denken, dat de aldus ingerichte Bescheidenheit hier en daar dienst zal hebben gedaan als leerboek bij het aanleeren der Latijnsche taal; eerstelijk in geschrevene,

doch later ook in gedrukte exemplaren¹, nagenoeg zooals hier te lande het geval geweest is met de *Proverbia Communia*, en in Frankrijk met de *Proverbia Gallicana* ab Io. Aegidio Nuceriensi latinis versiculis traducta.

Het gebruik van den Latijnschen Freidank, vroeger slechts voor weinigen toegankelijk, is in de laatste jaren gemakkelijk gemaakt door Dr. Hugo Lemcke en Robert Joachim. Door bezorging van eerstgenoemde verscheen, als Verhandeling bij het Programma van het Stettiner Gymnasium in 1868 *Fridangi Discrecio. Freidanks Bescheidenheit, lateinisch und deutsch, aus der Stettiner handschrift*. De ander leverde in 1873 *Freidanks Bescheidenheit, lateinisch und deutsch, nach der Görlitzer Handschrift* in: Neues Lausitzisches Magazin 50er Bd. S. 217-334. Bij vergelijking van die beide in druk verschenen handschriften blijkt het, dat ook wel het Latijn hier en daar eenigszins, doch dat de redactie van het Duitsch dikwijls zeer veel verschilt. Ook is de volgorde op verre na niet dezelfde, en bevat elk dezer handschriften onderscheidene disticha, die in het andere niet gevonden worden;² hetgeen ik vermoed dat afhankelijk zal geweest zijn van de keus van hem die eene verkorte Bescheidenheit tot leerboek wilde inrichten.

Wanneer wij de volgorde van onze Nederlandsche Spreuken vergelijken met die welke in de besprokene uittreksels

- 1 Van de in druk verschenen Latijnsche Vertaling wordt beweerd, dat niet meer dan een enkel exemplaar overig is, hetwelk de Berlijnsche Bibliotheek bezit (Y.g. 2101. in qu.) getiteld: *Proverbia eloquentis // Freydanks innumeras // in se utilitates c plectentia* (s.l. et a.) Naar het oordeel van Panzer, Zarncke en W. Grimm verscheen dit boek bij den Leipziger drukker Kachelofen, die in 1509 gestorven is.
- 2 Van de 118 spreuken, die onze Verzameling bevat, ontbreken in het Stettiner handschrift 14 nummers: nl. 29, 34, 48, 56, 57, 60, 61, 75, 76, 85, 97, 98, 102, 105. In het Görlitzer handschrift ontbreken 8: nl. 38, 48, 57, 69, 85, 102, 105, 106. Vijf nummers ontbreken zoowel in het eene als in het andere handschrift, nl. 48, 57, 85, 102, 105.

gevonden wordt - zooals ik die, nevens de citaties van Freidank, met de letter St. en G. zal aanwijzen, - dan kom ik van zelf tot de overtuiging, dat onze Vertaler niet den ganschen Freidank in handen gehad heeft, maar eene verkorte Bescheidenheit. En al worden door die ontdekking natuurlijk de sprongen, die hij bij zijne keus gedaan heeft, niet zoo verre uiteenlopend als vroeger door mij vermeld is, toch blijven deze ook dan nog groot genoeg om het aldaar beweerde te blijven volhouden. Buitendien blijkt het dan ook, dat de Vertaler een exemplaar moet gehad hebben dat vollediger was dan elk van deze Handschriften, en wel zoodanig een waarvan het Duitsch het meest overeenstemde met de redactie die in het Stettiner HS. gevonden wordt; want dat deze door hem gevolgd is kan uit onderscheiden plaatsen blijken, waarop ik in de aan den voet der bladzijden geplaatste Aanmerkingen gewezen heb.

Ik mag mij alzo sterk maken, dat de door mij ingestelde vergelijking van het Duitsche Origineel en de Nederlandsche Vertaling althans eenigszins is bevorderlijk geweest voor de verbetering van den tekst dezer Spreuken; doch of zij tevens eenig voordeel zal kunnen opleveren voor de kritiek van de Hoogduitsche Bescheidenheit, dat moet ik aan de Duitsche Geleerden overlaten te onderzoeken. Dr. S a n d v o s s verklaart daarvan geen groote verwachting te hebben; immers schrijft hij desaangaande: 'Für die kritische Behandlung des Textes Freidanks dürfte sich freilich nicht allzuviel aus diesen bisher übersehenen Sprüchen gewinnen lassen; doch muss man nachsehen.'

Welnu, door mijnen arbeid is dit onderzoek voor de Duitsche Geleerden in geen geringe mate gemakkelijk gemaakt.

Middelnederlandsche rijmspreuken. (Haagsch Handschrift A A. 70. F^o.)

1.¹ Gode te vresen van allen danc,

Dat is des wijsheits aneganc.

Gote dienen âne wanc

deist aller wîsheit anevanc.

St. 193^a 15. Freidank 1. 5 6. G. 15.

- 1 De woorden *van allen danc* zijn niet wel te verstaan. Ook wekt het bevreemding, dat de Vertaler, die zijn origineel meestal woordelijk overzet, hier niet geschreven heeft:

Gode te dienen sonder wanc,

Dats alder wijsheit anevanc.

Sonder wanc beteekent: zonder aarzeling, zonder twijfel, zonder te wankelen, en komt o.a. voor in de Gedichten van Hildegasberch 52, 49; 119, 22. Zie ook de uitvoerige aantekening in het Gloss. op der Leken Spieghel. - Zelfs *ane* had ook kunnen blijven (zie Mnl. Wdb.) - In het laatste woord van den tweeden regel heeft de middelste letter, in het Handschrift, blijkens den zwarteren inkt, eenige verandering ondergaan, waaruit mag vermoed worden dat er vroeger *anevanc* gestaan heeft. Even als dit, wordt ook *aneganc* in de beteekenis van *aanvang* gebruikt. (Mnl. Wdb. 1.100.) De gedachte heeft Freidank ontleend uit de Spreuken van Salomo IX, 10.

2.² Soe wye sijn recht tot onrecht doet,
Die wert sijn eynde seldom goet.

Swer sîme rehte unreht tuot,
dâ wirt daʒ ende selten guot.

St. 193^b 12. Frdk. 106. 20. 21. G. 34.

3. So wye twee heren dienen sel,
Die behoevet veel gheluckes wel.

Swer zwein hêren dienen sol,
der bedarf gelückes wol.

St. 193b 16. Frdk. 50. 6. 7. G. 38.

4. Soe wat een man mit eren haet,
Schaemt hi hem des, dat is misdaet.

Swâ von ein man sîn êre hât,
schamt er sich des, deist missetât.

St. 194a 11. Frdk. 53. 9. 10. G. 53.

5. Soe wye mit rusten gaerne sij,
Die wese den heren seldom bij.

- 2 Aan de juistheid der uitdrukking *syn recht tot onrecht doen* mag met reden getwijfeld worden. Ik zou liever willen lezen:

Soe wye sijn rechten onrecht doet

d.i. zoo men aan zijne rechten of verplichtingen het recht niet laat wedervaren, zijne plichten niet betracht zoo als het behoort. Zoo heeft ook de Latijnsche Vertaler Freidanks woorden opgevat:

Qui non observat, sic ut debet, sua iura,
Ille suam vitam raro finit sine cura.

Of nu echter de uitdrukking *synen rechten onrecht doen* ergens in het Mnl. voorkomt, durf ik niet beweren; doch het is natuurlijk mogelijk, dat de spreuk letterlijk vertaald is uit het Mhd. waar die spreekwijze menigmaal gevonden wordt. Bij Bezenberger S. 393b vindt men deze voorbeelden aangehaald:

Laurin 2860.
Swer ime selben schaden birt
und sîme rehte unreht tuot,
des ende wirt ouch lützel guot.
Winsbkin 41, 3.
Swer sînem rehte unreht tuot,
der êren nicht gehüeten kan.

Swer mit gemache gerne sî
 der wone den fürsten selten bî.
 St. 194a 19. Frdk. 73. 10. 11. G. 61.

6.⁶ Ic name eens wisens mannes moet
 Voer eens rijckes doren goet.
 Ich naeme eins wîsen mannes muot
 für zweier rîcher tôren guot.
 St. 194^b 3. Frdk. 80. 16. 17. G. 65.

7. Wye meynt dat hi die wijste sij,
 Veeltijt woenre doren bij.
 Swer waenet, daʒ er wîse sî,
 dem wont ein tôre nâhe bî.
 St. 194^b 19. Frdk. 84. 8. 9. G. 78.

8.⁸ Soe waer die wolf een harde waert,
 Daer moeten die schapen sijn vertaert.

- 6 Voor *eens wisens* te lezen: *eens wises*. Zoo ook in Spr. 44. - In den tweeden regel zal het volgens Freidank moeten zijn:

Voer tweer rijcker doren goet.

- 8 Indien de lezing van het laatste woord van dit Distichon goed is, dan zullen de schapen, als zij den wolf tot herder hebben, door hem *verteerd* d.i. verslonden, vernietigd, opgeteerd worden; die beteekenis toch heeft *vertaren*, zie o.a. der Leken Sp. 111. 3. 145.

Want het is herde zaen vertaert
 Datmen langhe heeft ontspaert.

doch volgens de uitspraak van Freidank zullen zij slechts uiteen gedreven en aan 't dwalen gebracht worden. Daarom zou ik meenen dat het beter ware te lezen *vervaert* d.i. door schrik bevangen. Niet slechts vindt men dit woord thans zoo gebruikt, maar ook reeds outtijds. Zie Ferguut 186.

Die herte spranc op ende werd vervaert.

Karel de Grootte 1, 315.

Die liede worden doe vervaert.

In de Brusselsche Verzameling (Belg. Mus. VI. 187. v. 95). luidt de vertaling van Freidanks spreuk aldus:

Soe waer een wolf herde zi
 Daer en sijn die scape niet vri.

Swâ der wolf ze hirte wirt,
dâ mite sint diu schâf verirt.

St. 195^a 3. Frdk. 137. 11. 12. G. 82.

9.⁹ Die menighe wil bekennen mich,
Die selve en kan bekennen sich.
Maneger waent erkennen mich,
der selbe nie erkande sich.

St. 195^a 7. Frdk. 106. 12. 13. G. 86.

10. Kende hem selven een yghelijc man,
Hine spraeck gheen quaet van anderen dan.
Erkande sich ein ieglich man,
er lûge ein andern selten an.

St. 195^a 11. Frdk. 106. 14. 15. G. 90.

11. Wy wenschen om des outmans daghen:
Wanneert dan comt, ist ons een claghen.
Wir wûnschen alters alle tage,
sôz dan kumt, sô ist eʒ niht wan klage.

St 203^b 11. Frdk. 51. 13. 14. G. 445.

12. Soe ganse doecht nye man en haet,
Hine moste nochtan kennen misdaet.
Sô ganze tugent niemen hât,
ern müeʒe erkennen missetât.

St. 204^a 7. Frdk. 54. 12. 13. G. 461.

- 9 In den tweeden regel moet met ontkenning gesproken worden; doch deze zit reeds in het woord *en*, dat, even als *niet en*, in het Mnl. de kracht heeft van *niet*. De Latijnsche Vertaling luidt daarom ook:

Me sensusque meos multi credunt bene nosse,
Quos minime credo sese cognoscere posse.

In de Brusselsche Verzameling (Belg. Mus. VI. 203. v. 557.) zijn Freidanks woorden aldus vertaald:

Want menech mach mer herkinnen,
Die hem selven niet en kint binnen.

13. Hoe zeer een wijf behoedet si,
Nochtan is hoer begheerte vry.

Swie sêre ein wîp behüetet sî,
dannoeh sint ir gedanke frî.

St. 204^a 11. Frdk. 101. 5. 6. G. 469.

14. Soe wye niet wel ghespreken en can,
Die swighe ende wese een wise man.

Swer niht wol gereden kan,
der swîge und sî ein wîse man.

St. 204^a 15. Frdk. 80. 10. 11. G. 465.

15.¹⁵ Soe wye gheluc ende eer wil haen,
Die en sel sijn goet niet laten vergaen.

Swer liute und êre welle hân,
der sol sîn guot niht lân zergân.

St. 204^b 7. Frdk. 91. 18. 19. G. 482.

16.¹⁶ Soe wye can houden ende gheven,
Te recht mach hi mit eren leven.

Swer kan behalten unde geben
ze rehte, der solt iemer leben.

St. 204^b 11. Frdk. 114. 7. 8. G. 1915.

- 15 De Vertaler zou mij wel haast verleiden om bij Freidank *gelücke* te schrijven voor *liute*, dat hier slecht te verstaan is. Kan het wellicht zijn dat daarvoor moet geschreven worden *liuhte*, dat zooveel beteekent als *helderheid*, *glans* en bijgevolg *aanzien*? Vgl. Lexer I. 1041. Hiervoor schijnt wel te pleiten de lezing van het Görlitzer HS. *Wer ere und lob wolle han*. De lezing van het Stettiner HS. geeft geen licht: *Wer grozz ere welle hân*. De Latijnsche Vertaler heeft *liute* opgevat als *lieden* d.i. bedienden, vazallen *Qui vult subiectos et honoris culmen habere*, zoodat de zin dan is: Hij die zijn hoog ontzag onder zijn onderhoorigen wil handhaven enz. waarmede gedeeltelijk overeenkomt Spreuk 34.
- 16 Indien de lezing hier goed is, dan heeft de Vertaler willen zeggen: Wie aan anderen weet te geven en ook voor zich weet te behouden, die heeft er aanspraak op om met eere te leven en door elkeen met achting bejegend te worden. Doch Freidank heeft iets anders bedoeld, te weten: Hij die, juist waar het passende is (*ze rehte*), weet te weigeren en terughouden (*behalten*) en zoo ook te geven, mocht wel voor zijne medemenschen steeds in het leven gespaard blijven. En deze verklaring geeft ook de Latijnsche Vertaling:

Quisquis servanda servare scit et dare danda,
Vincla necis dirae nunquam deberet inire.

De comma ware beter achter *te recht* geplaatst, dan echter *gheven*.

17.¹⁷ Soe wye schoenheit in sijn zeden can
Ghedoen, dat is een wise man.

Swer schône in sîner mâze kan
geleben, derst ein wîse man.

St. 204^b 15. Frdk. 114. 9. 10. G. 1919.

18.¹⁸ Nijt ende onghestadighe ere
Die crencken den wisen alte zere.

Mit unstaten êre
daž müet die wîsen sêre.

St. 205^a 3. Frdk. 93. 12. 13. G. 1927.

- 17 Wat *schoenheit in syn zeden ghedoen* beteekent, is niet recht duidelijk. Volgt men het Origineel dan leze men:

Soe wye scone in sire maten can
Gheleven

In de woorden van Freidank ligt eene aanbeveling van de matigheid opgesloten, en daarmede stemt geheel overeen, wat gevonden wordt in de door Bezzenberger S. 404a, aangehaalde plaatsen:

Winsb. 31. 5.
Merke, das diu mâze gît
vil êren unde werdekeit,
die solt du minnen zaller zît,
so wirt dîn lop des werden breit.
Ibid. 41. 5.
Ein ieglich man hât êren vil,
der rehte in sîner mâze lebt
und übermizzet niht sîn zil.

- 18 Uit deze plaats blijkt dat de Vertaler de lezing gevolgd heeft, die in het Stettiner HS. gevonden wordt:

Neid vnd vnstaetin ere
mueet den weisen sere.

waarmede ook de Latijnsche Vertaling overeenstemt:

Cordis livores, inconstantes et honores:
Illa duo mentes nimis offendunt sapientes.

19. Van hem daer ic dbest of hoir ghewaghen,
Dies wapen woud ic gaerne draghen.

Von dem ich hoere daʒ beste sagen,
des wâfen wolte ich gerne tragen.

St. 205^b 3. Frdk. 74. 17. 18. G. 1947.

20. Des honichs soetheit wert verdriet,
Alsmens alte veel gheniet.

Des honeges süeʒe verdriuʒet,
sô mans ze vil geniuʒet.

St. 205^b 7. Frdk. 55. 13. 14. G. 1951.

21.²¹ Men moet wel horen lieghen,
Mar ghenen vrient sel men bedrieghen.

Man muoʒ umb êre liegen
nnd sol niht friunt betriegen.

St. 205^b 11. Frdk. 169. 6. 7. G. 1955.

22.²² Der werlt craft en is niet meer,
Dan dat sij strijden om die eer.

- 21 *horen lieghen*. Lees: *om eren lieghen* d.i. het gebeurt wel, dat men voor de wereld zich een leugen veroorlooft om in aanzien te komen, vaak moeten zij liegen die vooruit willen komen, doch enz. De Latijnsche Vertaling luidt in het Stettiner HS.

Fallere saepe solent sublimari cupientes;
Non tamen est licitum ulli fraudare parentes.

waarvan de eerste regel slechter, doch de tweede beter geredigeerd is in het Görlitzer HS.

Fallere saepe solent pro gloria nunc sapientes:
Non tamen est ulli licitum fraudare parentes.

- 22 Het Stettiner HS. heeft: *Der werlt lauff* u.s.w. met de Latijnsche Vertaling:

Cursus in hoc mundo non est communior illo,
Quam quod honor petitur a magno sive pusillo.

waar het Görlitzer HS. heeft: *Usus in hoc m.* Met grond mag men dns vragen, of onze Vertaler dat *lauff* wellicht voor *kraft* heeft aangezien; en dan heeft hij, dunkt mij, door zijn *craft* willen aanduiden: het eigenaardige kenmerk, of karakter van de wereld, het voornaamste streven van alle menschen is om eer te behalen. Zoo zegt Cicero pro Archia 11. 26. *Trahimur omnes studio laudis, et optimus quisque maxime gloria ducitur*. Phil. V. IS. 49. *Ea natura rerum est, ut, qui sensum verae gloriae ceperit, nihil cum hac gloria comparandum putet.*

Der werlt ist niht mêre
wan strîf umbe êre.

St. 205^b 15. Frdk. 92. 3. 4. G. 1959.

23. Hat ende nijt inder herten
Bringt den mensch in groter smerten.
Diu nîdigen herzen
gewinnent manegen smerzen.

St. 206^b 3. Frdk. 60. 1. 2. G. 1992.

24.²⁴ Een vreckman niet en woude
Goet, ende hijt wech gheven soude.
Ein karger man niht vinden wolte
guot, da^z er e^z geben solte.

St. 206^b 11. Frdk. 87. 26. 27. G. 2000.

25.²⁵ Soe wye dat lachet ende grijnt,
Ontrouwe dat in hem schijnt.

- 24 De zin is eenvoudig deze: Een vrek zou geen geld willen (hebben) *als* hij het moest (soude) weggeven: want dat *ende* in beteekenis gelijk is aan *als*, wordt geleerd in Taalk. Bijdr. 1. 132. Doch in de opgegeven redactie mist men de gedachte van *vinden*, die in het Origineel voorkomt. Mocht men dit ww. in den eersten regel als voorlaatste woord inlasschen, dan zou de zin worden: Een vrek, die zich genoodzaakt ziet toch iets van zijn goed weg te geven, snuffelt en snuffelt nog eens, doch vindt niets tot welks afstand hij besluiten kan, en daarvoor acht hij alles nog te goed. Wellicht zou men dat *vinden* kunnen teruggeven door te lezen:

Een vreckman niet en vonde
Goet, ende hyt wegh gheven konde.

- 25 Door *grinen*, dat eigenlijk beteekent *den mond vertrekken*, kan in 't Mnl. zoo wel *schreien* als *lachen* worden aangeduid. Hier moet het in de eerstgenoemde beteekenis opgevat worden, zoodat de zin dan deze is: Wanneer iemand ons vriendelijk toelacht en tevens door het vertrekken van het gelaat zijn ongenoegen laat blijken, dan toont hij geen oprecht karakter te hebben. - Een andere Vertaler van Freidanks woorden heeft die twee tegenstrijdige beteekenissen samengevat in het woord *greenken*, wanneer hij schrijft (Belg. Museum VI. p. 191. v. 183.)

In trouwen mach men an hen verstaen,
Die al greenkenden henen gaen.

waar klaarblijkelijk voor *In trouwen* moet gelezen worden *Ontrouwen*. Zie Kiliaen V. *Greenicken*, met de verklaring, *false ridere, risu simulato ridere, risum Sardonicum ridere*.

Untriuwe in deme schînet,
 swer lachende grînet.

St. 207^a 3. Frdk. 43. 24. 25. G. 486.

26. Van naturen men dat mint
 Dat selve datmen mit arbeiden wint.
 Der tôre sêre minnet,
 swaʒ er mit nôt gewinnet.

St. 207^a 7. Frdk. 82. 26. 27. G. 494.

27. Op eerden en is gheen dinc soe goet
 Als datmen wt rechter minnen doet.
 Daʒ guot mac wol heiʒen guot,
 dâ man mite rehte tuot.

St. 227^a 15. Frdk. 56. 13. 14. G. 498.

28. Tis niet te schelden dat yemant doet,
 Maect hi sijn daet ten eynden goet.
 Ichn schilte niht, swaʒ ieman tuot,
 machet er daʒ ende guot.

St. 207^a 19. Frdk. 63. 20. 21. G. 502.

29. Voert en gaet die ezel niet,
 Als hi den anderen vallen ziet.
 Swâ ein esel den andern siht

vallen, dar enkomt er niht.
St. *ontbr.* Frdk. 140. 19. 20. G. 526.

30.³⁰ Wye des anders diefte heelt,
En weet van beyden wye daer steelt.
Swâ ein diep den andern hilt,
da enweiꝝ ich, weder mê stilt.
St. 207^b 7. Frdk. 46. 23. 24. G. 538.

- 31.³¹ Gheen man en mach sonder dat sijn:
30 Voor *En weet* zou ik wenschen te lezen *In weet* d.i. *ic en weet*, zoo toch wordt dit woordje in 't Mnl. gebruikt b.v. Maerlant Historie van Troyen, 10347.

Dit saghic; maer in wiste niet,
Wat vanden dinghen was tbediet.

der Ystorien Bloeme 781.

Nn willic mine materie scriven,
In wille gene lange tale driven.

Ook elders schijnt *in* in plaats van *en* te moeten geschreven worden; zoo als in Caerl ende Elegast 702.

Die coninc antwoorde na dier talen:
'En quam noit binnen der salen.
Ibid. 1020.
Elegast seide: Wat myns gheschiet,
En come voor den coninc niet.

De zin van onze Spreuk is duidelijk deze: Indien iemand steelt en een ander hem behulpzaam is door het gestolene in bewaring te nemen, dan begrijp ik, wie van die beiden de eigenlijke dief is: namelijk de heler meer dan de steler. Deze leer vindt men in onderscheidene uitspraken van vroeger en later tijd verkondigd. Bezzenger S. 329a citeert:

Renner 4021.
Noch schuldiger ist jener, der da hilt,
denne jener, der mit sorgen stilt.

Zie voorts Graf u. Dietherr, Deutsche Rechtssprichwörter p. 307. n. 118-195. Overeenkomstig de bedoeling van Freidank zou men moeten schrijven *wye meer steelt*. En zoo zegt ook de Latijnsche Vertaling:

Qui celat furem, dum tollit res alienas,
Nescio, quis plures sit dignus solvere poenas.

- 31 Over deze plaats schrijft Sandvoss l.c.p. 30 het volgende:
'Gründlich verderbt ist allerdings der Spruch

Gheen man en mach sonder dat sijn:
Dats alder werlt wel aenschijn.

Ofenbar ist *sonder* aus *sünden* entstelt, es muss also schon in der Vorlage des Niederländers *ân wandel* mit *ân sünde* glossiert gewesen sein.' Tot naricht diene, dat de ook elders voorkomende spreekwijze *sonder dat* wel de beteekenis heeft *zonder zonden*, en hier alzo mag gedacht worden aan de woorden van Horatius (Sat. 1. 3. 68.) *Nam vitiiis nemo sine nascitur*; doch dat het voorz. *sonder* met het znw. *sonde* niets gemeen heeft. Zoo vindt men in de Proverbia Communia 545.

Dats alder werlt wel aenschijn.

Nieman en is sonder dat.
Iam vix sunt visi qui caruere nisi.

Tegenwoordig zegt men meest: Bij elk mensch vindt men nog wel een *maar*, d.i. Niemand leeft zoo dat men volstrekt geen aanmerking op hem zou kunnen maken. - Overigens zij nog opgemerkt, dat ook de Mhd. schrijvers in dezelfde beteekenis zeggen *âne ein daz*. Zoo leest men bij Freidank 62. 6. 7.

Ez sî durch wârheit oder durch haż,
son lobt man niemen âne ein daż.

en Bert. 248. Ez sî eht man oder frouwe, sô lobet man sie selten ân ein daz oder âne vieriu.

ân wandel niemen mac gesîn,
deist an al der werlde schîn.

St. 207^b 15. Frdk. 120. 19. 20 G. 550.

32.³² Des menschen ongestadicheit,
Is der zielen harde leyt.

Des mannes unbescheidenheit
tuot im selben dicke leit.

St. 222^b 15. Frdk. 113. 22. 23. G. 1537.

- 32 *Ongestadicheit* zou beteekenen wispelturigheid, onstandvastigheid; maar het door Freidank gebezigde woord beteekent onverstand, gebrek aan doorzicht. Men zou dus kunnen vermoeden *onverstandicheit*, want *onbescheidenheit* heeft, voor zoover ik weet, bij ons die beteekenis niet. Doch beter zou hier passen *onbescedicheit*, dat in 't Mnl. zooveel is als onverstand, blijkens de uitdrukking (Ovl. Lied. c.C. 307. 2167) *met onbescedichen overmoede*; en zoo vindt men in der Leken Spieghel zeer dikwijls *bescheden*, *beschedenheit* en *besceedigheit*. Zie Gloss. - In den tweeden regel zou ik willen lezen:

Is hem selven harde leyt.

33. Die vroem is, men prijst hem wel:
 Nyemant hem selven prisen sel.
 Sich selben nieman loben sol:
 swer frum ist, den gelobt man wol.
 St. 219^a 3. Frdk. 61. 3. 4. G. 1367.

34.³⁴ Nyemant en sel sijn volcke laen
 Sonder vroechede, wil hi ere haen.
 Nieman sol sîn liute lân
 ân vorhte, wil er êre hân.
 St. *ontbr.* Frdk. 53. 21. 22. G. 1371.

35.³⁵ Het hoort menich loghenaer
 Dicwyl harde leyden maer.
 Eʒ hoert ein lûʒenaere
 vil lîhte leidiu maere.
 St. 219^a 7. Frdk. 118. 25. 26. G. 1375.

- 34 *Sonder vroechede* zou beteekenen: zonder zijne onderhoorigen te verblijden, hun genoeg aan te doen. Maar Freidank heeft bedoeld: zonder hun eerbied en ontzag in te boezemen. Men leze daarom *sonder vorchte* of nog liever *vrochte*. Beide woorden *vorcht* en *vrocht* worden door Kiliaen opgegeven en verklaard door *timor*. En zoo heeft ook de Latijnsche Vertaler deze spreuk opgevat:

Vivere nemo suos homines sinat absque timore,
 Ne contemptus ab his merito privetur honore.

- 35 *loghenaer* beantwoordt volstrekt niet aan het door Freidank gebezigde *lûʒenaere*, dat zooveel is als lauscher, auflaurer. De Vertaler had moeten schrijven - doch wellicht deed hij het ook - *luysteraer*, wien men tegenwoordig *luistervink* noemt, dat is, iemand die heimelijk bespiedt of afluistert wat anderen spreken. Door zulk eene handeling zal hij dan wellicht aangaande zijn eigen persoon iets hooren wat hem alles behalve aangenaam is te vernemen. In dien geest zijn ook Freidanks woorden teruggegeven in de Latijnsche Vertaling:

Quisquis rimatur hominum secreta dolosis
 Auribus, exosis verbis quandoque gravatur.

Bij Kiliaen vindt men *luisterer* met de verklaring: auscultator, subauscultator, qui occulte subauscultat quid dicatur.

36. Een man van veel dinghen ere haet,
 Dat goeden wiven qualic staet.
 Ein man vil maneges êren hât
 daʒ guoten wîben missestât.
 St. 219^a 11. Frdk. 102. 16. 17. G. 1379.

37.³⁷ Men siet nu, leyder! seldom
 Trou mit trouwen ghelden.
 Man siht nû leider selten
 mit triuwen gelten.
 St. 219^a 15. Frdk. 44. 11. 12. G. 1382.

38.³⁸ Begraven schat, verborghen min,
 Daer of en haet nyemant ghewin.
 Begraben schatz, verborgen sin,
 deist verlust âne gewin.
 St. 219^b 3. Frdk. 147. 9. 10. G. *ontbr.*

39.³⁹ Wyen ghenoeghet dat hi heeft,
 Die is rijk, oec hoet hem gheet.

37 *Trou mit trouwen ghelden.* Het is niet noodig, wat anders voor de hand zou liggen, te schrijven:

Trou mit trou verghelden.

want in 't Mnl. staat *ghelden* menigmaal voor vergelden, beloonen (Mnl. Wdb. op *betalen*) o.a. bij Hildegasberch 53, 29. *Wye dat goet mit quaden ghelt.* 54. 107. *Tis onghelyck, Selmen tguet mit quade ghelden.* Sinte Franciscus leven 5877.

God ghelt di heden, sonder waen,
 Dattu sine arme hebs ontfaen.

38 *Daer of en haet nyemant ghewin* beantwoordt niet aan de hier opgegeven woorden van Freidank, maar wel aan de lezing die in het Stettiner HS. staat:

dâ hât nieman von gewin.

39 De eindwoorden *heeft* en *gheet* maken een onvolkomen rijm, waarom ik voor het eerste zou willen schrijven *heet*. Nog heden zegt het volk hier en daar *hi heit* voor *hij heeft*; en in 't Mnl. komt ook *het* voor, even als thans nog. - Het verdient opmerking dat de woordjes *oec hoe*, evenals *oec wat*, zooals men die in 't Mnl. aantreft, thans in een omgekeerde volgorde *hoe ook, wat ook*, geschreven worden. Zie Glossarium op Hildeg. op *ooc*.

Swen genüeget, des er hât,
der ist rîche, swiez ergât.

St. 219^b 11. Frdk. 43. 10. 11. G. 1394.

40.⁴⁰ Der wiser wercken salmen plien,
Der boser horen, mer niet te gheschien.
Man sol hân mit den besten pflieht,
die boesen hoeren unde volgen niht.

St. 219^b 19. Frdk. 90. 23. 24. G. 1406.

41.⁴¹ Wye hem met enen vrecken man
Versellet, hi verliester an.
Swer sich z' einem rîchen man
gesellet, der verliuset dran.

St. 220^a 3. Frdk. 40. 21. 22. G. 1410.

- 40 *Der wiser wercken salmen plien* d.i. Men moet het werk der wijzen betrachten, in beoefening brengen. *Plien* is zooveel als *plegen* in de opvatting van doen; zoo vindt men bij Hildegarsberch 248. 51.

Naden wercken, die si plien,
Soe moet hem rechten loon gheschien.

Elders zegt diezelfde dichter *neringe plien* 5. 151 en *recht plien* 252. 77. - Zie voorts de Gloss. op ML. en Lksp. - De laatste woorden *mer niet te gheschien* zijn eene onbeholpene uitdrukking, waarvan de bedoeling is: De werken der boezen mogen wij wel vernemen, maar niet om ook door ons gedaan te w. Wellicht dat deze spreuk van Freidank als grondslag moet beschouwd worden voor de rijmspreuk in de Brusselsche Verzameling (Belg. Museum VI. 199. v. 417).

Men sal metten goeden wandelen
Ende met den quaden geen dinc handelen.

- 41 Het verkeer met een *vrek*, hoezeer minder aangenaam, behoeft nog geen verlies aan te brengen; doch als iemand met een *rijke* omgaat en zelf arm is, dan zal die omgang zeker niet zonder nadeeligen invloed zijn, dewijl hij gevaar loopt zich daardoor aan eene te weelderige levenswijze te gewennen. Men zal dus moeten lezen *met enen rijcken man*. Die waarschuwing vindt men reeds bij Jesus Syrach XIII. 2. *Maect u geselschap niet met den geweldigen ende rijcken, ghy ladet anders eenen swaren last op u*. De Latijnsche Vertaling luidt in het Stettiner HS.:

Consulo, quod pauper locupleti non societur,
Talis in expensis quoniam damnum patietur.

waar het Görli. HS. in den tweeden regel heeft: *Foedere de tali*.

42.⁴² Die quade en can nimmermeer verstaen,
Hoet mitten armen is ghedaen.

Der boese niemer sol verstân,
wie sich der frume muoꝝ begân.

St. 220^a 7. Frdk. 90. 15. 16. G. 1414.

43. Die arme man mint sijns ghelijcken,
Alsoe ist ooc al mitten rijcken.

Arme unde rîche
suochent ir gelîche.

St. 220a 11. Frdk. 40. 23. 24. G. 1418.

44.⁴⁴ Dronckenscap is selden goet,
Want si valscht eens wisens moet.

Trunkenheit ist selten guot,

- 42 *Hoet mitten armen is ghedaen.* Indien men het eerste en laatste woord vereenigt, krijgt men *hoeghedaen* d.i. hoedanig. Brusselsche Rijmspreuken (Belg. Mus. VI. 199. v. 442).

Nochtan en weetic niet hoe si sijn ghedaen.

d.i. hoedanig zij zijn (nl. de duivel en de dood), welk eene gedaante zij hebben. Zoo vindt men ook *dusghedaen* voor: dusdanig, zoodanig. Zie Caerl ende Elegast 725. De zin is: Een booze wil nooit beseffen, hoeveel een arme te tobben heeft en met moeite voorziet in zijn onderhoud, hoe het met den armen tobber staat. Wien onze Vertaler *den armen* noemt, heet bij Freidank *der frume*; doch bij elk van die woorden moet aan die beide omstandigheden van armoe en vroomheid gedacht worden. In de Latijnsche Vertaling worden daarvoor twee woorden gebruikt:

Invidus ignorat, nec noscit quisque scelestus,
Qua pauper pelle se contegat et vir honestus.

- 44 *valscht*, hier en in Spr. 47 gebezigd, moet wel beteekenen *vervalscht*, *maakt valsch*, als vertaling van *velschet*. Elders heb ik dit ww. niet aangetroffen, dan bij Kiliaen, die het gelijk stelt met *vervalschen*, adulterare.-Over *eens wisens* zie de aantek. op Spr. 6. - In de Brusselsche Verzameling (B.M. VI. 203. 549) wordt Freidanks Spreuk aldus vertaald:

Dronckenheit es selden goet,
Want si den wisen dolen doet.

si tobet und velschet wîsen muot.
St. 220b 3. Frdk. 94. 1. 2. G. 1430.

45.⁴⁵ Soe wye een cleyne quaetheit doet,
Hi stelt oec wel dat grote goet.
Swer eine kleine diube tuot,
der staele ouch lîhte ein groeẏer guot.
St. 220^b 7. Frdk. 47. 22. 23. G. 1434.

46. Hoe schone dattie mensche sij,
Hi is binnen vuyl daer bij.
Swie schoene der mensche ûẏen ist,
er ist doch inne ein boeser mist.
St. 220^b 15. Frdk. 21. 25. 26. G. 1442.

47.⁴⁷ Die grote onghestadicheit doet,
Hi valschet menighen stadigen moet.

- 45 Door die *cleyne quaetheit* is hier te verstaan het stelen van eene kleinigheid, waartoe de gunstige gelegenheid zich aanboodt. Eene zinspeling op het Duitsche spreekwoord *kleiner Gewinn macht grosse Diebe*. Zie de schrijvers aangehaald bij Wander Sprw.-Lexicon in v. *Gewinn* 62. Het zou duidelijker geweest zijn en meer met Freid. overeenstemmen, indien onze Vertaler geschreven had *een cleyne diefte* d.i. diefstal. Zoo vindt men dit woord in Spr. 30 en in der Leken Spieghel III. 16. 53.

Ghiericheit bringhet gherne voort
Perseme (=woeker), roof, diefte ende moort.

- Elders vindt men *diefte doen* voor diefstal plegen, zie v. Hasselt op Kiliaen.
47 De eerste regel is niet te verstaan. De bedoeling van Freidank is: De zucht naar nieuwe zaken veroorzaakt groote schade, want zij doet bij menigeen de standvastigheid des gemoeds ontaarden. Wat *niugerne* is, leert de omschrijving, die daarvan gegeven wordt in de Latijnsche Vertaling:

Mens, quae miratrix rerum solet esse novarum,
Inconstans fieri studio cogetur earum.

Doch daar wordt, evenmin als bij onzen Vertaler van *schade* gesproken. Zou men dus dit woord niet in den eersten regel moeten inlasschen?

Niugerne grôzen schaden tuot,
si velschet manegen staeten muot.

St. 220^b 19. Frdk. 135. 26. 27. G. 1446.

48.⁴⁸ Die rijcke men alles goets toe scrijft,
Daer die arme buten blijft.

Die rîchen friunt sint alle wert,
Der armen friunde nieman gert.

St. *ontbr.* Frdk. 40. 25. G. *ontbr.*

49.⁴⁹ Soe wye sijn tijt leyt sonder gheven,
Die sal int eynde mit schanden leven.

Swer vil geheižet âne geben,
der wil ân nôt mit schanden leben.

St. 221^a 11. Frdk. 111. 18. 19. G. 1458.

50.⁵⁰ Menich door spreect wise woort,
Mar onderscheyden en can hise niet een oert.

- 48 Met de bijgeschreven woorden van Freidank ben ik niet volkomen te vreden. Ik heb in twijfel gestaan of ik ook liever twee andere regels (42. 17. 18.) zou opgeven:

Die rîchen alle wîse sint,
die armen sint an sinnen blint.

doch ook deze hebben wel eenige, maar geen genoegzame overeenkomst met hetgeen de Vertaler geleverd heeft. Het schijnt dus wel dat deze hier met groote vrijheid is te werk gegaan.

- 49 *sijn tijt leyt* is niet wel te verstaan. De Vertaler had moeten spreken van *beloven*; ook had hij voor *int eynde* moeten schrijven *sonder noot* d.i. door eigen schuld. Beter heeft dus een andere Vertaler zich van zijne taak gekwetend, als hij schrijft (Mone, Anz. f. Kunde der teutschen Vorzeit Ver Jhrg. (1836) S. 427.)

Wie vele gheloeft sonder gheven,
Wilt sonder noet in schanden leven.

de Latijnsche Vertaling luidt aldus:

De multis qui pollicitis nil solvere curat,
Sponte sua premitur vitio, quo tempore durat.

- 50 *niet een oert* beteekent: geen zier, of, zoo als men ten onzent in vroeger tijd zeide *geen oortje* d.i. geen twee penningen, en bijgevolg *niets*. vgl. De Jager's Latere Versch. 64. Zoo vindt men in der Leken Spieghel 111. 15. 13.

Ende van wat ter heiligher kerken hoort,
En salmen lieghen niet een oort.

Den vertaler is deze uitdrukking waarschijnlijk in de gedachte gekomen door het bij Freidank gevonden *an ein ort*, dat intusschen geheel iets anders beteekent - nl. *tot het einde toe* - (Lexer II. 169) ofschoon de klank van beide woorden nagenoeg eensluidend is. Het Duitsche *etwas an einen ort bescheiden* beteekent: iets geheel en al, en dus nauwkeurig, verklaren. Men zou hiermede kunnen vergelijken het Mnl. *van ende torde*, van het eene eind tot her andere.

Manc tōre sprichet wîsiu wort,
 kûnd er s' bescheiden an ein ort.
 St. 221a 19. Frdk. 80. 18. 19. G. 1466.

51.⁵¹ Ic sie menighen wîsen man,
 Die ghene wijsheit spreken en can.
 Man findet manegen wîsen man,
 der niht wîser reden kan.
 St. 221^b 3. Frdk. 80. 6. 7. G. 1470.

52.⁵² Hoe groten schat die door ye vant,
 Hi comt den wîsen al ter hant.
 Swie grôżen schatz der tōre vant,
 der was des wîsen sâ zehant.
 St. 221b 7. Frdk. 81. 9. 10. G. 1474.

- 51 In het Stettiner HS. luiden de woorden van Freidank *Ich sich mengen weisen man*. Deze lezing heeft dus onze Vertaler gevolgd.
- 52 Een dwaas zal den schat, dien hij toevallig gevonden heeft, zoo min kunnen gebruiken, als de haan bij Phaedrus (III. 12) eenig genot had van de op den mesthoop gevondene parel; het voordeel daarvan komt weldra ten bate des verstandigen. Zoo schrijft de Latijnsche Vertaler:

Raro diu gaudet invento stultus in aere,
 Hoc quia post modicum sapientem constat habere.

53.⁵³ Wye sijns selfs scande meert,

Hi blijfter selve bij onteert.

Sîn selbes schande er mêret,

der sîn geslehte unêret.

St. 221b 11. Frdk 118. 3. 4. G. 1482.

54.⁵⁴ Een yghelijc man hem miden moet,

Tret hi den distel inden voet.

Ein ieglich man vermîden muoꝝ

den distel, gêt er barfuoz.

St. 215a 15. Frdk. 119. 14. 15. G. 1818.

55.⁵⁵ Een man en mach gheen langhe tijt

Ere hebben onbenijt.

Nieman mac ze langer zît

grôꝝ êre haben âne nît.

St. 215a 19. Frdk. 60. 13. 14. G. 1822.

- 53 *sijns selfs scande* geeft niet wat hier vereischt wordt. Men leze: *sijns geslaches scande*. Voor *meert* zou men thans zeggen *vermeerdert*, uitbreidt, grooter maakt. Zie Lksp. Gloss. Hildegaersberch 63. 125.

Hi en wilde altoes sijn renten meren.

Het ww. dient hersteld te worden in Caerl ende Elegast 14. waar nu staat *meerderen*, leze men:

Om te meerne sinen lof.

- 54 Overeenkomstig het Origineel zou men moeten lezen:

Een yghelijc man hem miden moet

Den distel, tret hi barevoet.

De vorm *barevoet* wordt in het Mnl. Wdb. I. 522. besproken. In het Stettiner HS. luidt de Latijnsche Vertaling:

Cardos vitare pergentem semper oportet

Quemque virum, soleam si nullam in pede portet.

- 55 De tweede regel, die wel wat kort is, zal lichtelijk overeenkomstig het Orgineel op de behoorlijke lengte kunnen gebracht worden. De hier verkondigde waarheid is meermalen door de Ouden besproken: zoo zegt Nepos v. Chabriae 3. 3. *Est enim hoc commune vitium in magnis liberisque civitatibus, ut invidia gloriae comes sit*. Vell. Paterc. 1. 9. 6. *Assidua eminentis for tunae comes invidia*. Id. II. 40. 5. *Nunquam eminentia invidiâ carent*. Livius XLV. 35. 5. *Intacta invidiâ media sunt, ad summa ferme tendit*. aangehaald door Bezzenb. S. 344^b.

56. Hoe sel des lasters worden raet,
Die sijn eer vol lasters haet?

Wie sol des lasters werden rât,
der sîn êre ze laster hât?

St. *ontbr.* Frdk. 92. 11. 12. G. 1838.

57.⁵⁷ Die boosheit doet, hi wert vermaert,
Mar doechde setmen achterwaert.

Der werlde lop nû niemen hât,
wan der übeliu werc begât.

St. *ontbr.* Frdk. 32. 5. 6. G. *ontbr.*

58.⁵⁸ Wat een nu priset inden man,
Daer kent hi sinen vlijt an.

Swaž man lobet an dem man,
dâ kêrt er sînen fliž an.

St. 216^a 11. Frdk. 61. 25. 26. G. 1858.

59. Selden te misse sijn dinc sel gaen,
Diet al an Gode wil laten staen.

- 57 Eene meer passende plaats, dan de opgegevene, heb ik bij Freidank niet gevonden. Als deze niet voorhanden is, moet men het er voor houden, dat hier een vrije vertaling geleverd is, die den zin slechts gebrekkig terug geeft en wel alleen in den eersten regel. De tweede regel is dus eene uitbreiding, die de Vertaler aan de gedachte van het Origineel heeft toegevoegd.
- 58 In den eersten regel zal voor *een* beter passen *men*. Doch stellig is in den tweeden regel het woord *kent* eene bedorven lezing; men schrijve dien alzoo:

Daer keret hi sinen vlijt an.

Dit blijkt reeds uit het Origineel, en voorts zoowel uit de Latijnsche Vertaling:

In nobis quicquid laudari saepe videmus,
Semper ad hoc studia convertere saepe solemus.

als uit het middeleeuwsch Latijnsch spreekwoord:

In quo laudatur, ibi quisque libens operatur.

Vil selten ieman missegât,
Swer sîniu dinc an got verlât.

St. 217^a 3. Frdk. 2. 14. 15. G. 1895.

60.⁶⁰ Wy mochten zonden vele stelen,
Woud ons die duvel helpen helen.

Wir möchten sünden vil versteln,
wolt uns der tiuvel helfen heln.

St. *ontbr.* Frdk. 34. 9. 10. G. 1899.

61. Die valsche mensche altoes vermoet,
Dat die goede boesheit doet.

Ein valscher man muoʒ iemer hân
ze frumen liuten boesen wân.

St. *ontbr.* Frdk. 45. 2. 3. G. 1903.

62. Soe wye wel spreect ende qualic doet,
Die en heeft niet dan een quaden moet.

Swer wol reit und übele tuot,
der hât niht gar getriuwen muot.

St. 217^a 7. Frdk. 123. 12. 13. G. 1907.

63.⁶³ Bernende min heeft menich man,
Die doch al doer verdervet an.

- 60 *zonden stelen* zijn woorden die ik niet versta. Het Duitsche *versteln* beteekent geheim houden, heimelijk verrichten. Indien dus in 't Mnl. het ww. *verstelen* in die beteekenis mocht gevonden worden, zou ik hier willen lezen:

Wy mochten zonden veel verstelen.

- 63 In den tweeden regel is meer dan éene zwaarigheid; t.w. *doch al* schijnt wel gelijk te zijn aan *aldoch* en beteekent eenvoudig *toch* (Mnl. Wdb.): voor *doer* moet gelezen worden *daer* en behoort bij *an* d.i. daaraan (dran) zoo als in Caerl ende Elegast 577.

En (l. In = ic en) weet ghenen armen man,
Daer ic mijn ghewin weet an.

Doch de grootste zwaarigheid baart het woord *verdervet*. Wellicht zou men kunnen lezen *verdrietet*, mits men dan *die* opvatte als *dien*. De zin zal wel moeten zijn: Bij menigeen is wel vurige liefde, doch deze is slechts van korten duur, omdat hij spoedig zijne bekomst daaraan heeft en naar iets anders haakt. Van die opvatting getuigt ook de Latijnsche Vertaling:

Contingit, quod saepe virum fervens amor urat,
Cuius in affectu modico vix tempore durat.

Doch misschien heeft onze Vertaler het Duitsche *verniugern* niet verstaan, of wel gemeend daarin te vinden het Mnl. *te nieute gaen* d.i. te niet gaan, en is alzoo op *verderven* gekomen. Men vindt dit ww. zoo o.a. in Theoph. III. 330. en (Belg. Mus. 1. 101.)

Die in trouwen wilt volstaen,
Hi moet seker te nieute gaen.

Herzeliép hât manic man,
der doch verniugernet dran.

St. 217^a 11. Frdk. 105. 5. 6. G. 1305.

64. Die wille voer dat werc gaet,
Het sij goed of tsij misdaet.

Der wille ie vor den werken gât
ze guote und ouch ze missetât.

St. 217^b 7. Frdk. 3. 13. 14. G. 1321.

65.⁶⁵ Al ist dat vrient van vriende sij,
Nochtan sel trouwe daer wesen bij.

Swie fremede ein friunt dem andern sî,
dâ sol doch triuwe wesen bî.

St. 217^b 11. Frdk. 96. 13. 14. G. 1325.

- 65 *Vrient van vriende*. De bedoeling is: indien vrienden van elkaar verwijderd zijn (fremede sîn) door afstand van plaats. De Latijnsche Vertaling zegt dan ook:

Si socii bini nequeunt semper simul esse,
Foedus amicitiae tunc his non debet abesse.

In de Brusselsche Verzameling (Belg. Mus. VI. 186. v. 49) zijn de woorden van Freidank aldus overgezet:

Hoe verre een vriend den anderen si,
Daer sal doch trouwe wesen bi.

66. Ic mercke dat een yghelijc man
 Hem selven veele goets gan.
 Ich merke, daʒ ein ieglich man
 im selben wol des besten gan.
 St. 217^b 15. Frdk. 97. 18. 19. G. 1333.

67.⁶⁷ Wye lief heeft, die is seldom vry
 Van sorghen, des hi stedich sy.
 Swer liep hât, der ist selten frî
 vor sorgen, daʒʒ unstaete sî.
 St. 218^a 3. Frdk. 101. 25. 26. G. 1341.

68. Soe wye dat inden pecke roeret,
 Onreynicheit dat hi daer of voeret.
 Swer heiʒeʒ bech rüeret,
 meil er dannen füeret.
 St. 218^a 7. Frdk. 118. 5. 6. G. 1337.

69. Niemand en hevet wisen moet,
 Dan die altoes Goods wille doet.

67 *Wye lief heeft* beteekent zoowel *Wie eenen*, als *Wie eene* geliefde heeft, en kan dus zoowel van den man als van de vrouw gezegd worden. Blijkens het *hi* in den tweedeu regel wordt hier de vrouw bedoeld, die bezorgd is over de *stedicheit*, d.i. de standvastigheid, getrouwe liefde van den man. Zoo laat Ovidius Penelope aan Ulysses (Her. 1. 12) schrijven:

Res est solliciti plena timoris amor,

ofschoon zij niet beducht was voor de ontrouw van haar man, maar voor de gevaren die hem zouden kunnen overkomen. - Opmerking verdient hier het woordje *des* in de beteekenis van *dat*, zie Mnl. Wdb. en evenzeer het bnw. *stedich* d.i. standvastig. Alzoo in der *Minnen Loep* IV. 2279.

Die goet van aerde sijn ende zedich,
 Ghetru, ghehoirsaem ende stedich.

Reinardiana 111. 103. (Belg. Mus. VI. 421.)

Stedeghen wiven, van trouwen daden,
 Moet verbliden die rike God.

Eʒn hât nieman wîsen muot,
wan der gotes willen tuot.

St. 218^a 11. Frdk. 78. 9. 10. G. *ontbr.*

70. Soe wye hem selven prijst alleyne,
Sijn ere is dan harde cleine.
Swer sich lobt al eine,
des lop ist leider kleine.

St. 218^b 19. Frdk. 61. 5. 6. G. 1363.

71.⁷¹ Men mach die beste niet wtlesen,
Want nyemant en wil die snootste wesen.
Wer mac die besten ûʒ gelesen,
sô nieman wil der boeste wesen?

St. 196^a 3. Frdk. 90. 25. 26. G. 126.

72. Men prijst nader doot menich man,
Die in sijn leven nye eer ghewan.
Man lobt nâch tôde manegen man,
der lop zer werlde nie gewan.

St. 196^a 7. Frdk. 61. 9. 10. G. 130.

73.⁷³ Men sel spreken mit wîsen sin:
Qualijck te spreken en brenct niet in.

71 De zin, die eenigszins onduidelijk is, zal wel moeten zijn: Indien men uit eene menigte menschen de besten wil uitkiezen, zal die taak niet gemakkelijk zijn, omdat de slechtsten zich als goeden zullen voordoen; ieder zal dus zijn best doen om niet over te blijven en alzoo den schijn op zich te laden dat hij tot de slechtsten behoort.

73 *Qualyck spreken* moet hier beteekenen: onbedachtzaam, onberaden spreken, als tegenstelling van *mit wîsen sin* spreken. In dit tweede lid zegt de Vertaler dat onbedachtzaamheid in het spreken *niet inbrenct*, dat is, geen voordeel geeft: doch volgens Freidank had hij de gedachte moeten uitdrukken: *keert nooit terug, laat zich niet herroepen*; hetgeen hij had kunnen doen door te schrijven:

Gesproken woord en keret niet in.

Beter is dus een andere Vertaler geslaagd (Belg. Mus. I. 105 v. 9) die schreef:

Te wale spreken daer toe hoert sin:
Alst dwort es uut, en mach niet weder in.

De laatste regel is in de Brusselsche Verzameling (Belg. Mus. VI. 195. v. 301) ook aldus vertaald:

Alse dwort ute es en mach niet in.

Waarschijnlijk zweefden Freidank voor den geest de woorden van Horatius A.P. 390. *Nescit vox missa reverti.*

Mit witzten sprechen daʒ ist sin,
daʒ wort enkumt niht wider in.

St. 196^a 11. Frdk. 80. 12. 13. G. 134.

74.⁷⁴ Deser dommer werlts sin
En is der werlt gheen ghewin.
Dirre tumben werlde sin
ist der sêle ein ungewin.

St. 196^a 19 Frdk. 32. 1. 2. G. 142.

75.⁷⁵ Die lose sijn den heren lief,
Die ere stelen si als een dief.
Die lôser sint den hêrren liep,
doch stelent s' ir êre als ein diep.
St. *ontbr.* Frdk. 49. 23. 24. G. 1511.

74 De tweede regel zal moeten gelezen worden:

En is der sielen gheen ghewin

overeenkomstig hetgeen Freidank zegt, zinspelende op de uitspraak der H.S. (Marcus VIII. 36).

75 De zin is deze: De valsche vleiers (*die lose*) streelen wel het gemoed van hunnen heer, doch daar hunne loftuiting niet oprecht is, schamen zij zich niet hem elders te belasteren en hem zijne eer te ontrooven. De Latijnsche Vertaling luidt:

Carus adulator dominantibus esse probatur,
Quamvis omnis honor ab eo talibus rapiatur.

76.⁷⁶ Mocht ic myns selfs meester sijn,
Soe had ic van wille die wille mijn.

Möht ich mîn selbes meister sîn,
sô hete ich gar den willen mîn.

St. *ontbr.* Frdk. 113. 12. 13. G. 1515.

77. Menich prijst des anders zwaert:
Had hijt, het waer hem onwaert.

Maneger lobt ein fremedeꝝ swert,
het erꝝdâ heime, eꝝ waere unwert.

St. 196^b 15. Frdk. 61. 11. 12. G. 158.

78.⁷⁸ Soe wye mi leret goeden sin,
Die is wiser dan ic bin.

Swer mir leidet guoten sin,
derst lützel wîser, danne ich bin.

St. 197^a 19. Frdk. 135. 18. 19. G. 186.

76 *Van wille.* Lees: *alles*(genit.) d.i. van alles; of eenvoudig:

Soe had ic wale den wille mijn.

Wale of *wal* beteekent *wel*; zoo zegt Hildegab. 120. 87. *dat weet ic wal*. Een andere Vertaler (Belg. Mus. VI. p. 203. v. 563) heeft Freidanks woorden bijna gelijkkluidend teruggegeven:

Mochtic mijn selfs meester zijn,
Soe haddic saen den wille mijn.

Saen beteekent: spoedig, terstond. Hildegab. Gloss. Lksp. Gloss.

78 Hetgeen hier gezegd wordt, zou geen aanstoot lijden, indien de uitspraak van Freidank onbekend was. Deze toch zegt: Wie mij afkeerig doet worden (*leidet*) van goede gezindheid, is weinig wijzer (*lützel wîser*), onverstandiger dan ik ben. De zin wordt goed teruggegeven in de Latijnsche Vertaling van het Stettiner HS.

Qui mihi discretum sensum satagit prohiberi,
Hunc sensu modico sapientem credo teneri.

Beter zou de Nederlandsche Vertaling met het Origineel overeenstemmen, indien men voor *leret* schrijft *leydet*, zoo als dit woord ook in Spr. 117 voorkomt; doch alsdan moet in den tweeden regel òf eene ontkenning worden ingelascht òf het woord *luttic*.

79. Men sel goet ende arch verstaen,
 Dat goede doen ende tarchste laen.
 Ein man sol guot und arc verstân,
 daʒ beste tuon, daʒ boelste lân.
 St. 198^a 7. Frdk. 110. 23. 24. G. 213.

80.⁸⁰ Soe wye dat mercket quaet ende goet,
 Die wetet wel of hi misdoet.
 Swer merket übel unde guot,
 der weiʒ wol, wanne er missetuot.
 St. 198^a 11. Frdk. 107. 8. 9. G. 217.

81. Een man sal goeden wille haen,
 Mach hi der wercken niet bestaen.
 Ein man sol guoten willen hân,
 mac er der werke niht begân.
 St. 198^a 15. Frdk. 110. 25. 26. G. 221.

82.⁸² Schat, begheerte ende domme min,
 Verdervet menich wijsmans sin.

- 80 *Merket*. Bij de Mnl. schrijvers heeft dit ww. de beteekenis van *opzettelijk nagaan, op iets acht geven*; niet, zooals tegenwoordig, *toevallig bespeuren*. Zie het Gloss. op Lksp. v. *Ghemercken*. Hildegarsberch 89. 12. Aan die beteekenis beantwoordt volkomen het door den Latijnschen Vertaler gebezigde verbum:

A pravis quisquis discernere scit meliora.

- 82 *Verdervet*. De Vertaler had kunnen behouden *verkeret*, d.i. verdraait, brengt van den rechten weg af. Doorgaans worden vier zaken opgegeven die het verstand van den wijze verblinden. Zoo vindt men in Bebel's Prov. German. 110. onder het opschrift: *Haec quatuor pervertunt omnia iudicia*:

Pinguis dona, odium, favor et timor exitio sunt
 Iudicii, per quae iudex corrumpitur omnis.

insgelijks in het leerboek Floretus Sti Bernardi p. 56.

Turbant saepe metus, odium, dilectio, munus
 Iudicium rectum: cur est utrumque cavendum.

aan welk distichon waarschijnlijk gedacht werd door den schrijver van de Rijmspreuk (Belg. Mus. VI. 187. v. 79).

Nijt, vrese, minne, ende miede,
 Dese iij dinghen doen dat die liedje
 Dat recht vonnesse verberen,
 Daer si hen selven met onteren.

Minne, schatz und grôz gewin
verkêrent guotes mannes sin.

St. 198^b 3. Frdk. 147. 5. 6. G. 229.

83.⁸³ Armoede, ziecheit ende spise cranc,
Die maect een corte stonde lanc.
Siechtuom, armuot, spîse kranc
diu machent kurze wîle lanc.

St. 222^b 3. Frdk. 124. 21. 22. G. 1498.

84.⁸⁴ Die gave is eenre gaven waert,
Diemen gheeft als mense begaert.

- 83 *Spise cranc*. Het blijkt dat *cranc* ook van zaken gezegd wordt in de algemeene beteekenis van *slecht*. Zie Gloss. op Lksp. Hildegarsberch 245. 109.

Der werlt te dienen ende te minnen
Daer machmen crancken loon an winnen.

Brusselsche Rijmspreuken (Belg. Mus. VI. 192. v. 229).

Cranke wine, droeve ende cout,
Die maect saen de lieden out.

Proverbia Communia 514.

Met eenen crancke repe salmen liseleken trecken.

Ook zoo nog gebruikt door Cats, Spiegel v.d.O. en N. tijt bl. 458. A. Aen een kranck toutjen moet men sachtjens trecken.

- 84 *eenre gaven*. Lees: *tweer gaven*. Voor *als mense* zou kunnen gelezen worden *eer mense begaert*, zooals het voorschrift reeds luidt onder de Sententiae van Publilius Syrus 44.

Bis est gratum, quod opus est, ultro si offeras.

Stellig zou dit alsdan overeenkomen met de opgegeven woorden van Freidank *ê man ir gert*. Doch dat onze Vertaler zoo zou geschreven hebben durf ik niet volhouden. Immers volgde hij, zooals reeds meermalen gebleken is, de lezing van het Stettiner HS. en daar vindt men nu juist: *daz man an in gert* met de Latijnsche Vertaling

Hoc munus duplici de re quacunq̄ue putatur,
Qui subito munus largitur, quando rogatur.

Diu gâbe ist zweier gâben wert,
der schiere gît, ê man ir gert.

St. 222^b 7. Frdk. 112. 1. 2. G. 1502.

85.⁸⁵ Soe wye dat vraghet na staden,
Die vraghet luttel naden zinne.
Swer vorschet nâch dem schaden mîn,
ich frâge ouch lîhte nâch dem sîn.

St. *ontbr.* Frdk. 122. 1. 2. G. *ontbr.*

86.⁸⁶ Die menighe tot Gode wijsheit haet,
Die hem ter eren niet en verstaet.
Ze guote maneger witze hât,
der sich ze êren niht verstât.

St. 222^b 11. Frdk. 57. 18. 19. G. 1507.

- 85 Aan het einde van den eersten regel ontbreekt blijkbaar een woord, waardoor het rijm vervallen is. De vroegere uitgevers, die dit niet onopgemerkt lieten, plaatsten daarom aan het einde een vraagteken. Verwijs vermoedt dat kan gelezen worden:

Soe wye dat vraghet na stader minne.

Doch men zal de ware lezing meer nabij komen en een behoorlijken zin krijgen, als men overeenkomstig het Origineel schrijft:

Soe wye dat vraghet naden scade mine,
Die vraghic licht oec naden sine.

- 86 *tot Gode*. Waarschijnlijk te lezen *tot goede*. De zin zal dan wezen: Menigeeen is verstandig genoeg tot het verkrijgen van *goederen*, doch mist het verstand om zich *eer* te verwerven. Zoo heeft ook de Latijnsche Vertaler in het Stettiner HS. de woorden van Freidank opgevat:

Ad res quaerendas multos video sapientes,
Sed nullos sensus ad honoris culmen habentes.

waaraan in het Görlitzer HS. nog deze derde regel wordt toegevoegd:

Ad lucrum plures multo sunt, quam ad honores.

Het is niet zeldzaam dat men in HSS. *met gode* vindt, waar men *met goede* lezen moet. Zie Tijdschr. v. Nederl. T. en Lk. I. 138.

87.⁸⁷ Wat schadet vroechede ende yoghet?

Gheen man is edel sonder doeghet.

Ez schadet vorhtelôsiu jugent;
sôst nieman edel âne tugent.

St. 196^b 3. Frdk. 53. 17. 18. G. 146.

88. Die zede den man qualijcken laet,

Die hi inder joeghet gheleert haet.

Den site ein man unsanfte lât,
des er von jugent gewonet hât.

St. 196^b 7. Frdk. 108. 17. 18. G. 150.

89.⁸⁹ Die penninghe ende sulver hem onderdoet,

Die weken menighen harden moet.

87 Men schrijve: *Wat schadet vorchte* (of *vrochte* d.i. godsvrucht) *in de yoghet?* en dan liefst òf dit laatste woord te schrijven zooals dat in het volgend Distichon geschreven staat òf *doeghet* te veranderen in *doghet*. Doch met deze vertaling is het Origineel slechts gebrekkig teruggegeven. Freidank zegt: Jeugd zonder godsvrucht (*vorhtelôsiu jugent*) is schadelijk en heeft ten gevolge dat niemand (al ware hij edel geboren) edel zijn kan. Onze Vertaler, die waarschijnlijk verlegen was met dat epitheton, heeft zich beholpen met eene wending, waardoor de reeds matte taal van het Origineel nog aanmerkelijk verzwakt is. De Latijnsche Vertaler is nog al goed geslaagd in het teruggeven van Freidanks gedachte, waar hij zegt:

Saepe nocere solet flos absque timore iuventae,
Nec genus in quoquam laudo virtute carente.

Aangaande den tweeden regel zij nog aangemerkt, dat in de Brusselsche Verzameling (Belg. Mus. VI. 192. v. 232) daarvoor geschreven staat:

Hen es niemen edel dan die doeght.

waar zeer waarschijnlijk *ane doeght* moet gelezen worden.

89 De woorden van het Origineel toonen reeds op 't eerste gezicht aan, dat het zeer aannemelijk is hier te schrijven:

Die pennincsalve wonder doet
Die weket menighen harden moet.

want *hem onderdoet* is volstrekte onzin, en *pennincsalve* wordt ook ten onzent gevonden onder de triviale uitdrukkingen ter aanduiding van het geld, evenals geldpleister, handensmeer, duimkruid e.a. Intusschen mag ik niet verzwijgen, dat de lezing van het door onzen Vertaler meestal gevolgde Stettiner HS. wel zou pleiten voor het behoud van de eerste woorden; deze luidt toch:

Pfenning, silber vnd guot
machtet mengen herren (herzen?) wolgemuot.

waar evenwel in de Latijnsche Vertaling niet die lezing, maar eene andere schijnt gevolgd te zijn:

In mundo mira faciunt iam nummus et aera:
Mollificant dura, subvertunt singula iura.

Pfennincsalbe wunder tuot,
sie weichet manegen herten muot.

St. 221^b 15. Frdk. 147. 17. 18. G. 1519.

90.⁹⁰ Die menighe hevet wîsen moet,
Die nochtan dommelijcke doet.

Manic man hât wîsen muot,
der doch vil tumpliche tuot.

St. 221b 19. Frdk. 85. 11. 12. G. 1523.

91.⁹¹ Wat si twaelf hebben ghestolen,
En blivet nimmer jaer verholn.

Swaʒ mit zwelven wirt verstoln,
daʒ ist unsanfte ein jâr verholn.

St. 222a 3. Frdk. 47. 8. 9. G. 1527.

92.⁹² Die grote toorn int herte breyt,
Die doet hem selven dicwîjl leyt.

90 Brusselsche Verzameling (B.M. VI. bl. 189 v. 129).

Menech wise doet nochtan
Daer hi doet onwîjsheit an.

91 Het behoeft juist geen *twaalfal* te wezen, want ook onder een veel kleiner getal dieven zal er allicht een zijn die den diefstal, zoo al niet opzettelijk, dan door zijne onvoorzichtigheid verraad.

92 De zin van deze woorden schijnt wel te wezen: Hij die het toelaat, dat de toorn in zijn gemoed, die reeds groot is, nog grooter wordt, berokkent zichzelf dikwijls leed; - *breiden* toch is waarschijnlijk z.w.a. breed maken, vergrooten - doch daarmee heeft de Vertaler niet teruggegeven hetgeen bij Freidank staat. Deze toch zegt: Iemands verstand staat stil, houdt op (*ein ende hât*), wanneer hij zich in den toestand van grooten toorn bevindt. Zoo ook heeft de Latijnsche Vertaler de woorden van Freidank opgevat, als hij schrijft:

Tunc hominis fertur sapientia tota perire,
Cum subito vehemens invasit eum furor irae.

En dit is nagenoeg als wat in de Catonis Disticha II. 4 gezegd wordt:

Impedit ira animum, ne possit cernere verum.

en overeenkomt met de door Bezenberger S. 349a aangehaalde woorden van

W. Gast 10079.
Zorn ist ein untugende grôz,
er machet einn mann sinnes blôz.

Nog moet opgemerkt worden dat de tweede regel van onzen Vertaler meer overeenkomt met Freidanks woorden, die wij reeds bij Spreuk 32 hebben opgegeven: *tuot im selben dicke leit*.

Des mannes witze ein ende hât,
 swenne in grôzzer zorn bestât.
 St. 222a 19. Frdk. 64. 16 17. G. 1494.

93.⁹³ Wye minne volghet, den volghet sij:
 Ende wyese yaecht, si jaech hem bi.
 Swer minne fliuht, den fliuhet sî,
 und swer si jaget, dem ist si bî.
 St. 222^b 19. Frdk. 100. 8. 9. G. 1543.

94.⁹⁴ Die moede en mach gheen hoecheit haen,
 Want hine machs mitten wercken niet bestaen.

- 93 Overeenkomstig de woorden van Freidank zal hier waarschijnlijk moeten gelezen worden:

Wye minne vlughtet, den vlughtet sij.

zoodat de zin is: Wie de (onkuische) min ontloopt, wordt van haar bevrijd en komt in veiligheid; maar wie ze najaagt, dien jaagt zij ook na en overheerscht hem. Hierbij passen een paar Latijnsche regels, door Zacher uit een Leidsch HS. aan 't licht gebracht en door Bezzenberger S. 386a hier tot opheldering meegedeeld:

Vincere si quaeris Venerem, fugiens superabis.
 Instans victus eris, Venerem fugiendo fugabis.

- 94 Hier schijnen onderscheiden woorden verkeerd geschreven te zijn. Men leze:

Darmoede en mach gheen doeghet haen,
 Want sire mach mitter eren niet bestaen.

De zin zal dan wel wezen: Men wil den arme geen deugd toekennen, want alsdan zou men hem ook eer moeten bcwijzen, die hem toch niet past. De tweede regel van Freidank zegt eigenlijk: de armoede kan immers geen eervolle daden verrichten (*êren niht begân*); hetgeen ironisch moet worden opgevat. De spreuk is aldus in 't Latijn vertaald:

Paupertas, quae res nunquam celebres operatur,
 Totius meriti virtute carere probatur.

Armuot mac niht tugende hân,
wan sie kan êren niht begân.
St. 223a 7. Frdk. 42. 19. 20. G. 1551.

95.⁹⁵ Visschen, voghelen ende vy
Houden haer ewe bet dan wy.
Vische, vogele, wûrme und tier
hânt ir reht baꝛ danne wir.
St. 223^a 15. Frdk. 5. 13. 14. G. 1563.

96.⁹⁶ Vrienden heb ic altijd vil,
Dan als ic my bedroeven wil.

95 Het woord *vy* of *vye* beteekent *vee* en komt herhaaldelijk voor bij Hildegasberch 66. 54.

Ende vye en docht niet sonder harde,
Noch een harde sonder vye.
Waer vantmen goeden harde ye,
Die scaep noch vye en hadde te wachten?

Het woord *ewe*, dat men ook *ewe* of *ee* geschreven vindt, beteekent bij de Mnl. schrijvers zoo veel als *wet*, vooral in den zin van godsdienst. Zie de Gloss. op ML. en Lksp. Door Kiliaen v. *eeuwe* wordt het niet slechts door *lex* verklaard, maar ook door *coniugium*, *matrimonium*. Doch in dien beperkten zin moet het hier niet worden opgevat, maar in overeenstemming met Freidank. Waar nu deze van de dieren zegt: *hânt ir reht baz danne wir*, bedoelt hij, dat zij zich, meer dan de menschen, vasthouden aan datgene wat voor ieder hunner als leefregel bepaald is, en hunner natuur meer getrouw blijven. Voor zulk eene verklaring pleit uitmuntend de door Bezenb. S. 287a aangehaalde plaats uit W. Gast 2626. Ez ist in der werlde niht sô hêr, daz ûz sîm orden welle bestân wan alters eine der toersche man. Die vogel vliengt imme luft; daz wilde ist in des berges gruft und in dem wald; die vische swebent in dem wazzer, dâ si lebent. Anders uns ze tuon geschicht, wan wir welln behalten niht unsern ordn noch unser leben.

96 Indien de lezing van den tweeden regel niet bedorven is, dan wordt hier gezegd: Vrienden heb ik altijd veel, *behalve* (dan) als ik droefgeestig ben en dus in tegenspoed verkeer. Doch Freidank zegt: *zoolang* (unz) ik ze niet noodig heb, ze niet gebruiken wil. En dit zeggen is overeenkomstig de uitspraak van Jesus Syrach VI. 8. *Want vele zijn vrienden, dewyle dat sy dies ghenieten connen, doch in der noot en blyven sy niet*. Wellicht dat de tweede regel aldus moet gelezen worden:

Dan icse niet bederven wil.

d.i. *zoolang* ik ze niet wil noodig hebben. In die beteekenis vindt men dit ww. in Lksp. Zie Gloss. ook heeft Kiliaen *bedorven*, *bederven* met de verklaring van *egere*.

Friunde hân ich harte vil,
 unz̄ ich ir niht bedurfen wil.
 St. 223a 19. Frdk. 95. 22. 23. G. 1567.

97. Men mercket bijden rade wel,
 Hoemen die heren dienen sel.
 Man merket bî dem râte wol,
 wie man den hêrren haben sol.
 St. *ontbr.* Frdk. 72. 17. 18. G. 1571.

98.⁹⁸ Soe wye der werlt becopen wil,
 Die volghet recht der apen spil.

- 98 *Der werlt becopen.* ‘Eene duistere plaats’ zegt Verwijs in de Woordenlijst op Hildegasberch, en vraagt: ‘Moet misschien voor *becopen* worden gelezen *becomen*, behagen?’ Oppervlakkig gezien zou men dan denken dat *becoren* meer voor de hand lag; doch t.a.p. wordt geleerd dat dit ww. in 't Mnl. beteekent beproeven, in verzoeking brengen, verleiden; dus niet wat men door het tegenwoordige *bekoren* aanduidt. Zie ook Lksp. Gloss. - Het door Freidank gebruikte *effen* d.i. *aeffen* moet ons doen denken aan *bespotten*, voor *den gek houden*; zoodat de zin dan is: Wie met de gansche wereld den spot drijft, wordt zelf ook licht het voorwerp van bespottung. En daaraan beantwoordt de Latijnsche Vertaling:

Illusor, nimium sapienti dogmate plenus,
 Stultorum crebro fiet, quasi simia, ludus.

Zeer gepast heeft Bezzenberger S. 368b twee plaatsen aangehaald uit

Boner 36. 39.
 Ze spotte wirt vil gerne der man,
 der alzît niht wan spotten kan.
 en 14. 35.
 Der wîse sî, der hüete sich
 vor tôren spotte, daz rât ich;
 wan wer mit tôren spotten wil,
 der muoz ouch dulden narrenspil.

Swer al die werlt effen wil,
 der wirt vil lichte der affen spil.
 St. *ontbr.* Frdk. 83. 5. 6. G. 1582.

99.⁹⁹ Wye sel wesen den anderen goet,
 Die hem selven altoes misdoet?
 Weme sol der wesen guot,
 der an im selbe missetuot?
 St. 223^b 7. Frdk. 113. 24. 25. G. 1586.

100. Huden lief is morghen leit:
 Dats der werlt onghestadicheit.
 Hiute liep, morne leit,
 deist der werlde unstaetekeit.
 St. 195a 15. Frdk. 31. 16. 17. 94.

101. Een man sel sijn ghetrouwe wijff
 Minnen boven sijns selfs lijff.
 Ein man sol sijn getriuwez wip
 minnen für sijn selbes lip.
 St. 195^b 3. Frdk. 99. 27. G. 102.

102. Dobbelspel ende wifes lieve
 Maken menighen man tot dieve.

- 99 De vertaling komt niet overeen met de opgegeven woorden van Freidank, maar veel meer met de lezing van het Stettiner HS. *Wer sol dem werden guot*; waaraan de Latijnsche vertaling is toegevoegd:

Nemo propitius huic debet vel bonus esse,
 Qui mala facta sibi nunquam conatur abesse.

In overeenstemming daarmee zeide Jesus Syrach XIV. 5. *Wie hem selven niet goets en doet, wat soude die anderen lieden goed doen?* Bezenberger citeert hierbij twee versen uit Reinardus Vulpes IV. 3. 311.

Servares aliena, tuis consultus abuti?
 Cuius erit custos, qui negat esse sui?

waar *consultus* verkeerd gedrukt staat voor *consuetus*. In den tweeden regel zou ik *nequit* willen schrijven in plaats van *negat*.

Durch wîp und spiles liebe
 wirt manic man ze diebe.
 St. *ontbr.* Frdk. 48. 11. 12. G. *ontbr.*

103. Nyemant en woude sinen moet
 Gheerne wisselen omme goet.
 Nieman wolte sînen muot
 gerne wechself umbe guot.
 St. 208^a 15. Frdk. 56. 9. 10. G. 562.

104. Soe wat man hem can bewaren
 Voir sonden, die heeft wel ghevaren.
 Swie der man sich kan bewarn
 vor sünden, der hât wol gevarn.
 St. 208a 19. Frdk. 34. 13. 14. G. 566.

105. Soe wye can lieghen in elken hoff,
 Die krijcht al omme der boser lof.
 Liegen triegen swer diu kan,
 den lobt man z'einem wîsen man.
 St. *ontbr.* Frdk. 166. 25. 26. G. *ontbr.*

106. Vrolijk te wesen in armoede,
 Dats grote rijcheit sonder goede.
 Froelîch armuot
 deist grôz rîcheit âne guot.
 St. 209^a 3. Frdk. 43. 20. 21. G. *ontbr.*

107. Men wart mit goeden volke goet,
 Quaet mit quaden die oevel doet.
 Man wirt mit guoten liuten guot,
 mit übeln übel, dâ man übel tuot.
 St. 209a 10. Frdk. 107. 10. 11. G. 596.

108. Dat herte truert tot menigher stont,
 Dat nochtan lachen moet die mont.
 Daʒ herze weinet manege stunt,
 sô doch lachen muoʒ der munt.
 St. 209a 14. Frdk. 32. 15. 16. G. 604.

109.¹⁰⁹ Die milde mi te loven staet,
 Die gheeft dat hi selve niet en haet.
 Diu milte niht ze lobe stât,
 der gît, dêr selbe niht enhât.
 St. 209^b 7. Frdk. 86. 18. 19. G. 616.

110.¹¹⁰ Soe wye mit trouwen wil leven,
 Die sel sijn ere menighen gheven.
 Swer âne riuwe welle leben
 der sol sîn êre nieman geben.
 St. 209^b 15. Frdk. 91. 20. 21. G. 624.

- 109 *mi te loven staet*. Lees: *niet te love staet*. De bedoeling is: Hij die zooveel weggeeft, dat hij zelf niets overhoudt en tot armoede vervalt, verdient niet geprezen te worden. Zoo zegt ook de Latijnsche Vertaling:

Non est larga manus, nec digna laude probatur,
 Quae sic dat, quod post data paupertate gravatur.

Met Freidanks woorden stemt geheel overeen de door Bezzenberger S. 371^b aangehaalde plaats uit.

Renner 17590.
 Swer hingibt, biz daz er peteln get - -
 der hat sin ere niht wol betrachtet.

- En in dien geest leerde reeds Seneca de Benef. 11. 15. 1. *Dabo egenti, sed non ut ipse egeam: succurram perituro, sed non ut ipse peream.*
 110 *mit trouwen*. De bedoeling zal wel wezen *mit rouwen* d.i. met rouw, in droefheid. De Vertaler heeft zonder noodzaak de negatieve woorden *âne* en *nieman* vermeden, daar hij toch had kunnen schrijven:

Wye sonder rouwen wil leven,
 Die sel sijn ere nieman gheven.

Ook volgt hij hier niet het Stettiner HS. dat in beide regels nog een merkwaardige variant heeft:

Wer ân truren welle leben,
 der sol sein liebin nieman geben.

waaraan deze Latijnsche Vertaling is toegevoegd:

Qui servare suam vitam velit absque dolore,
 Ille carere suo pro nullo debet amore.

111.¹¹¹ Wat doet die werlt van jaer tot jaer?

Si boset ende arghet; des nemet waer.

Wa? tuot diu werlt gemeine gar?

si altet, boeset; nemt es war.

St. 198^b 7. Frdk. 30. 23. 24. G. 233.

112.¹¹² Een cloec dief mit sorghen helet,

Want hi op sijn lijf stelet.

- 111 *si boset ende arghet*. Deze woorden verschillen zoo weinig, dat men wel zeggen mag dat zij dezelfde beteekenis hebben nl. van *slecht worden* en kunnen dus alleen tot onderlinge versterking dienen. Freidank heeft echter twee woorden van onderscheidene beteekenis gebezigd (*si altet, boeset*) die ook in de Latijnsche Vertaling worden teruggegeven:

Cernite, quod mundus hos mores linquere nescit,
Hic quia vilescit et nocte dieque senescit.

daarom zou men kunnen denken, dat ook hier moest gelezen worden *si boset ende oudet*. Dit is evenwel niet aannemelijk, omdat het denkbeeld 'hoe ouder de wereld wordt' door onzen Vertaler reeds aangegeven is met de vraag 'Wat doet zij van jaer tot jaer?' - De klacht over de steeds toenemende boosheid van het menschedom kennen wij reeds uit de prachtige woorden van Horatius Carm. 111. 6. 46.

Aetas parentum, peior avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiore.

Met Freidanks woorden komt volmaakt overeen wat Bezenberger S. 311b aanhaalt uit MSH. 3. 438a.

Frou Werlt, ir altet unde bōset.

en Wigalois 10265.

Diu zît hât sich verwandelt gar:
ie lange lenger boesent diu jâr.

- 112 *Want* (lees: *Wat*) *hi op syn lyf stelet* d.i. wat hij op levensgevaar steelt. Zoo staat in 't Mnl. menigmaal *lyf* voor *leven*. In een oud Privilegie van 1388. (Belg. Mus. VI. 68) vindt men: *dat goet sal hi gebruiken syn lyf lanc* en in een oude Keur van 1284. (ibid. 298) *ende na haer lyf soe comet tgoet op haren nasten oir*. In dezelfde beteekenis vindt men *lijf* voor *leven* gebruikt in Caerl ende Elegast 1376.

Die coninc gaf hem Eggherics wijf,
Si waren tsamen al haer lijf.

Elders in dat gedicht 28 staat nu:

Ghi sulter omme sterven
ende uwes levens derven.

waar dus zou kunnen gelezen worden *uwes lives*.

Ein karger diep mit sorgen hilt,
 swaʒ er ûf sîn leben stilt.
 St. 199a 11. Frdk. 47. 26. 27. G. 261.

113.¹¹³ Soe wye sijns selfs sonden bedachte,
 Des anders naem hi clene achte.
 Swer naeme sîner sünden war,
 der verswige die fremden gar.
 St. 199^b 3. Frdk. 34. 3. 4. G. 273.

114. Der heren leer is worden crom:
 Daer om soe worden die wise dom.
 Der hêrren lêre ist leider krump,
 dâ von ist witze worden tump.
 St. 199^b 15. Frdk. 72. 23. 24. G. 285.

- 113 *Des anders naem hi clene achte* d.i. Van een ander name hij weinig acht, daarvan zou hij geen notitie nemen, - *naem* is hier ww. en *achte* znw. - Bij Freidank gaan twee regels vooraf, die bijna hetzelfde beteekenen:

Swer merket sîne missetât,
 die mîne er ungemeldet lât.

welke, met de bovengenoemde vereenigd - doch met omzetting van den 2en en 4en regel - de Vertaler in de Brusselsche Verzameling (Belg. Mus. VI. 200. v. 469) aldus heeft overgezet:

Die sine mesdaet werken woude,
 Niemen hi berispen en soude.
 Die sijn sonden merken wille,
 Hi laet wel de mine stille.

alwaar in den eersten regel insgelijks *merken* zal moeten gelezen worden.

115.¹¹⁵ Soe wye dat hertsen leit sal draghen,
 Die mach seer wel van node claghen.
 Swer herzeleit muoꝝ eine tragen
 der mac wol von noeten sagen.
 St. 200^a 19. Frdk. 105. 7. 8. G. 301.

116.¹¹⁶ Vriende ic gaerne hebben wil,
 Mer ghesellen nietste vil.
 Friunt ich gerne haben wil
 und doch gesellen niht ze vil.
 St. 200b 3. Frdk. 63. 24. 25. G. 309.

115 De Latijnsche Vertaling leert, wat men door *Swer eine* te verstaan heeft. Zij luidt aldus:

Qui solus portat languorem cordis amari,
 Ille potest tanta de cura iure gravari.

en dit is wat Martialis 1. 33. 4. zegt:

Ille dolet vere, qui sine teste dolet.

waarbij Bezenberger S. 392a toepasselijk aanhaalt Flore 5334. Ez ist ein nôt, swer eine âne gesellen treit nâhe gândiu herzeleit in sîme herzen verborgen. Op deze beperkende omstandigheid heeft onze Vertaler geen acht geslagen.

116 De vorm *vil* voor *veel*, ook reeds gebezigd in Spr. 96, komt niet zeer dikwijls voor, en dan nog meest op het einde van den regel, waar het op *wil* moet rijmen. Zoo vindt men in der Minnen Loep I. 2109.

Wye alle geclap geloven wil
 Die doet hem selven toernes vil.

Verder wordt in deze Spr. onderscheid gemaakt tusschen *vrienden* en *ghesellen*. Door deze laatstgenoemden zullen wel de zulke moeten verstaan worden, die steeds in onze nabijheid willen zijn en alzoo onzen handel en wandel in alle bijzonderheden kunnen gadeslaan, en die ons door hun algedurig bezoek lastig vallen zoodat wij de waarheid moeten ondervinden van hetgeen een Latijnsch spreekwoord zegt: *Amici fures temporum*. Buitendien zou ook allicht blijken, dat van hun gezelschap hetzelfde zou kunnen gezegd worden, wat een oud Nederlandsch spreekwoord aangaande een te groot getal van medehelpers zegt: *Veel handen maken licht werck, maer tis die duvel in die schotel*. vermeld door Nic. Zegerus Proverbia Teutonica p. 67.

117.¹¹⁷ Soe wye des anders lieve leydet,
Van menigher vroechede hi hem scheidet.

Swer liep dem andern leidet,
von fröuden er in scheidet.

St. 200b 7. Frdk. 110. 5. 6. G. 313.

118.¹¹⁸ My wasset noch alle jaer
Sonde, naghel ende haer.

An mir wehset al daʒ jâr
sünde, nagel unde hâr.

St. 201^a 3. Frdk. 39. 22. 23 G. 329.

- 117 De beteekenis van deze verzen is: Indien iemand eens anders lief leelijk maakt, hatelijk voorstelt, afgeeft op wat een ander na aan het hart ligt, die ontnemt hem veel vreugde, doet hem van veel genot verstoken zijn (*scheidet hem van vroechede*) d.i. die doet hem veel verdriet. Over *leidet* en *leydet* zie de aantekening op Spr. 78. Kiliaen verklaart *verleeden* door *fastidium adferre, taedium creare*. Die beteekenis schijnt de Latijnsche Vertaler niet gekend te hebben, althans heeft hij ze niet teruggegeven, als hij schrijft:

Qui mihi conatur dilectam rem prohibere,
Hic studet a multa me laetitia remove.

- 118 Om te bewijzen dat Freidanks woorden ‘sprichwörtlich’ zijn, citeert Bezenberger S. 321b de gelijkkluidende woorden uit:

Wolkenst. 22. 4. 8.
Die sunde, nagel und das hâr - -
wacht an dem menschen jêrlîch fruot.

en Brant N.S. 56. 55.
Dann noch der altten spruch vnd sag,
vnglück vnd hor, das wechszt all tag.

In het Nederlandsch is mij geen spreekwoord bekend, dat daarmede volkomen overeenstemt; het naastbijkomende is dat uit de Proverbia Communia 572.

Onrecht ende claghe meerdert alle daghe.
Semper querelae crescunt iniustitiaequae.

hetgeen door Tunnicius 813 aldus wordt opgegeven:

Schade, sorge vnd clage wassen alle dage.
Assidue crescunt damnum, cura atque querelae.

van wien dit, zonder aanwijzing van de bron, overgenomen is door Nic. Zegerus l.c.p. 55.

Register

van de plaatsen van Freidank, die in deze Spreuken vertaald zijn, naar volgorde.

1.	5.	6.	1.
2.	14.	15.	59.
3.	13.	14.	64.
5.	13.	14.	95.
21.	25.	26.	46
30.	23.	24.	111.
31.	16.	17.	100.
32.	1.	2.	74.
32.	5.	6.	57.
32.	15.	16.	108.
34.	3.	4.	113
34.	9.	10.	60.
34.	13.	14.	104.
39.	22.	23	118.
40.	21.	22.	41.
40.	23.	24.	43.
40.	25.		48.
42.	19.	20.	94.
43.	10.	11.	39.
43.	20.	21.	106.
43.	24.	25.	25.
44.	11.	12	37.
45.	2.	3.	61.
46.	23.	24.	30.
47.	8.	9.	91.
47.	22.	23.	45.
47.	26.	27.	112.
48.	11.	12.	102.
49.	23.	24.	75.
50.	6.	7.	3.
51.	13.	14.	11.
53.	9.	10.	4.
53.	17.	18.	87.
53.	21.	22.	34.
54.	12.	13.	12.
55.	13.	14.	20.
56.	9.	10.	103.
56.	13.	14.	27.
57.	18.	19.	86
60.	1.	2.	23.
60.	13.	14.	55.
61.	3.	4.	33.
61.	5.	6.	70.

61.	9.	10.	72.
61.	11.	12.	77.
61.	25.	26.	58.
63.	20.	21.	28.
63.	24.	25.	116.
64.	16.	17.	92.
72.	18.	19.	97.
72.	23.	24.	114.
73.	10.	11.	5.
74.	17.	18.	19.
78.	9.	10.	69.
80.	6.	7.	51.
80.	10.	11.	14.
80.	12.	13.	73.
80.	16.	17.	6.
80.	18.	19.	50.
81.	9.	10.	52.
82.	26.	27.	26.
83.	5.	6.	98.
84.	8.	9.	7.
85.	11.	12.	90.
86.	18.	19.	109.
87.	26.	27.	24.
90.	15.	16.	42.
90.	23.	24.	40.
90.	25.	26.	71.
91.	18.	19.	15.
91.	20.	21.	110.
92.	3.	4.	22.
92.	11.	12.	56.
93.	12.	13.	18.
94.	1.	2.	44.
95.	22.	23.	96.
96.	13.	14.	65.
97.	18.	19.	66.
99.	27.		101.
100.	8.	9.	93.
101.	5.	6.	13.
101.	25.	26.	67.
102.	16.	17.	36.
105.	5.	6.	63.
105.	7.	8.	115.
106.	12.	13.	9.
106.	14.	15.	10.
106.	20.	21.	2.
107.	8.	9.	80.
107.	10.	11.	107.
108.	17.	18.	88.
110.	5.	6.	117.

110.	23.	24.	79.
110.	26.	27.	81.
111.	18.	19.	49.
112.	1.	2.	84.
113.	12.	13.	76.
113.	22.	23.	32.
113.	24.	25.	99.
114.	7.	8.	16.
114.	9.	10.	17.
118.	3.	4.	53.
118.	5.	6.	68.
118.	25.	26.	35.
119.	14.	15.	54.
120.	19.	20.	31.
122.	1.	2.	85.
123.	12.	13.	62.
124.	21.	22.	83.
135.	18.	19.	78.
135.	26.	27.	47.
137.	11.	12.	8.
140.	19.	20.	29.
147.	5.	6.	82.
147.	9.	10.	38.
147.	17.	18.	89.
166.	25.	26.	105.
169.	6.	7.	21.

**Levensberichten der afgestorvene medeleden
van de Maatschappij der Nederlandsche
Letterkunde.**

Bijlage tot de Handelingen van 1885. Leiden. - E.J. Brill. 1885.

Levensbericht van Mr. Lambertus Eduard Lenting.

Ter gelegenheid van Lenting's eerste verkiezing als lid der Tweede Kamer werd door de Commissie, welke met het onderzoek der geloofsbrieven was belast, de vraag gesteld, of de gekozene, die te Batavia was geboren, wel als Nederlander kon worden aangemerkt. In deze vraag lag iets verrassends voor een ieder die, met Lenting's afkomst en werkring niet geheel onbekend, wist dat hij uit eene deftige familie stamde en zoowel door benoeming als door verkiezing, openbare betrekkingen bekleedde, waarvoor het Nederlandschap een vereischte is. De heer Dullert bleef dan ook niet in gebreke dit in het licht te stellen, en de Vergadering maakte geen bezwaar Lenting toe te laten.

Deze had destijds, Februari 1868, den leeftijd van 46 jaren bereikt; hij was den 13^{den} Juni 1822 geboren. Zijn vader, de heer Dirk Lenting, was, na te Utrecht in de godgeleerdheid te hebben gestudeerd, in 1815 tot predikant bij het Ned. Herv. Kerkgenootschap in Nederlandsch Indië benoemd.¹ Hij deed de reis naar Java met de flottille welke

1 Deze feiten zijn, met verschillende andere, ontleend aan familiepapieren, mij door Mevrouw de Wed. Lenting met de meeste bereidwilligheid ter inzage gegeven. B.H.P.

de drie Commissarissen-Generaal Elout, Van der Capellen en Buyskes derwaarts overbracht, ten einde het gezag van de Britsche bewindslieden over te nemen. Aan de Kaap de Goede Hoop maakte Lenting kennis met het gezin van den heer mr. G. Buyskes, broeder van den Commissaris-Generaal. Deze kennismaking was voor den jeugdigen predikant van groot belang, want zij leidde tot zijn huwelijk met mejuffrouw Buyskes, wier vader weldra zijn verblijf te Batavia kwam vestigen, als vice-president van het Hoog Gerechtshof. Aldaar werd Lenting in 1820 tot predikant benoemd, na als zoodanig te Samarang werkzaam te zijn geweest. Inmiddels had hij zijn oom den Commissaris-Generaal in 1817 vergezeld op een tocht naar de in opstand gekomen Molukken.

Uit het in 1821 gesloten huwelijk is Lambertus Eduard Lenting gesproten en eene dochter, thans Mevrouw de weduwe Pels Rijcken te Arnhem. De predikant Lenting muntte uit door welwillendheid en humaniteit in den omgang, zoowel met de inlandsche als met de europeesche bevolking. Dat zijne wetenschappelijke verdiensten gewaardeerd werden, blijkt onder anderen uit zijn benoeming tot doctor in de godgeleerdheid door den Senaat der Utrechtsche Hoogeschool en tot Voorzitter van het Bataviaasch Genootschap. De regeering benoemde hem in 1831 tot ridder der orde van den Ned. Leeuw en gaf in 1835 in zeer vleierende bewoordingen eene gunstige beschikking op het door hem aangevraagd verlof om zich voor eenigen tijd naar het moederland te begeven. Tot den Gouverneur-Generaal Van der Capellen gevoelde de predikant Lenting zich steeds zeer aangetrokken, gelijk kan blijken uit de moedige wijze waarop hij van zijne waardeering getuigde toen deze landvoogd in 1826 's konings vertrouwen niet meer bezat en door den Commissaris-Generaal du Bus de Ghisignies was vervangen. Ter gelegenheid van een grooten maaltijd, door du Bus gegeven, nam Lenting na de officieele toasten de vrijheid

aan Van der Capellen een warmen heildronk te wijden die met groote geestdrift werd begroet. Du Bus verwijderde zich onmiddellijk. Later deelde hij aan Lenting mede dat hij denzelfden dag een besluit had geteekend waarbij Lenting werd gelast zich wegens deze handelwijze naar Nederland ter verantwoording te begeven; hij had dit besluit echter niet ten uitvoer gelegd uit vrees dat hij als katholiek verdacht zou kunnen worden, zich door redenen van godsdienstigen aard te hebben laten leiden. De landvoogd voegde daarbij, dat, als hij destijds de zaken zoo goed had gekend als later, hij de eerste zou zijn geweest aan den heildronk bescheid te doen. In Lenting's gehechtheid aan Van der Capellen is ook later geene verandering gekomen. Toen deze staatsman, na een rampzalig lijden, den 16^{den} April 1848 aan de Bilt ter aarde werd besteld, hield Lenting, geheel onvoorbereid, eene toespraak, welke is opgenomen in de levensschets van G.A.G. baron Van der Capellen van Berkenwoude.

Te betreuren is het, dat het vertrek naar het moederland Lenting's arbeid aan een Maleisch-Nederlandsch woordenboek deed staken. De regeering had namelijk op Lenting's advies een handschrift aangekocht, hetwelk zulk een woordenboek bevatte en bewerkt was door M. Leidekker, die van 1678-1703 predikant te Batavia was geweest. Met Lenting werden eenige andere deskundigen aangewezen om dit handschrift nader te bewerken. Terwijl de overige leden dezer commissie door vertrek en overlijden slechts in geringe mate tot den arbeid konden bijdragen, was Lenting met groote toewijding voor dit werk vervuld. Thans moest het echter gestaakt worden. Ongelukkigerwijze werden de 500 exemplaren van hetgeen was afgedrukt later door eenen brand in de landsdrukkerij te Batavia vernietigd. Slechts een drietal exemplaren is bewaard gebleven.

In Nederland aangekomen, vestigde de predikant Lenting zich met zijn gezin aanvankelijk te Zutphen, doch reeds

in den zomer van 1836 werd eene woning in de nabijheid van Wageningen betrokken. Tegen het einde van den verloftijd vroeg Lenting zijn ontslag als predikant in Ned.-Indischen dienst. Hoewel van regeeringswege op terugkeer naar Batavia werd aangedrongen, en het den predikant zelven moeilijk viel zijn besluit te handhaven, deed het belang, aan de opvoeding der beide kinderen verbonden, de weegschaal overslaan ten gunste van het ontslag. Toen het pensioen werd toegekend, werd Lenting tevens belast met het geven van onderwijs in de Maleische taal en hetgeen verder nuttig kon zijn aan candidaten en predikanten, voor den dienst in Ned. Indië bestemd. Terwijl de vervulling dezer taak slechts weinige beslommeringen gaf, aarzelde de werkzame en krachtige man niet, gevolg te geven aan een beroep als predikant te Zeist. Van 1839 tot 1855 heeft hij dit ambt waargenomen. Ook thans wordt zijn naam nog door ouderen van dagen aldaar met eere genoemd. Inzonderheid maakte hij zich verdienstelijk voor de buurtschap Austerlitz, waar de veiligheid gering, de onkunde groot was. Lenting gaf er afzonderlijk onderricht in den godsdienst, en verzamelde gelden om er eene school op te richten, die weldra den heilzaamsten invloed oefende. In 1855 vestigde hij zich met zijne echtgenoot, die in 1874 is overleden, te Voorst, waar hij tot zijnen dood - Januari 1877 - menig bewijs van hulpvaardigheid aan velen heeft gegeven.

Steeds bleef hij met welgevallen terugzien op zijn verblijf en zijnen werkring in Indië. Ook op den zoon hebben de 13 jaren, welke hij aldaar heeft doorgebracht, een belangrijken invloed geoefend. Zeer gevoelig voor Java's natuurschoon, had hij de gelegenheid gehad een niet onaanzienlijk deel van westelijk Java te aanschouwen. Zijn vader placht hem namelijk nu en dan op zijne dienstreizen mede te nemen, die zich somtijds tot Cheribon uitstrekten. De warme belangstelling, door Lenting voor Nederl. Indië gekoesterd, is

hem levenslang bijgebleven. Het is dan ook niet te verwonderen, dat Lenting zich als knaap voorstelde, later naar Indië terug te keeren.

Na te Zutphen, waar zijn oom dr. Jan Lenting, die later hoogleeraar te Groningen is geweest, destijds rector der Latijnsche school was, een zoogenaamde fransche school bezocht te hebben, werd hij in September 1836 leerling der Latijnsche school te Wageningen. Daar hechte hij zich zeer aan den rector dr. H. Polman Kruseman, die tot Lenting's leedwezen in 1839 naar Middelburg vertrok, waar hij tot rector van het gymnasium was benoemd, alsmede aan den heer S. Susan, van wien hij bijzonder onderwijs in nieuwe talen ontving. Met welgevallen placht Lenting in latere jaren zijn verblijf te Wageningen te gedenken. In het genot van een krachtig lichaamsgestel, hetwelk van het Indisch klimaat slechts den gunstigen invloed had ondervonden, waren voor den idealistisch gestemden jongeling de Wageningsche dreven een bron van rijk genot, en vond hij in de beoefening der vakken die hem werden onderwezen, een krachtigen prikkel om de studie breed op te vatten en zich van ganscher harte aan haar te wijden.

Nog geen 18 jaren oud, in den aanvang van 1840, werd hij student aan de Utrechtsche hoogeschool. Terwijl het de bedoeling was dat hij als theoloog zou worden ingeschreven, werd hij bij den Senatus Veteranorum als litterator geboekt; waarschijnlijk omdat er geen andere theologen waren aangekomen. Nu had Lenting toch het voornemen ook in de letteren te promoveeren. Na het candidaats-examen in de letteren te hebben afgelegd, vond hij echter geene aanleiding, zich aan de godgeleerdheid te wijden. Hij koos de rechten, waarin hij 30 Juni 1849 promoveerde, na de verdediging eener aan Caspar Fagel gewijde dissertatie. Daarmede werd een aangenaam tijdperk in Lenting's leven gesloten. Innemend van uiterlijk, gezond naar lichaam en geest, vrij van kleingeestigheid en licht-

geraaktheid, welgehumeurd en levenslustig, ontvankelijk voor de genoegens des levens en tevens van den ernst des levens doordrongen, was Lenting weldra in de studentenmaatschappij een bekende, populaire persoonlijkheid. Daarvan getuigt onder anderen zijn lidmaatschap van den Senatus Veteranorum, waarin hij in 1845 rector magnificus was. Ook is hij drie jaren lid geweest van het Collegium Praesidiale, hetwelk boven de beide Senaten stond en het korps bij alle openbare gelegenheden vertegenwoordigde. In 1848 werd besloten de beide Senaten op te heffen. Als voorzitter van het daaruit voortvloeiende tusschenbestuur besloot Lenting zijne werkzaamheid als lid van het studentenkorps met de vorming van den nieuwen Senaat te leiden.

Na zijne promotie had hij het voornemen naar Nederl. Indië terug te keeren, waarvan zoo aangename herinneringen hem waren bijgebleven. Niet zonder strijd heeft hij dit voornemen laten varen; den doorslag gaf de overweging dat zijne ouders zich de scheiding te zeer zouden aantrekken. Hij vestigde zich als advocaat te Arnhem.

Aldaar had Lenting het voorrecht in Mejuffrouw Charlotte Maria Scheidius, dochter van den kapitein ter zee J. Ph. Scheidius, de zijner waardige echtgenoot te vinden, aan wie hij van nu af zoo hartelijk was verknocht. Den 19^{den} Juni 1851 werd het huwelijk gesloten.

Korten tijd daarna vestigde het echtpaar zich te Zutfen, waar hen veel aangenaams, maar ook menige teleurstelling verbeidde. Tot het aangename behoorde in de eerste plaats de vriendelijke ontvangst, die hun te beurt viel en hun weldra de overtuiging schonk, dat zij te Zutfen geheel op hunne plaats waren.

Lenting's zin voor de publieke zaak vond hier spoedig gelegenheid zich te uiten. Er bestond namelijk destijds te Zutfen een vereeniging van de toenmalige leeraren aan het gymnasium, dr. H.J. Matthes, rector, dr. J.H. Kroon,

dr. J.F.B. von Hoff en dr. H.C. Michaelis en den kantonrechter mr. H.W. Tadama, welke elke 14 dagen bijeen placht te komen om Shakespeare te lezen. In 1853 gaf de Aprilbeweging met de ontbinding der Tweede Kamer aanleiding om meer over staatkunde te spreken dan in Shakespeare te lezen. Nu werd op Lenting's voorstel besloten den ledenkring uit te breiden en elkander eens in de maand mededeelingen te doen van wetenschappelijken aard. Aldus werd de Kring voor wetenschappelijk onderhoud opgericht, welke van lieverlede eene bloeiende debating-club is geworden en thans nog bestaat. Langen tijd heeft Lenting het secretariaat waargenomen.

Ook langs een anderen weg vond Lenting eene goede aanleiding om de publieke zaak te behartigen. In 1848 was de Zutphensche courant opgericht door Mr. H.W. Tadama en den uitgever W.J. Thieme. De eerstgenoemde noodigde Lenting uit, hem in de redactie bij te staan, door hoofdartikelen te schrijven. Deze samenwerking duurde tot 1854, toen Tadama zich terugtrok. Tot 1856 nam Lenting alleen de redactie waar, doch in dat jaar legde hij het redacteurschap neder.

Reeds was hij twee jaren te voren lid van den gemeenteraad geworden; drie en twintig jaren achtereen had hij daarin zitting. Hoe ijverig Lenting de belangen der gemeente behartigde, kan uit de verslagen der zittingen blijken. Hij was lid der commissie voor wetgeving en ambtenaar van den burgerlijken stand, terwijl hij verder in tal van onderwerpen onvermoeid werkzaam was. Vooral aan het onderwijs wijdde hij zijne zorgen. Doch ook in andere opzichten bleek van zijnen ijver en toewijding. Zoo was hij het, die door een interpellatie betreffende de verlichting der gemeente, de aanleiding gaf tot de samenstelling eener commissie, wier onderzoek en voorstellen tot de stichting eener gasfabriek hebben geleid.

Ook buiten den gemeenteraad trad Lenting handelend op,

wanneer hij meende iets nuttigs te kunnen verrichten. Zoo gaf de gasfabriek hem daartoe aanleiding, toen in 1866 de klachten over de hoedanigheid en den prijs van het gas algemeen waren geworden. Lenting plaatste zich aan het hoofd der beweging, belegde eene openbare samenkomst en lokte aldus maatregelen ter verbetering uit. Zoo had hij tien jaren te voren eene commissie samengeroepen, die zich tot taak stelde den nood te lenigen welke door eene hevige typhus-epidemie in Zutfen werd veroorzaakt. Zij voorzag in voeding, kleeding, dekking en de ontsmetting der woningen.

Reeds werd aangestipt, dat vooral het onderwijs Lenting aantrok. Geruimen tijd was hij secretaris en voorzitter der plaatselijke schoolcommissie. Als zoodanig heeft hij een levendig aandeel gehad in de hervorming van het schoolwezen, door de wet van 1857 uitgelokt. In niet mindere mate zorgde hij voor het middelbaar onderwijs. Hij was de rapporteur eener commissie uit den gemeenteraad, waaraan was opgedragen voorstellen omtrent dit onderwijs te doen. Dank zij vooral den zorgen van Lenting, mr. J. Dam, mr. D. Nijman, dr. J.H. Kroon, krachtig gesteund door dr. D.G. Cramer, destijds leeraar aan het gymnasium, is Zutfen eene der eerste gemeenten geweest, welke zich in het bezit eener welingerichte hoogere burgerschool en burgeravondschoon mogen verheugen. In de commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs werd Lenting natuurlijk ook benoemd; hij nam er langen tijd het secretariaat waar. Daartoe bleef echter zijne behartiging der belangen van het middelbaar onderwijs niet bepaald.

Toen mr. R.H.J. Gallandat Huet in het begin van 1866 zijne betrekking van leeraar aan de hoogere burgerschool te Zutfen verwisselde met die van leeraar aan het gymnasium te Rotterdam, kostte het moeite een opvolger te vinden. Zoolang niet in de vacature was voorzien - hetgeen eenige maanden duurde - belastte Lenting zich met

het onderwijs in de staatswetenschappen in de drie hoogste klassen. Even bereidwillig vatte hij deze taak weder op, toen de opvolger van den heer Huet in het voorjaar van 1867 door eene hevige ziekte geruimen tijd belet werd zijne lessen te geven.

Daarbij neme men in aanmerking dat Lenting tevens archivaris en bibliothecaris der gemeente was, voorzitter van het departement der Maatschappij tot Bevordering van Nijverheid, lid van het Hoofdbestuur van het Antidagbladzegelverbond, en dat hij hooge rangen in de orde der Vrijmetselaren bekleedde. Waarlijk deze en dergelijke werkzaamheden, die vooral voor kleine plaatsen meerendeels met langdurige vergaderingen of met reizen naar elders plegen gepaard te gaan, waren reeds voldoende om een groot gedeelte van den dagelijkschen arbeid in beslag te nemen.

Doch Lenting's zin voor wetenschap had hem te Zutphen niet verlaten. Hij was er niet de man naar om met zijn academisch proefschrift de reeks zijner geschriften te openen en tevens te sluiten. Vooral tot de geschiedenis en het staatsrecht gevoelde hij zich aangetrokken. Een rijke boekverzameling stond hem daarbij ten dienste. Hij begon met verschillende opstellen te schrijven voor Nijhoff's Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. Op eene uitnoodiging van het Historisch Genootschap te Utrecht gaf hij het eerste deel uit van de *Histoire des Provinces Unies par Wicquefort*. De voortzetting moest hij echter wegens eene zware ziekte laten varen. Zijne taak werd overgenomen door mr. Chais van Buren. In 1866 schreef hij zijne *Schets van het Nederlandsch Staatsbestuur*, welke in korten tijd herhaaldelijk werd herdrukt.

Terwijl Lenting zich aldus aan de algemeene belangen wijdde en zich in een groote mate van huiselijk geluk mocht verheugen, bleven aan den anderen kant de teleurstellingen hem niet bespaard. In 1856 was hij benoemd tot

kantonrechter-plaatsvervanger, welke betrekking hij weldra met het rechter-plaatsvervangerschap verwisselde. Voor eene andere meer beteekenende en bezoldigde betrekking was Lenting, ook met het oog op de belangen van zijn gezin, niet onverschillig. In dit opzicht werd hij echter meermalen teleurgesteld.

Daarenboven werd hij in het najaar van 1859 door eene hevige ziekte aangetast, waarvan hij eerst in den zomer van 1860 te Pymont werd genezen. Wel schonk het hem eenige voldoening te vernemen, dat bij de oprichting van een leerstoel in de vaderlandsche geschiedenis aan de Leidsche hoogeschool, zijn naam naast dien van dr. R. Fruin op de voordracht was geplaatst, doch eene begeerde staatsbetrekking erlangde hij niet vóór 1867, toen hij tot lid der arrondissementsrechtbank te Zutphen werd benoemd.

Hoewel het rechtersambt Lenting aantrok, werd het lidmaatschap der Tweede Kamer in hoogere mate door hem begeerd. In 1860 werd hij voor de eerste maal candidaat gesteld. De invloedrijke liberale kiesvereniging *Redding door Bezuiniging* zag echter haren candidaat, den oudminister Van Bosse, met groote meerderheid zegevierden. Ter gelegenheid van de ontbinding der Tweede Kamer, welke in October 1866 volgde, nadat de meerderheid de bekende motie van den heer Keuchenius ter zake van de optreding van den heer P. Mijer als Gouverneur-Generaal van Nederl.-Indië had aangenomen, werd te Zutphen eene openbare samenkomst gehouden van kiezers, die zich met de candidatuur der aftredende leden, de heeren Dullert en Dam, niet al te wel konden vereenigen. Met groote meerderheid werd Lenting in deze meeting gekozen. Doch hij weigerde de candidatuur te aanvaarden, op grond dat hij zich niet tegenover de aftredende, vrijzinnige leden wilde plaatsen. Van lieverlede was Lenting, die aanvankelijk eenigermate tegenover de leiders van *Redding door Bezuiniging* had gestaan, een meer beslist voorstander der liberale begin-

selen geworden. Zoo werd hij bij de tweede ontbinding, waardoor het ministerie Heemskerk-Van Zuylen-Schimmelpenninck zich heeft gekenmerkt, met Dam candidaat gesteld door de liberale partij.

Den 22ⁿ Januari 1868 werden beiden, zij het met eene geringe meerderheid, gekozen. Lenting nam in de Tweede Kamer de plaats in, door Jhr. mr. H.A. ridder Van Rappard, officier van Justitie te Zutphen, sedert de eerste ontbinding bekleed.

Hoe aangenaam deze tijding voor den gekozene mocht zijn, de opgewekte stemming werd nog op den dag van de opening der stembriefjes zelven zeer getemperd, daar Lenting door eene maagziekte werd aangetast. Niettemin begaf hij zich korten tijd daarna naar de residentie, doch weldra moest hij terugkeeren. De ziekte was zeer hevig; meermalen werd aan des lijders behoud gewanhoopt, doch ten slotte mocht ook thans het krachtige gestel de zege behalen. Weldra keerde de oude arbeidskracht terug. Dit moge onder anderen blijken uit de werkzaamheden, gedurende het zomerreces van 1869 verricht. Voor het Tijdschrift van Nederl. Indië schreef Lenting een verslag van het werk van den heer De Jonge: De vestiging en opkomst van het Nederlandsch gezag op Java, voor den Tijdspiegel een opstel over het hooger onderwijs. Hij bezorgde eene tweede uitgave van zijn Schets van het Ned. Staatsbestuur en van P. Nijhoff's werk: Het voornaamste uit de geschiedenis van Gelderland, hij bracht den catalogus der gemeentebibliotheek, met behulp van den adjunct-bibliothecaris, in orde; hij zag de proeven na van het laatste stuk der Gedenkwaardigheden van Gelderland, door Is. A. Nijhoff. Inmiddels woonde Lenting eene week lang de overgangsexamens der hoogere burgerschool bij, verzuimde hij geene zitting van den raad, arbeidde hij voor de loge en vond hij steeds den tijd voor het huiselijk en vriendschappelijk verkeer.

Aan den anderen kant was het te betreuren, dat al deze werkzaamheden, aan die van het lidmaatschap der Tweede Kamer gepaard, geen tijd overlieten voor de voortzetting van het Handboek voor de vaderlandsche geschiedenis. Van dit belangrijke, door deskundigen zeer geprezen werk, was in het jaar 1865 het eerste deel verschenen. Terwijl de schrijver zich niet zonder leedwezen aan dezen arbeid onttrok, vond hij eenige vergoeding in de overweging dat zijn arbeid aan Nijhoff's Gedenkwaardigheden bijdroeg om de kennis van althans een deel der vaderlandsche geschiedenis te bevorderen. Tot den aanvang van 1875 is hij daarmede bezig geweest, gesteund door de heeren Van Persijn en Staats Evers, archivarissen te Arnhem. In het jaar 1869 werd Lenting tevens opgenomen in de redactie van het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. Hij schreef daarin verschillende opstellen, zooals over de koffie-cultuur, het Siak-tractaat, Sprokkelingen uit het Verslag der Kamer van Koophandel te Batavia. Eerst in het laatst van 1871 heeft Lenting opgehouden lid der redactie te zijn. Dit nam niet weg dat hij ook daarna bleef medewerken. Althans in 1873 schreef hij een opstel over Nederland en het rijk van Atchin, hetwelk eene objectieve beschouwing wijdde aan het standpunt en de handelwijze van den Minister van Koloniën, den heer I.D. Fransen van de Putte.

Te midden van al deze bezigheden bleef Lenting het lidmaatschap der Kamer met nauwgezetheid en toewijding bekleeden. Deze schets, als zoodanig vreemd aan staatkundige beschouwingen, moge zich ten aanzien van Lenting's politieke werkzaamheid tot het volgende bepalen.

Van den dag af waarop hij zitting nam, tot het einde was Lenting een kampioen der vrijzinnige richting. Talrijk waren zijne adviezen in zake onderwijs. Steeds toonde hij zich een beslist voorstander der openbare school. Reeds in zijne eerste parlementaire redevoering (16 Juni 1868) sprak Lenting de wenschelijkheid uit dat het openbaar lager

onderwijs kosteloos kon worden verstrekt. Tien jaren later (21 Juni 1878) gaf het door den minister Kappeyne verdedigde ontwerp van wet op het lager onderwijs hem aanleiding tot een niet minder warm pleidooi voor de openbare school en het voorbereidend onderwijs. In dien tusschentijd had hij geen voegzame gelegenheid voorbij laten gaan om de volksschool in 's Lands Vergaderzaal te verdedigen. Herhaaldelijk deed hij ook van zijne ingenomenheid met het middelbaar onderwijs blijken, zooals in de zittingen van 10 December 1868 en 16 December 1869. Eenzijdig achtte hij het, dit onderwijs aan de meisjes te onthouden. Daarom was hij een voorstander, zoowel van afzonderlijke hoogere burgerscholen voor meisjes, als van toelating der laatsten op de hoogere burgerschool voor jongens (12 en 13 Mei, 30 November 1871).

Aan de beraadslagingen over de wet op het hooger onderwijs nam Lenting in 1876 een levendig aandeel.

Verspreiding van kennis in den ruimsten kring bleef zijne leuze; geene offers, ook van den staat, achtte hij daarvoor te groot. Zoo kan het niet bevreemden dat, ter gelegenheid van de behandeling der wet op de posterij, in 1870, van hem het amendement is uitgegaan, krachtens hetwelk van de dag- en weekbladen die 25 gram of minder wegen, de helft van het gewone port wordt geheven. De aanneming van dit voorstel (11 Juni 1870) heeft reeds menige goede vrucht afgeworpen voor de volksontwikkeling in Nederland. Bij de toepassing der wet meende de regeering de bedoelde bepaling in dien zin te moeten uitleggen, dat eene kleine courant in de termen van het volle port viel, zoodra zij van een bijvoegsel was voorzien. Daartegen kwam Lenting (14 December 1871) in verzet met eene motie, waarbij het standpunt der administratie werd afgekeurd. Dit voorstel werd aangenomen met 35 tegen 31 stemmen. Zijne bemoeiingen ten aanzien van dit onderwerp sloten zich aan bij hetgeen hij als lid aan het Hoofdbestuur van het Antidagblad-

zegelverbond had verricht en aan den steun, welken hij den 12^{den} Maart 1869 in eene uitvoerige rede aan het regeeringsontwerp tot afschaffing van het dagbladzegel had gegeven.

Geheel in Lenting's richting viel zoowel het regeeringsontwerp tot afschaffing der plaatsvervanging bij de militie, als het door den heer Van Houten ingediende wetsontwerp op overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen. Den 29sten April 1874 beval hij de aanneming van dit ontwerp krachtig aan, terwijl hij zich even krachtig verzette tegen het amendement, hetwelk strekte om den veldarbeid vrij te laten. Dat ook bij hemzelve bezwaren tegen het ontwerp bestonden, verheelde de spreker niet; doch hij verklaarde, daarover te zullen heenstappen, omdat hij het verbod, in art. 1 opgenomen, van meer belang achtte dan zijne bezwaren.

Warm als Lenting's hart klopte voor de arbeidende klasse, schonk hij (5 Maart 1872) zijn steun aan het ontwerp tot intrekking der strafbepalingen op arbeidsstaking, gelijk hij 6 Maart 1876 het wetsontwerp verdedigde, hetwelk ten doel had vrijdom van grondbelasting toe te kennen voor de stichting van arbeiderswoningen. De doodstraf vond in hem een krachtigen bestrijder. Niet slechts zijn verstand, ook zijn hart kwam tegen deze straf in verzet. Daarvan getuigt zijne rede, op 17 Mei 1870 gehouden.

Talrijk waren Lenting's adviezen over koloniale onderwerpen. Zijn richtsnoer was behartiging van de belangen der inlandsche bevolking, en daarnaast de ruimste gelegenheid voor Europeesch kapitaal en Europeesche arbeidskracht om, onder het doeltreffend toezicht van een welingericht bestuur, den landbouw en de nijverheid, den handel en de scheepvaart tot het hoogste peil van ontwikkeling te verheffen. Daarvan getuigen onder anderen zijne redevoeringen over het consignatiestelsel (15 November 1869), over de differentieele rechten (12 October 1872), over de uitvoering der agrarische wet (27 October 1872).

In hetzelfde jaar (24 April 1872) werd het regeerings-

ontwerp tot invoering eener rijksinkomstenbelasting met afschaffing der patentbelasting, krachtig door Lenting gesteund, nadat in het vorige jaar (9 October 1871) het voorstel van den heer 's Jacob c.s. betreffende de ondersteuning van eenen stoomvaartdienst tusschen Vlissingen en New-York eveneens met warme ingenomenheid door hem begroet was geworden.

Een levendig aandeel nam Lenting in 1877 aan de herziening der rechterlijke organisatie. Op zijn voorstel werd het stelsel der aanbevelingen aangenomen, door de rechtbank aan den Koning bij het openvallen eener plaats in rechtbank of kantongerecht in te dienen (2 Maart). Eveneens waren het door Lenting ingediende amendementen welke (16 Maart) de regeering machtigden het personeel der rechtbanken en kantongerechten opnieuw samen te stellen. Wat zijn eigen persoon betrof, gaf hij den Minister van Justitie te kennen, dat hij geene herbenoeming zou aanvaarden. Niettegenstaande de bezoldiging aanmerkelijk werd verhoogd, wenschte Lenting van het rechtersambt ontheven te worden. Daarbij deed zich ook de overweging gelden, dat een ambtgenoot in de rechtbank lid der Tweede, een ander lid der Eerste Kamer was. Na aldus het gedurende tien jaren bekleede rechtersambt vaarwel te hebben gezegd, nam Lenting het besluit zich met zijn gezin te 's-Gravenhage te vestigen. Niet minder dan zes en twintig jaren had hij in de hoofdplaats der Graafschap doorgebracht. Hij zelf scheidde met weemoed; van haren kant liet de burgerij het niet aan hartelijke bewijzen van ingenomenheid ontbreken.

Thans was Lenting in de gelegenheid zich meer aan parlementaire werkzaamheden en de studie te wijden. Hij maakte daarvan gebruik, door in 1880 zijn Korte Aanteekeningen op de Grondwet in het licht te geven.

Zijne in 1878 gevolgde benoeming tot ridder der orde van den Ned. Leeuw getuigde dat Lenting ook door de

Regeering werd gewaardeerd. Zoo bleef hij werkzaam, zoolang zijne krachten hem bijbleven. Helaas, slechts al te spoedig werden deze gebroken. De maagkwaal, welke hem voorheen reeds meermalen had geteisterd, berokkende hem in 1881 opnieuw een pijnlijk lijden. Hoe zorgvuldig de geneeskundige behandeling, hoe uitnemend de huiselijke zorg mochten zijn, die den kranke ten deel vielen, tegen deze ziekte bleken zij niet te zijn opgewassen. Den 20sten November 1881 werd Lenting's levensdraad afgesneden.

Zijne eenige dochter huwde in 1880 met Jhr. Mr. E.W. Berg, thans Secretaris van den Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten. Zijn eenige zoon, de heer Jean Philippe Lenting, staat te Amsterdam aan het hoofd eener industriele onderneming.

Wordt Lenting's verscheiden in de eerste plaats diep betreurd door zijne echtgenooten en kinderen - in ruimer kring wordt veel in hem gemist. Voor wie het voorrecht hebben gehad, Lenting persoonlijk te kennen, blijft het beeld levendig van die aantrekkelijke, innemende figuur, die vreemd was aan al wat naar onwaarheid of oneerlijkheid zweemde; die de verpersoonlijkte welwillendheid mocht heeten; die ook onder het woeden van staatkundige stormen de achting zijner tegenstanders bleef behouden; die werkte zoolang het dag was. Van overdrijving zou het getuigen, hem den rang van een der eerste staatslieden van onzen tijd of van een der eerste schrijvers toe te kennen. Deze titels zouden in de eerste plaats door Lenting zelven zijn afgewezen. Doch zoolang een goed burger geëerd zal worden wegens onverdroten toewijding zijner beste krachten aan het heil der gemeenschap, zal ook Lenting's naam met eere en waardeering worden genoemd.

Delft, October 1884. B.H. PEKELHARING.

Bijlage bij de levensschets. Lijst van Lenting's geschriften.

Caspar Fagel, academisch proefschrift, 1849.

Gevoelens en opmerkingen van een staatsman uit onzen tijd (Von der Pfordten), uit het hoogduitsch, Leeuwarden, 1858.

Wicquefort, Histoire des Provinces Unies, 1858-61.

De erkenning van het koninkrijk Italië door Nederland. Zutphen 1861.

Schets van het Nederlandsch Staatsbestuur, 1866.

Handboek van de Vaderlandsche Geschiedenis, deel I en een stuk van deel II, 1866-68.

Inleiding voor het laatste stuk der Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, 1875.

Volk en regeering, 1875.

Korte aantekeningen op de Grondwet, 1880.

Opstellen in Nijhoff's Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde.

Iets over den voorgenomen afstand van de Spaansche Nederlanden aan den Keurvorst van Beieren (deel VIII, 1e serie 1851). Overzicht over de beweging van het jaar 1787 (deel X, 1e serie 1855). Beoordeeling van het Nederl. Rijksarchief, uitgegeven door Bakhuyzen van den Brink, Van den Bergh en De Jonge (deel X, 1e serie 1856).

Verslag van de zending van Frans Halewijn, heer van Sweveghen, en Adolf van Meerkerken naar den Prins van Oranje (deel I, 2e serie, 1858). Beoordeeling der dissertatie van mr. D. Everwijn over Abraham de Wicquefort (deel I, 2e serie).

Beoordeeling van Vreede's Inleiding tot eene geschiedenis der nederl. diplomatie (deel I, 2e serie). Beoordeeling van mr. C.L. Vitranga, Gedenkschriften (deel II, 2e serie, 1861). Beoordeeling van mr. J. Van

Lenep, Het leven van mr. Cornelis en David Jacob van Lenep (deel III, 2e serie, 1864). Gelderland in betrekking tot de Unie van Utrecht (deel IV, 2e serie 1865). Overzicht van Th. Juste, les Etats Généraux (deel IV, 2e serie, 1865). Kort overzicht van eenige geschriften betreffende de geschiedenis der Nederlanden (deel V, 2e serie, 1868). Deze overzichten zijn gedeeltelijk door den heer P. Nijhoff bewerkt. Verslag van dr. P.L. Muller, Geschiedenis der regeering in de nader geunieerde provinciën (deel V, 2e serie 1868).

Opstellen in *de Tijdspiegel*, namelijk: Het wordingsproces van den Gelderschen Landdag, 1867. Beoordeeling van het wetsontwerp op het hooger onderwijs, 1869, van Van der Lith en Spanjaard: de Staatsinstellingen van Ned. Indië, 1871, Volksvertegenwoordiging, 1872, Een moeilijk los te maken band, scheiding van kerk en staat, 1873.

Opstellen in het *Tijdschrift voor Ned. Indië*, namelijk:

Verslag van een paar deelen van Jhr. mr. De Jonge, De vestiging en opkomst van het Nederl. gezag op Java, 1869. Beoordeeling van Van der Wijck, De koloniale quaestie, 1870. Sprokkelingen uit het verslag der Kamer van Koophandel te Batavia, 1870. De koffiecultuur, 1871, het Siaktractaat, 1871. Hoe men in Indië over de aanstaande tariefsherziening denkt, 1871. Sprokkelingen uit het Verslag der Kamer van Kooph. te Batavia, 1871. Nederland en het Rijk van Atchin, 1874.

In *de Economist*, namelijk:

De agrarische wet, 1871. Opiumpacht, 1873. Eenige koloniale vraagstukken van den dag, 1878, 1879.

In het *Weekblad voor burg. administratie*, Overtredingen in het IV Boek van het Wetboek van Strafrecht genoemd, 1859.

In de *Regtsgeleerde Bijdragen*, redact. Van Hall en De Geer.

Iets over een door B.G. Niebuhr ontworpen Grondwet voor Nederland.

In de *Algemeene Konst- en Letterbode*, Verslag van Agenor de Gasparin, Een groot volk dat zich verheft, 1861.

In de *Kroniek van het Hist. Genootsch. te Utrecht*. Eenige brieven van Alexander Van der Capellen, heer van Aartsbergen enz. (Jaarg. XVII, 1868). De benoeming van graaf Johan van Nassau tot stadhouder van Gelderland (jaarg. XX, 1864).

In de *Bijdragen voor onderwijs*, Verslag over lees- en leerboeken, die op de scholen in de gemeente Zutphen worden gebruikt, 1863.

In de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, Beoordeeling van mr. W.R. Boer, De Arbeid (1865).

In de *Bijdragen tot de kennis van het staats-, prov-. en gemeentebestuur*. De directeur van het Kabinet des konings, 1873.

In de *Levensberichten* der Maatschappij van Ned. Letterkunde. Levensschets van P. Nijhoff, 1868.

In *Eigen Haard*, Levensschets van mr. Aeneas baron Mackay, 1876.

In *Vragen des Tijds*, De Staten-Generaal, 1877.

In *Stemmen over staatkundige en maatsch. vraagstukken*, redact. D. C. Nijhoff, Over de processies, 1878.

Levensbericht van Steven Blaupot ten Cate.

Het jaar 1859 bracht mij voor 't eerst in persoonlijke betrekking tot den man, wiens levenswerkzaamheid ik in korte trekken wensch te schetsen.

Hij was destijds op het gebied der wetenschap geen onbekende voor mij en vooral op dat van het staatkundig en sociale leven, door de nawerking van 1848 nog in gedurige spanning en beweging gehouden. Zijn naam blijft verbonden aan de geschiedenis van de Wet op het lager onderwijs, waarvan de toepassing toen in vollen gang was. Hij had geijverd voor de vrijzinnige beginselen van die Wet, in onze dagen even heftig belaagd en bestreden, als zij toen met warmte zijn verdedigd en toegepast. Het gold onder andere de handhaving van het zedelijk en godsdienstig beginsel der wetgeving; niet van het onderwijs in den godsdienst, maar van den godsdienst in het onderwijs, zooals de eerste spreker over dat onderwerp in de Tweede Kamer der Staten-Generaal het zeer juist had omschreven. Onder hen, die met moed voor de vrijzinnige beginselen in de

bres sprongen, stond *Blaupot ten Cate* in de eerste rij en streed met zoo gelukkig gevolg, dat *Emile de Laveleye* met alle recht kon zeggen: 'il posa si nettement la question et la traita avec une si grande supériorité, qu'on nous permettra d'insister sur son remarquable discours.'

Wij zullen die uiteenzetting niet volgen. Niet de staatkundige loopbaan van *Ten Cate*, hoe belangrijk ook, vraagt in de eerste plaats de aandacht. Hij was geen staatsman van roeping en opleiding; hij was een man van practische richting, maar bovenal van wetenschappelijken zin en vol lust tot onderzoek. De beoefening der geschiedenis was zijne lievelingsstudie, historische bronnen op te sporen en toegankelijk te maken zijne aangenaamste bezigheid. Daarvan getuigt ook de nauwkeurige lijst der door hem, op verschillend gebied, bijeengebrachte belangrijke boeken, en die van zijne eigene uitgegeven en verstrooide geschriften, alsmede de aantekening omtrent zijne levensbijzonderheden, die ik gelegenheid had in te zien. Zij stellen mij thans in staat een overzicht te geven van zijn leven en werken, ook voor zoo verre het ligt buiten mijne persoonlijke waarneming en op een mij vreemd gebied. Beiden zijn ook voor de Nederlandsche letteren niet onvruchtbaar geweest.

Met eenige zelfvoldoening deed *Ten Cate* soms opmerken, dat in zijn leven een eenigszins romantisch verloop niet valt te ontkennen, daar hij, zonder het te kunnen wenschen of verwachten, aan den bescheiden werkkring van godsdienstleeraar ontruikt, onverwacht in den stroom der maatschappelijke belangen en van de staatkunde geworpen en daarna geroepen werd, om zijne zorg aan de invoering van eene nieuwe wetgeving op het lager onderwijs te wijden. Die lotwisseling wijst echter op oorzaken, die zoowel in persoonlijke eigenschappen als in tijdsomstandigheden zijn te zoeken. De godsdienstleeraar, met warme belangstelling bezielde voor het heil zijner gemeentenaren, werkt als vanzelve in eene philanthropische richting. Heeft hij daarbij

een geopend oog voor de belangen en bezwaren der verschillende kringen van het maatschappelijk leven, dan strekt zijne waarneming en overdenking zich verder uit dan de theologische studiën. Het verkeer met menschen van allerlei stand opent voor hem eene leerschool, die niet vruchteloos wordt doorlopen. De tijdsomstandigheden oefenen daarenboven haar invloed uit op de persoonlijke lotwisseling; en zoo ziet men dikwijls gebeuren, wat hier in 't bijzonder het geval was. Waarneming en nadenken, in beperkten kring opgedaan, brachten een ijverig man tot eene belangrijke mate van inzicht en ervaring ten opzichte van het maatschappelijk leven. Schijnbaar toevallige oorzaken plaatsten hem weldra op een nieuw arbeidsveld, waar hij gelegenheid vond, ze met gelukkig gevolg toe te passen; en dit gaf weder aan zijn levensweg eene richting, even onverwacht als belangrijk.

Het leven van *Steven Blaupot ten Cate* is over het algemeen aangenaam en voorspoedig geweest, doorgaans vrij van drukkende zorgen, terwijl onverwachte omstandigheden en wendingen in zijn levensloop hem geleidelijk brachten, waar hij eindelijk een uitgebreiden en nuttigen werkkring vond.

Hij werd geboren den 29 Januari 1807, te Noordbroek in de provincie Groningen. Zijn vader *Izaïc ten Cate* was daar Doopsgezind leeraar, en zijne moeder *Hester Blaupot* de dochter van een welgestelden landbouwer *Steven Blaupot* te Sappemeer. De vader van *Ten Cate* was geboren te Goor in Overijssel, uit welke provincie, bepaald uit *Twente* de meeste *Ten Cate's* of *Ten Kate's* afkomstig zijn. Men vond ze daar reeds in de eerste helft der 16^e eeuw, zooals door onzen *Ten Cate* in zijne *Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen, Overijssel en Friesland* is aangetoond.

Het geslacht der *Blaupot's* bloeide vroeger te Appingedam, waar de Doopsgezinde gemeente in de vorige eeuw door dat geslacht voornamelijk werd opgehouden, en,
na

deszelfs vertrek naar Groningen en Sappemeer, langzamerhand verviel. Het gebouw 'de Munt,' waar die gemeen te hare vergaderingen hield, behoorde oorspronkelijk aan de familie der *Blaupot's*.

De jeugdige *Blaupot ten Cate*, die voortaan beide namen vereenigde, ontving zijne eerste opleiding in de dorpsschool te Noordbroek, waar ook onderwijs in fransch en duitsch werd gegeven. Hij maakte weldra tweemaal per week eene wandeling naar Hoogezand, ten einde bij den instituteur *Runckel* engelsch te leeren. Nu reeds openbaarde zich in aanhoudenden leeslust de neiging tot onderzoek en inzonderheid zijne voorliefde voor aardrijkskunde en geschiedenis. Die leeslust bleef hem bestendig bij, en als hij soms met zijn vader een bezoek bracht te Groningen in den boekwinkel van *Wybe Wouters*, dan ontwaakte bij hem de wensch om boekverkooper te worden.

Het onverwacht vertrek van *Runckel* naar Noordwijkbinnen bracht verandering in dat plan. De meester wilde hem gaarne naar zijne nieuwe standplaats medenemen, maar de knaap gevoelde geen lust den vaak driftigen en slecht gehumeurden man te volgen. Na ernstig overleg werd besloten, dat hij in navolging van zijn vader de leeraarsbetrekking tot levensbestemming zou kiezen. Op den dag, dat die beslissing viel, kreeg de familie juist bezoek van *Ds. S.E. Wieling*, toen Doopsgezind leeraar te Zaandam, een vriend van *Ten Cate's* vader. Hij kwam als geroepen. Twee dagen later volgde de 15-jarige knaap hem naar Zaandam, waar hij tot zijn 18^e jaar onderwijs in latijn en grieksch van hem ontving. *Ds. Wieling* legde verder, in aansluiting bij 't geen zijn vriend gedaan had, met wien hij in zienswijze zeer overeenstemde, in den kring van de denkbeelden des jongelings het zaad van al die begrippen omtrent het genootschap der Doopsgezinden, het vaderland, liberaliteit en zedelijkheid, waarvan later hier en daar menig korreltje is ontkiemd en opgeschoten tot eene vruchtdragende plant.

In 1825 legde *Ten Cate* zijn examen af bij de Algemeene Doopsgezinde Societeit en werd student te Amsterdam. Gedurende den academietijd zette hij met bedaarden spoed zijne studie voort en werd in den privaten kring van zijne professoren, vooral bij prof. *D.J. van Lennep*, toegelaten en gaarne gezien. Met verschillende studiegenooten door warme vriendschap verbonden, genoot hij zoowel de gezellige als de wetenschappelijke genoegens van het academieleven, oefende zich met klimmende belangstelling en dacht later steeds met veel genoegen aan zijne studentenjaren terug.

Ruim een jaar voordat *Ten Cate* Amsterdam verliet, was hij reeds in nauwe betrekking gekomen met *Sina Romkes*, dochter van *Jan D. Romkes* en *Grietje Meihuizen* te Sappemeer, die spoedig na zijne promotie op 8 September 1830, de geliefde echtgenoot werd, aan wie hij eene reeks van hoogst gelukkige levensjaren had te danken. Aanvankelijk werd het huwelijk niet met kinderen gezegend. In 1838 werd de oudste zoon *Izaïc Jan* geboren, en twee jaar later een tweede zoon, wiens overlijden op vijfjarigen leeftijd de echtgenooten de eerste grievende oudersmart deed ervaren.

Na zijne aanstelling tot Proponent in 1830 volgde in den zomer van dat jaar een beroep naar drie plaatsen tegelijk, Mensingeweer, Akkrum en Enschede, van welke dat van Akkrum werd aangenomen. In 1836 bedankte *Ten Cate* voor eene beroeping naar Harlingen en volgde in 1839 die naar Zaandam-oostzijde, waar hij als godsdienstleeraar bleef, tot hij in 1848 die betrekking vrijwillig neerlegde, en den 6 Augustus van dat jaar met leedwezen afscheid nam van eene gemeente, die hem en zijne vrouw, evenals Akkrum, in de herinnering steeds dierbaar is gebleven.

De aanleiding daartoe gaf het onverwacht overlijden van zijn schoonvader. Familieoverleg, gedurige ongesteldheid van echtgenoot en eenig kind, de raad om naar zandgrond te verhuizen deden *Ten Cate* eindelijk besluiten om te doen,

wat hij een jaar te voren nog onder de onmogelijkheden zou gerekend hebben. Hij zeide Zaandam vaarwel, waar hij steeds met zoo groot genoegen en ook tot genoegen van velen nuttig werkzaam was geweest, en vestigde zich als ambteloos burger te Hoogezand in de provincie Groningen. Hij vond er, wat hij niet had kunnen verwachten, de aanleiding tot eene andere levensrichting en geheel nieuwe werkzaamheid, en later bood dezelfde plaats hem ten tweeden male eene wijkplaats aan, toen hij voorgoed zijne levenswerkzaamheid moest neerleggen; hij mocht er zijne loopbaan eindigen.

De letterkundige werkzaamheid van *Ten Cate* was niet onbelangrijk. Zij bewoog zich hoofdzakelijk op het gebied van de geschiedenis der Doopsgezinden en op dat van het Armwezen. In de eerste richting voerde hem zijne bijzondere voorliefde voor de beoefening der geschiedenis; in de tweede zijn aanleg meer voor een practisch dan voor een bespiegelend leven. Daarin lag ook de grond voor zijne waardeering van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Zij had hem de eerste aanleiding gegeven, om zijne krachten als schrijver te beproeven; zij deed ze opnieuw ontwaken, toen het naderende eeuwfeest der Maatschappij hare roemvolle geschiedenis in herinnering bracht.

Het scheen, dat toevallige omstandigheden de eerste aanleiding tot zijne letterkundige werkzaamheid moesten geven.

Toen hij in 1824 de zomervacantie te Noordbroek ging doorbrengen en wat lang op den koffer met boeken moest wachten, viel zijne aandacht op eene prijsvraag van het Nut. Hij beproefde daaraan te voldoen en schreef de verlangde *Levensschetsen van vaderlandsche mannen en vrouwen uit de zuidelijke provinciën*. In Augustus van 1825 vernam hij uit de Haarlemmer Courant, dat dit stuk met zilver zou worden bekroond, indien de schrijver zich bekend maakte. Zijn vader, die van het werk wist, en *Ds. Wieling*, die

door den verrassenden uitslag er mede bekend werd, vonden beter, dat de jeugdige auteur vooreerst zijn naam verzweege en aan de Maatschappij overliet van zijn werk gebruik te maken. Het stuk verscheen in 1828 onder de werken der Maatschappij tegelijk met eene andere, eveneens bekroonde bewerking, maar onze schrijver maakte zich eerst bekend, toen hij in 1830 Amsterdam als proponent verliet, waarop hij de uitgeloofde zilveren medaille ontving.

Zoo trok gedurende zijn studietijd in de *Konst- en letterbode* eene prijsvraag van de academie te Luik zijne aandacht. Hij schreef een antwoord, waaraan in 1827 het accessit werd toegekend. Het was de eerste keer, dat aan een student der Doopsgezinde Societeit eene dergelijke onderscheiding te beurt viel.

Op eene tweede prijsvraag, door dezelfde academie uitgeschreven, verkreeg *Ten Cate* in 1828 weder een accessit, met de bijvoeging *magna cum laude*. Beide overwinningen werden door de Curatoren der Doopsgezinde Societeit op bijzondere wijze erkend. Verder gaf de theologische studie hem zooveel werk, dat er voor *Ten Cate* aan het beantwoorden van academische prijsvragen niet viel te denken. Wel vestigde zich zijne aandacht op het doctoraat in de letteren, maar eene toen ingevoerde verzwaring van het examen in de mathesis, waarvoor hij nooit veel smaak toonde, verhinderde het bereiken van dat doel.

De eerste poging om zelfstandig als schrijver op te treden werd reeds te *Akkrum* gedaan, eerst door het uitgeven van een paar kleine geschriften, nl. in 1832: *Oud Nederland uit den grootsten nood gered*, eene herinnering aan den tachtigjarigen oorlog en aan den tegenspoed van 1672, met het doel om in de bange tijdsomstandigheden tot kracht en moed op te wekken. Daarop volgde in 1834 de *Geschiedenis van Doop en Doopsgezinden*, en vervolgens zijn hoofdwerk: de *Geschiedenis der Doopsgezinden* eerst in *Friesland* (1839), later in *Groningen, Overijssel en Oost-Friesland* (1842), ein-

delijk in *Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland* (1847). Die belangrijke geschriften vestigden de aandacht op den vlijtigen en nauwkeurigen beoefenaar der geschiedenis. De benoeming tot lid van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, in 1842, die tot lid van het *Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, in 1844, en die tot lid van het *Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen*, in 1845, leverden hem het aangenaam bewijs, dat de waarde van zijn arbeid algemeen werd erkend en gewaardeerd. Ook buitenslands, met name in Engeland, hechtte men aan zijn gevoelen over den oorsprong der Doopsgezinden veel waarde. Dat onderwerp bleef altijd zijne bijzondere aandacht bezighouden, zooals blijkt uit den vriendschappelijken strijd, dien hij, tijdens zijn ambteloos leven te Hoogezand, daarover voerde met *Dr. B. Ter Haar*, toen predikant te Amsterdam. Het gevoelen omtrent den oorsprong der Doopsgezinden in Nederland, door *Ten Cate* ontwikkeld in zijn *Geschiedkundig onderzoek naar den Waldenzischen oorsprong der Nederlandsche Doopsgezinden* (1844), had tegenspraak gevonden bij den heer *Ter Haar* in zijne voortreffelijke *Geschiedenis der Hervorming* (1845). Het was door *Ten Cate* opnieuw onderzocht en verdedigd in de *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland*, door *Ter Haar* andermaal aangevallen in de vierde uitgave van zijn werk. Naar aanleiding daarvan staaft *Ten Cate* opnieuw zijne meening in een *Open brief*, geplaatst in het *Jaarboekje* van Prof. Müller, 1850. Hij bleef aan het daarin gehandhaafd gevoelen steeds veel waarde hechten, omdat hij in dien *Open brief* had neergelegd de uitkomsten van al zijn onderzoek naar den oorsprong der Doopsgezinden in Nederland, en zijn gevoelen daaromtrent verder niet was weersproken.

Ter wille van de volledigheid zij nog vermeld, dat onzen schrijver inmiddels nog twee bekroningen waren ten deel gevallen, de eene in 1834 bij de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, voor eene *Geschiedenis van Nederlands handel*

en zeevaart, de tweede in 1841 bij het departement Zaandam voor eene ‘*Verhandeling over het verlevendigen en uitbreiden der welvaart te Zaandam*’ op eene vraag, die uitgeschreven werd ten gevolge van het 50-jarig bestaan van het departement.

Die verhandeling is in dubbel opzicht merkwaardig; vooreerst omdat zij ten gevolge had de oprichting van eene ‘*Vereeniging tot plaatselijk nut,*’ waarvan *Ten Cate* secretaris was, zoolang hij te Zaandam woonde; ten andere omdat de werkzaamheid, die hij daarmede aanvaardde, den grondslag heeft gelegd voor zijne latere veelvuldige en vruchtbare bemoeiingen met het Armwezen in ons Vaderland.

In het bijzonder getuigt die nieuwe werkzaamheid ook van zijn streven om aan het Nut eene praktische richting te geven. Toen hij te Akkrum kwam, was het denkbeeld, dat hij 't eerst tot uitvoering bracht, de stichting van een departement, dat vooral werkzaam zou zijn door praktische inrichtingen ten behoeve van den geringen stand Bij de viering van het 25-jarig bestaan van dat departement werd *Ten Cate* uitgenoodigd de feestrede te houden. Hij gevoelde zich daardoor zeer vereerd, voldeed er aan op 31 Januari 1855 en genoot er zooveel vriendschap en belangstelling van zijne vroegere gemeenteleden, dat hij dien feestavond gaarne onder de genoeglijkste van zijn leven telde. In den herfst van 1848 hield hij in eene departementsvergadering van het Nut te Hoogezand eene ‘*Voorlezing over de opkomst der veenkoloniën te Hoogezand en Sappemeer,*’ die later door *Sloet tot Oldhuis*, op diens aanzoek, geplaatst werd in het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* en in 1854 ook afzonderlijk met aantekeningen werd uitgegeven ten voordeele van de *Vereeniging tot plaatselijk nut te Hoogezand en Sappemeer*. Zij was opgericht onder medewerking van *Ds. J. Marissen van Loon* tengevolge van eene redevoering in 1849 door *Ten Cate* te Hoogezand uitgesproken over ‘*de armoede in Nederland, hare voornaamste oorzaken, en*

de middelen, om de vermeerdering daarvan tegen te gaan.' Die stichting was bovendien belangrijk, omdat zij de aandacht vestigde op 't geen de departementen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in hun kring kunnen doen tot bevordering van het plaatselijk volksbelang, een doel, dat maar al te vaak, veelal op grond van beperkte financieele kracht, werd uit 't oog verloren. De nieuwe vereeniging wijdde daaraan hare kracht, en werd op vele plaatsen, vooral in de provincie Groningen, door het stichten van dergelijke Vereenigingen gevolgd, niet zelden ten koste van het tijdelijk bestaan van het daargevestigde Nuts-departement, maar toch tot het wekken van een nieuw streven in den werkkring der Maatschappij.

Toen dan de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in 1848 vroeg: *'eene duidelijke en bepaalde aanwijzing van de grondslagen, op welke een doelmatig ingericht Armwezen in ons Vaderland zou moeten rusten,'* achtte *Ten Cate* zich verplicht het antwoord te geven. Zijne verhandeling werd in de algemeene vergadering der Maatschappij in 1850, door de stemmen van alle beoordeelaars, op één na, bekroond met de dubbele gouden medaille en f 200. - Vóór de openlijke verschijning van dat stuk, voelde de schrijver zich gedrongen als een voorlooper op het behandelde onderwerp in 't licht te geven: *'de Staatszorg voor de Armen, als overeenkomstig met de beginselen van zedelijkheid, staatsrecht en staatsbelang, tegen eenige bedenkingen* (nl. van *Thiers, Mrs. Boer, Grevelink, de Sitter, Six van Oterleek* en *Mackay*) *verdedigd.*'

Die pogingen getuigen van eene warme belangstelling voor de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en vooral van de juiste opvatting, dat het hare roeping is, om het belang der minder bevoorrechte standen in de eerste plaats in 't oog te houden. De geschiedenis der Maatschappij en de waardeering van het oorspronkelijk streven harer oprichters had hem dat geleerd. Die waardeering gevoelde hij zoo levendig, dat hij in 1882, bij het naderen van het

eeuwfeest der Maatschappij, - hij had toen den 75-jarigen leeftijd bereikt, - het plan ontwierp tot het bewerken van een Feestelijk album, waarin naar aanleiding van de portretten der stichters en eerste medewerkers, de werkzaamheid der Maatschappij zou geschetst worden, als wegbereidster der nationale Schoolwetgeving in Nederland. Hij deelde mij dat plan mede, onder de opmerking, dat hij het reeds volledig in zijn hoofd had, maar dat helaas zijn gezicht zoozeer was verzwakt, dat hij aan de uitvoering niet kon denken. Hij wekte mij tot medewerking op en stelde de door hem verzamelde bronnen ter beschikking; eene uitvoerige bespreking overtuigde mij van de juistheid zijner inzichten, maar gebrek aan tijd veroorloofden mij niet aan onzen gemeenschappelijken wensch gevolg te geven. Ik kreeg opnieuw de overtuiging, dat *Ten Cate* tot het einde van zijn leven een Nuts-man in den echten en edelen zin des woords is gebleven.

Zoodra het Armwezen voor *Ten Cate* een onderwerp van nieuwe en gezette studie was geworden, bepaalde hij zich ook op dit gebied niet tot overweging en bespiegeling, maar sloeg tevens de hand aan 't werk om tot eene doelmatige praktische uitvoering te komen van de denkbeelden, die hem bezielde. In samenwerking met *Mr. W. De Sitter* te Groningen en *Ds. Terpstra* te Opënde bracht hij in 1850 de *Algemeene Vereeniging tegen het Pauperisme* tot stand, waarvan hij bij voortduring, tot het einde van 1865, voorzitter was. Zij breidde al spoedig haar werkkring uit, en kon reeds in 1851 haar *Tijdschrift voor het Armwezen* uitgeven, dat vooral in den arbeid van *Ten Cate* een krachtigen steun vond. Ook werd in 1854 te Groningen het *Eerste Congres over het Armwezen* door haar voorbereid en gehouden.

Ten gevolge van die vruchtbare bemoeiing met een zoo belangrijken tak van Staatszorg en maatschappelijke economie vestigde zich de aandacht der kiesvereenigingen op den

man, die door onverdroten werkzaamheid, zin voor de bevordering van het algemeen belang, onafhankelijkheid en vrijzinnigheid bijzonder geschikt scheen, om als volksvertegenwoordiger op te treden. De eerste gelegenheid, om daarvan te doen blijken, bood zich aan in 1850. Het gold de herkiezing van *Mr. B. Wichers* als lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. De vrijzinnige Groninger afgevaardigde, een der negen mannen, die voor de herziening der Grondwet hadden geijverd, genoot sedert lang het onverdeeld vertrouwen der kiezers. Maar hij was tevens president van het Hof, en velen achtten de betrekking van lid der Kamer in vereeniging daarmede voor geen van beide betrekkingen gewenscht. Dientengevolge vond de herkiezing van *Mr. B. Wichers* een tegenstand, die zich anders zeer zeker niet zou geopenbaard hebben. Men begon naar een anderen candidaat om te zien. De kiesvereenigingen te Hoogezand en Sappemeer vestigden het oog op *Blaupot ten Cate*, die eerst weigerde, maar eindelijk werd overgehaald, om zich beschikbaar te stellen, waarna ook de Groninger kiesvereeniging *Vrijheid en Orde* aan hem hare stem schonk. De uitslag van stemming en herstemming was echter, dat *Wichers* werd herkozen. Toen echter weldra bij hetzelfde kiesdistrict eene vacature kwam in het lidmaatschap der Provinciale Staten, stelde men tegenover *Jhr. M. Bakker*, vroeger lid van Gedeputeerde Staten der provincie, *Blaupot ten Cate*, die bij herstemming werkelijk werd gekozen. Op 1 Januari 1851 ontving hij van die benoeming bericht en aanvaardde haar, dewijl hij recht had, de mededinging te beschouwen als een strijd tusschen de liberale en behoudende partij, van welke laatste *Jhr. Bakker* de candidaat was. Daarmede was de eerste schrede gezet op eene nieuwe en hoogst belangrijke loopbaan; weldra zou de tweede volgen.

De bezwaren, aan het vereenigen van twee zeer werkzame betrekkingen verbonden, noopten eindelijk *Mr. B. Wichers* in

den herfst van het jaar 1851 voor die van lid der Tweede Kamer te bedanken. De candidatuur van *Blaupot ten Cate* werd nu ernstig gesteld, zonder veel bezwaar tegen die der behoudende partij gehandhaafd en weldra door de keuze, met eene belangrijke meerderheid van stemmen, gevolgd. *Ten Cate* aanvaardde de betrekking, die hem gedurig en voor langen tijd van echtgenoot en kind dreigde te scheiden, niet zonder aarzeling; maar de verwachting der Wetsontwerpen omtrent het Armwezen en het Onderwijs en van de uitgestrekte kanalisatieplannen, die in de provincie Groningen algemeen werden besproken, bepaalde eindelijk zijne keuze. Hij vond bij zijn ambteloois leven geen redenen, gewichtig genoeg om te weigeren.

Met alle zelfvoldoening kon hij zich later over dat besluit verheugen. Weldra verwierf hij door ijverige werkzaamheid en door warme belangstelling in de gewichtige zaken, die aan de orde kwamen, eene belangrijke plaats in de Kamer. Zijn vroegere levenskring had hem daartoe de gewenschte voorbereiding gegeven. Inzonderheid bleek dat bij de behandeling van de *Wet op 't Armbestuur*. Tweemaal was *Blaupot ten Cate* lid der Commissie van Rapporteurs over dat wetsontwerp, en vervolgens van een dergelijke Commissie bij de behandeling van het *Oost-Indisch Regeeringsreglement*. Als gematigd liberaal stond hij met vele leden der Kamer in eene vriendschappelijke betrekking, en door *Mr. Thorbecke* werd hij zeer gewaardeerd. Ofschoon *Ten Cate* omtrent de wetgeving op het Armbestuur met hem in gevoelen verschilde, en naar aanleiding van uiteenloopende meening over het *Noorder spoorwegnet* in eenigszins gespannen houding tegenover hem kwam, bleef de onderlinge verhouding toch altijd van zeer vriendschappelijken en werd later van zeer vertrouwelijken aard, zooals nog uit eene briefwisseling van 1866 voldoende kan blijken. De liberale richting erkende die verhouding, door *Blaupot ten Cate* in 1872 te benoemen tot medelid van de Centrale commissie over het geheele

rijk voor een huldeblijk ter nagedachtenis van *Mr. J.R. Thorbecke*, 'twelk eindelijk het oprichten van diens standbeeld te Amsterdam ten gevolge had.

De April-beweging in 1853 deed de Tweede Kamer uiteengaan en daarmee zag *Ten Cate* zich vele vrienden ontvallen, met wie hij echter nog lang in vriendschappelijke betrekking bleef. Hij zelf had met zijne mede-afgevaardigden uit de provincie Groningen *Dr. Westerhoff*, *G. Reinders* en *J.F. Zijlker* het voorrecht, herkozen te worden, 'twelk met uitzondering van Drenthe, in geene der andere provinciën alle afgevaardigden ten deel viel. Ook bij de periodieke aftreding van de helft der Kamerleden in 1856 werd *Ten Cate* door de liberale partij candidaat gesteld en met overgrootte meerderheid van stemmen herkozen, niettegenstaande de tegenstanders zich voor de candidatuur van *Groen van Prinsterer* veel moeite hadden gegeven.

In het nieuwe tijdvak der Kamerzitting wijdde *Ten Cate* zijne belangstelling aan de staatsloterij, de sluikerij, de dienstbodenbelasting en vooral aan de emancipatie der slaven. Hij was in 1855 met *Bosscha*, *De Kempenaar*, *Van Lijnden* en *Thorbecke* benoemd in de commissie van Rapporteurs omtrent het Wetsontwerp op het *Lager en Middelbaar Onderwijs*, en toen dat wetsontwerp, tengevolge van de bedenkingen daartegen, ingetrokken en door een ander op het *Lager onderwijs* was gevolgd, werd hij met *Thorbecke*, *Bosscha*, *Van der Poel* en *Heemskerk Bz.* opnieuw in de commissie van Rapporteurs benoemd. Bij het onderzoek van het latere wetsontwerp op het Lager Onderwijs *Van Rappard* werd, met *Van Nispen van Sevenaar*, *Heemskerk Bz.*, *Thorbecke* en *Bosscha*, *Ten Cate* voor de derde maal in de commissie van Rapporteurs gekozen en nam vervolgens een levendig en invloedrijk aandeel in de openlijke discussie omtrent dat ontwerp, waarvan het verslag van *Emile de Laveleye* een zoo gunstig en uitvoerig getuigenis aflegt. Zijne verdienste omtrent de verdediging der beginselen van onze

Schoolwetgeving werd algemeen erkend en had ten gevolge, dat het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap *Blaupot ten Cate* (1857) tot zijn eerelid benoemde.

Ten Cate was ook lid der Commissie van Rapporteurs over het wetsontwerp op de *Emancipatie der slaven in West-Indië*, alsmede van die omtrent het ontwerp: *Concessie tot aanleg van den Noorder Spoorweg*; en voorts in de laatste jaren meestal van die omtrent de *Regeerings-Verlagen van 't Armbestuur en 't Onderwijs*. De verslagen aangaande het Armbestuur zijn meest alle door hem opgesteld en in naam zijner medeleden uitgebracht.

Zijne uitgebreide kennis van Armenzorg had ten gevolge, dat hij bij Z.M. Besluit van 13 November 1855 werd benoemd tot lid eener Staatscommissie tot onderzoek van de zaken der *Maatschappij van Weldadigheid*, die wegens financieele bezwaren niet langer op den wettig bepaalden voet, volgens 'Contract tusschen den Staat der Nederlanden en gemelde Maatschappij, van 1843', kon blijven voortbestaan. Die benoeming had talrijke samenkomsten ten gevolge met de Permanente Commissie van gezegde Maatschappij, met wie men het niet eens kon worden, en later met eene Commissie uit de Maatschappij, die beter aan het doel beantwoordden. De zaak kreeg eerst in 1859 haar beslag. Een Wetsontwerp tot eindregeling tusschen den Staat en de Maatschappij werd door de beide Kamers der Staten-Generaal aangenomen, op grondslagen van scheiding, door de Staats-Commissie voorgesteld. Deze werd daarop ontbonden, onder kennisgeving van 's Konings hooge tevredenheid over den betoonden onvermoeiden ijver en de wijze, op welke de Commissie zich van hare taak had gekweten. Tengevolge daarvan werd *Blaupot ten Cate* benoemd tot Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. Daarmede was *Ten Cate's* staatkundige loopbaan afgesloten. Bij Kon. Besluit van 28 Juli 1879 werd hij in plaats van *Mr. G. Diephuis*, tot Hoogleraar in de Rechten aan de

Groningsche Hoogeschool geroepen, aangesteld tot Inspecteur van het Lager Onderwijs in de provincie Groningen, eene betrekking, die hij met ijver heeft waargenomen tot 1880, toen de invoering der gewijzigde wetgeving eene verandering bracht in de verdeeling der Inspectiën.

Die benoeming opende voor *Blaupot ten Cate* een tijdvak van nieuwe, aanhoudende en belangrijke werkzaamheid. De invoering der Wet op het lager onderwijs moest vóór 1 Januari 1861 tot stand komen; meest alle gemeenten hadden daarmede tot het laatste jaar gewacht. Met uitzondering van Sappemeer en Uithuizermeeden was zij echter in alle gemeenten van de provincie Groningen op den bepaalden tijd tot stand gekomen en goedgekeurd. Dat vereischte een uitgebreid persoonlijk schoolbezoek en aanhoudende correspondentie; daarbij kwam de samenkomst van de Inspecteurs te 's-Gravenhage, en het opstellen van het jaarlijksch Verslag aan de Regeering, en bovendien nog menige aanleiding tot advies bij verschil van gevoelen over onderwijszaken tusschen verschillende autoriteiten. De meest bekend geworden van dien aard, was de strijd met den Schoolopziener Prof. *Hofstede de Groot*, naar aanleiding van eene Rede 'over de licht- en schaduwzijde van ons tegenwoordig lager schoolwezen', gehouden bij de inwijding der nieuwe school te Winsum, prov. Groningen, en uitgesproken den 13 October 1860.

De algemeen geachte Schoolopziener had daar onverholen zijne afkeuring uitgesproken over de Wet, die opleiding der jeugd tot alle christelijke en maatschappelijke deugden voorschreef, maar tevens den weg daartoe versperde, door aan de school te onthouden de ruime toepassing van het christelijke beginsel, dat 'Jezus Christus voorstelt als den volmaakt heiligen mensch, door wien de geheele maatschappelijke en burgerlijke, zedelijke en godsdienstige toestand in de meer beschaafde landen der aarde veranderd en vervormd is.' Hij was van meening, dat er alleen voor

Israëlieten afzonderlijke scholen dienden te bestaan, spoorde de onderwijzers krachtig aan, om hunne Joodsche leerlingen zooveel mogelijk te ontzien, maar toch onderricht te blijven geven in de bijbelsche geschiedenis, bij de hooge feesten van Jezus' geboorte, opstanding en hemelvaart, van de kerkstichting te verhalen, daarover opstellen te laten maken en liederen daarover te doen zingen. Hij wekte ouders en gemeentebestuur op, toe te zien, 'dat de hoofdzaak der school hoofdzaak blijve.' Die openlijke afkeuring der wet door een ambtenaar, met hare uitvoering belast, werd algemeen besproken, zij lokte protest uit van den Inspecteur en afkeuring bij den Minister. In weerwil daarvan kwam de Schoolopziener in eene openlijke rede nogmaals op zijne meening terug en handhaafde die met klem van redenen, maar zond ook weldra zijn ontslag in, dewijl hij oordeelde voortaan meer als burger dan als ambtenaar voor de zaak, die hij voorstond, te kunnen doen. Zijn aftreden was een voorbode van den strijd, die thans een omvang heeft aangenomen veel grooter en van eene andere zijde, dan toenmaals door den voorstander van het Christelijk beginsel in de lagere school werd vermoed.

Ofschoon *Ten Cate* met alle recht er steeds op mocht wijzen, dat hij zich niet bewust was, in of buiten zijne betrekking als Inspecteur partijdig tegen het bijzonder onderwijs te hebben gehandeld en steeds een voorstander van de beginselen der Wet van 1857 is gebleven, werd hij door de tegenstanders van het openbaar onderwijs toch gaarne onder hunne bestrijders genoemd. Van de herziening der wetgeving in 1878 verwachtte hij weinig heil, oordeelende, dat het voldoende zou zijn, in enkele artikelen der wet van 1857 eene gewenschte wijziging aan te brengen, ten einde daardoor eene hernieuwing van den reeds gevoerden fellen strijd te voorkomen. De ervaring bewees, dat hij daarin niet heeft misgezien. De tegenstand, die zich van kerkelijke zijde met steeds klimmende kracht tegen het openbaar

onderwijs deed gelden, vervulde hem dikwijls met bekommring, en het was hem niet onaangenaam, dat hij bij de invoering van de nieuwe Wet en de daaruit voortvloeiende wijziging der Inspectie's zijn ontslag mocht te gemoet zien.

Niet aan verminderde belangstelling voor het onderwijs of aan verflauwde werkkraft was dat te wijten, maar hoofdzakelijk aan eene verzwakking van het gezichtsvermogen, die sedert 1875 langzamerhand verergerde en hem weldra in alle bezigheden zeer hinderlijk werd. Na eervol ontslag onder genot van pensioen verwisselde hij zijne ruime en aangename woning te Groningen, waar hij sedert den herfst van 1855 gevestigd was, met het landelijk verblijf te Hoogezand, waar de familieomgeving zijner echtgenoot, oude herinneringen, alsmede de behoefte aan frissche lucht en een gezonden bodem hem uitlokten. Hij genoot daar nog eenige aangename jaren aan de zijde van zijne liefdevol zorgdragende en beminnelijke vrouw, die hem trouw ter zijde stond, en met hare liefderijke zorgen steunde. Ofschoon de oogen hem niet veroorloofden veel te lezen en hun dienst bij het schrijven weigerden, bleef hij nog steeds dezelfde werkzame en gezellige man, altijd opmerkende en nadenkende over de gebeurtenissen van den dag, aangetrokken en opgewekt door het wisselen van gedachten over wetenschappelijke onderwerpen, en plannen ontwerpende voor de hulde, die hij bij het naderend eeuwfeest aan de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen wenschte te brengen, maar niet meer kon uitvoeren. De voorliefde voor de beoefening der geschiedenis bleef hem bij en toonde zich in de belangstelling voor de studie van zijne oudste kleindochter, die zich tot het examen in geschiedenis bij het middelbaar onderwijs voorbereidde. Hij heeft de vreugde over het uiterst gunstig slagen van haar streven niet mogen beleven, daar hij na eene korte ongesteldheid op 9 September 1884, in den ouderdom van ruim 77 jaar overleed.

Een levensloop, waarvan 50 jaar besteed zijn, om in het openbaar leven de belangen van Kerk en Staat voor te staan, mag men wel belangrijk noemen; hij wijst op eigenschappen van lichaam en geest, die van gezondheid en kracht getuigen. Beide bezat *Ten Cate* en wist hij langen tijd te behouden, de eerste door matigheid en voorzichtigheid, de laatste door bedaarde maar vlijtige werkzaamheid. Toen de omstandigheden hem verhinderden, in alle opzichten aan die beginselen getrouw te zijn, bleven toch zijne gezondheid en werkkraft, zijne belangstelling voor het practisch leven onverzwakt. Toen hij zich in den kleinen maar gelukkigen familiekring had teruggetrokken, steunden hem daarbij de liefderijke zorgen van zijne wakkere schoondochter en zijner getrouwe echtgenoot; terwijl hij vriendschappelijke belangstelling ten hoogste waardeerde en ze gaarne aan zijne vrienden hartelijk bleef betoonen. Toen de dienst der oogen hem voor een groot gedeelte begaf, hielden dagelijksche wandelingen in den tuin en het verkeer met familieleden zijne gedachten bezig, die in de eerste plaats gericht bleven op de belangen van het Doopsgezind kerkgenootschap en van het Lager Onderwijs. De eerste had hij gedurende zijn geheele leven voorgestaan, reeds te Akkrum door de welgeslaagde aansporing tot het stichten van een nieuw kerkgebouw, te Zaandam door krachtige opwekking en medewerking tot het stichten van een emeritaat-fonds voor Doopsgezinde leeraren, door pogingen tot het ondersteunen van doopsgezinde studenten en tot het behoud van kwijnende of vervallen doopsgezinde gemeenten. Die belangstelling was erkend door zijne benoemiug tot lid van 't Bestuur der Algemeene Doopsgezinde Societeit in Holland (1837), tot Curator van de Kweekschool (1839), tot lid van den Kerkeraad en van de Commissie voor het gasthuis en voor het weeshuis te Groningen (1860).

Toen bij de discussie over de Schoolwet de schoolplicht niet was te verkrijgen, ijverde *Ten Cate* met practischen blik

voor schoolgeldplicht. Steeds bleef hij, als gematigd liberaal, getrouw aan eene onpartijdige toepassing van de beginselen der Schoolwet en wars van het ijveren der kerkelijken, die het handhaven van deugdelijk volksonderwijs niet vermogen te waardeeren boven het bereiken van hun staatkundig doel. Door zijne toelichting van de Wet op het lager onderwijs zal hij nog lang de gids blijven van allen, die naar eene heldere kennis van onze schoolwetgeving en hare geschiedenis streven, en met wijlen prof. Mr. *B.D.H. Tellegen* overtuigd zijn, dat de opvoedende strekking van het volksonderwijs noch leerstellig, noch historisch of filosofisch, maar gefundeerd moet zijn op gronden, aan de ontwikkeling van den kinderlijken geest ontleend. Zijne waarschuwende stem was ook die van *Ten Cate*, dat zij, 'die zich in de bestaande wet niet kunnen vinden en haar als een knellenden band beschouwen,' zich wel mogen afvragen, 'wat het einde hunner pogingen zal zijn, wanneer zij vrij en onbelemmerd voor hunne zienswijze zullen gaan strijden en de overwinning behalen.'

Het leven en denken van *S. Blaupot ten Cate* getuigde bovenal van groote waardeering voor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde; de herinnering aan zijne werkzaamheid blijve daarom bewaard in de levensberichten, die zij geeft, gelijk in het hart van zijne betrekkingen, vrienden en medestanders.

Amsterdam, 3 April 1885. H. BOUMAN.

**Lijst der geschriften van S. Blaupot ten Cate.
(volgens de aantekening van den schrijver.)**

A. Afzonderlijk uitgegeven.

Levensschetsen van Vaderlandsche mannen en vrouwen uit de Zuidelijke provinciën; Amst. 1828 (Bekroond.)

Oud-Nederland uit den grootsten nood gered; of de tachtigjarige oorlog en de strijd in 1672 voorgesteld ter opwekking van kracht, moed en vertrouwen op God, in den tegenwoordigen tijd. Groningen 1832 (uitverkocht).

Geschiedenis van Doop en Doopsgezinden; Handleiding voor Catechisanten;

Leeuwarden 1833; 2^e dr. 1834.

Geschiedenis van Nederlands Zeevaart en Handel, Amsterdam 1836. (Bekroond).

Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland, Leeuwarden 1839.

Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen, Overijssel en Oost-Friesland, 2 deelen, Leeuw. en Groningen 1842.

Verhandeling over het verlevendigen en uitbreiden der welvaart te Zaandam; Zaandam 1841 (Bekroond).

Rede ter gedachtenis van het driehonderdjarig bestaan van eene Doopsgezinde gemeente te Zaandam; Zaand. 1843.

Gedachten over de getalsvermindering bij de Doopsgezinden in Nederland; Amst. 1844.

Geschiedkundig onderzoek naar den Waldenzischen oorsprong der Nederlandsche Doopsgezinden; Amst. 1844.

Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, Zeeland en Utrecht, 2 deelen; Amsterdam 1847.

De Staatszorg voor de Armen, als overeenkomstig met de beginselen van zedelijkheid, staatsrecht en staatsbelang, tegen eenige bedenkingen verdedigd; Groningen 1850. Armwezen en Armverzorging; Leiden, 1851; (Bekroond).

Voorlezing over de opkomst van de Veenkoloniën Hoogezand en Sappemeer; Hoogez. en Sapp. 1854 (uitverkocht).

De Wet, Regeering en Tweede Kamer in betrekking tot den Hoog- leeraar Dr. P. Hofstede de Groot als Schoolopziener; Gron. 1862.

De Wet op het Lager Onderwijs, na haar tienjarig bestaan uit Kon. Besluiten enz. toegelicht; Groningen 1868; 2^e verm. druk Gron. 1875.

Handleiding tot de kennis der Wet op 't Lager Onderwijs, met eene geschiedkundige schets der wetgeving op 't L.O. in Nederland, vooral ten behoeve van hulponderw. en kweekelingen; Gron. 1871; 2^e verm. druk 1876.

B. In tijdschriften verspreid.

Proeve van onderzoek naar den invloed en de gevolgen van den Franschen volksaard op den tijdgeest van Europa in het algemeen en van Oud-Nederland in het bijzonder. (Letteroefeningen 1833).

Verhandeling over den Riddergeest in de Middeleeuwen. (Letteroefeningen 1842).

Proeve ter beantwoording van de vraag: welke aanleiding heeft J. Nieuwenhuyzen, als Stichter van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, bij andere vaderlandsche genootschappen kunnen vinden tot verbetering van de opvoeding en het onderwijs der jeugd. (Letteroef. 1843).

Brief aan N.N. over het geschrift van den heer A. de Vries: Bewijsgronden der Duitschers voor hunne aanspraak op de uitvinding der Boekdrukkunst (tegen *A.E. Umbreit*). (Letterlievend Maandschrift 1844).

Brief aan N.N. over den oorsprong der Doopsgezinden en hunne betrekking tot de Wederdoopers (tegen *B. Ter Haar*). (Jaarboekje voor de Doopsgezinde Gemeenten, 1850).

Toelichting van 't Reglement der Alg. Vereen. tegen het Pauperisme. (Eerste verslag van die Vereen. Gron. 1851, bl. 23-35).

Voorlezing over den invloed der stoffelijke welvaart op de zedelijke verheffing van het volk. (Tweede versl. id. Gron. 1852, bl. 3-19).

De betrekking van den Staat tot het Armwezen nader voorgesteld. (Tijdsch. voor het Armwezen 1^e dl. 1852).

- Verslag omtrent de Vereen. van Fabriek- en Handwerks-nijverheid in Nederland. (Tijdsch. v.h. Armwezen, 2^e dl. 1853).
- Bedenkingen omtrent het verwaarloozen der Scholen door kinderen van behoeftige ouders. (Tijdschrift v.h. Armwezen, 2^e dl. 1853).
- Extract uit het verslag der Commissie, belast met het verslag omtrent den staat van het Armwezen over 1850. (Tijdsch. v.h. Armw. 2^e dl. 1853).
- Open brief over eene stelling van *Jhr. Mr. C. van Foreest*, Lid van de Tweede Kamer der St.-Gen. (Tijdsch. v.h. Armw. 3^e dl. 1854).
- Opwekking om de goede werking van de nieuwe Wet op het Armbestuur te bevorderen. (Tijdsch. v.h. Armw. 3^e dl. 1854).
- Beoordeeling van *J. Busch Keiser*: het bestuur over de zorg voor armen en verwaarloosden, Gron. 1853. (T.v.h. Armw. 3^e dl. 1854).
- Invloed van den vrijen handel op het Pauperisme in Engeland; naar het Engelsch van *H. Dunckley*. (T.v. het Armw. 3^e dl. 1854).
- Al of geen Philanthropie? (T.v.h.A. 4^e dl. 1855).
- De zedelijke verheffing en ontwikkeling van de vrouw bij de lagere standen, als een belangrijk middel tegen armoede en verarming voorgesteld. (T.v.h.A. 4^e dl. 1855).
- Overeenkomsten tusschen burgerlijke en kerkelijke besturen omtrent Armverzorging. (T.v.h.A. 5^e dl. 1857).
- Verslagen van de Staatscommissie, betreffende de zaken der Maatschappij van Weldadigheid; met eene inleiding. (Tijdschr. v.h. Armw. 6^e dl. 1858).
- De kant-werkschool te Sluis in Zeeland. (idem).
- Drie Vrouwenvereenigingen, die wel verdienen nader gekend te worden; nl. te Groningen, te Hoogezand en Sappemeer en te Sluis in Zeeland. (Tijdschr. v.h. Armw. 7^e dl. 1860).
- Kort overzicht van de tienjarige werkzaamheid der Algem. Vereen. tegen het Pauperisme. (Tijdschr. v.h. Armw. 8e dl. 1861).
- Subsidiën aan Israëlitische Scholen. (Bijdragen tot de kennis van het Staatsb. enz. in Nederl. 5e dl. 1861).
- Toespraak bij de opening van de Rijks Kweekschool voor Onderw., gehouden den 16 Nov. 1861; in de *Sluiting der Kweeksch. van het Dep. Groningen der M. tot N.v. 't Alg.*; Gron. 1862.
- Beoordeeling van *N. Considerant*, Du travail des enfants dans les manufactures et dans les ateliers de la petite industrie, Brux. et Leipz. 1863; (Tijdsch. v.h. Arm. 9^e dl. 1863).

Iets over de handwerken voor meisjes op de lagere scholen; (N. Bijdragen voor Ond. en Opv. Aug. 1863).

Beoordeeling van *Dr. S. Sr. Coronel*, De Bewaarschool, haar verleden, tegenwoordige toestand en haar toekomst. (Tijdschr. v.h. Armw. 10^e dl. 1865).

Beoordeeling van *Mr. G.A. Fokker*, de Nederlandsche Staatsloterij. (Tijdsch. v.h. Armw. 10^e dl. 1865).

De schoolbibliotheeken, inzonderheid in de Prov. Groningen. (Ned. Tijdschr. voor Ond. en Opv. 1864).

Schoolverzuim. Beschouwing van eenige rapporten der afdelingen van 't Gen. van Nijverheid te Onderdendam. (In laatstgen. Tijdschr. en in Tijdschr. v.h. Armw. 10^e dl. 1865).

Missives omtrent zaken van 't L.O.; - de vacantielijden, de schooljaren en schooluren enz. - door de *Ged. Staten van Gron.* geplaatst in *Provinciale Bladen*.

Terugblik na mijne tienjarige ambtsbediening; Redevoering gehouden op de Alg. provinciale verg. der Onderw. gezelschappen, den 27 Aug. 1869, te Groningen.

(Schoolbode 1869 N°. 11).

Het Schoolverzuim in de prov. Groningen, in betrekking tot het Schoolverbond.

(Schoolbode 1870 N.° 5).

Levensbericht van Mr. Willem Cornelis Mees.

‘De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde geeft van hare leden geene lofredenen maar levensberichten. Het oordeel over hunne verdiensten wordt het best aan den nakomeling overgelaten. Wij hebben slechts te zorgen, dat de feiten worden opgeteekend, die bij de bepaling van dat oordeel gekend moeten worden’. Daarom is ‘in het beoordeelen van het karakter, de handelingen en de geschriften van den overledene de meeste beknoptheid en strenge onpartijdigheid aan te bevelen’.

Aan deze regelen gebonden heb ik geen bedenking, aan de beleefde uitnoodiging van het Bestuur der Maatschappij, om een levensbericht van wijlen WILLEM CORNELIS MEES te leveren, gehoor te geven. Tegen eene uitvoerige studie van zijn karakter en zijne gaven, zijner waardig, van zijn leven en werken, zijn willen en doen, en tegen een beoordeeling zijner verdiensten als ‘man van wetenschap’ en ‘man van zaken’, vooral tegen eene kritische beschouwing van zijne denkbeelden en leeringen zou ik hebben opgezien. Ik zou trouwens daarbij gevaar loopen van in herhaling te vervallen van wat reeds door anderen elders gezegd is. De heer Mr. J.G. GLEICHMAN heeft ons in *Eigen Haard* (n°. 2 van 1885) het beeld geschonken van zijn karakter als mensch; de heer Mr. N.G. PIERSON heeft hem ons als ‘man van wetenschap’ voorgesteld in de hulde hem gebracht in de vergadering der Letterkundige Afdeeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gehouden den 16 Februari 1885, en zijne rede is in het *Jaarboek* der Akademie voor 1884 opgenomen; in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 26 Maart 1885 v.v. heeft een ongenoemde over MEES als ‘man van zaken’ in het bestuur der Nederlandsche Bank gehandeld. In de *Economist*, in het *Handelsblad*, in andere tijdschriften en bladen zijn opstellen ter gedachtenis van Mr. W.C. MEES opgenomen, uitvoeriger of beknopter, allen zijne groote gaven in het licht stellende en eenstemmig in zijnen lof.

Men verwachtte dan hier, overeenkomstig de bedoelingen der Maatschappij, niet anders dan een eenvoudig verhaal van zijn leven en bedrijf, slechts hier en daar, waar dit onmisbaar scheen, met enkele opmerkingen toegelicht.

WILLEM CORNELIS MEES is geboren te Rotterdam den 6^{en} September 1813. Zijn vader was Mr. R.A. MEES, hoofd van het kassierskantoor R.A. MEES EN ZONEN, zijne moeder eene dochter van Mr. WILLEM CORNELIS ACKERSDIJCK, een man, die als landsambtenaar en geleerde een goeden naam heeft achtergelaten, en zuster van Mr. JANACKERSDIJCK, Hoogleraar te Utrecht van 1831 tot 1860. Zijne opleiding genoot hij in het ouderlijk huis, in eenen talrijken kring van broeders en zusters, waarvan hij op één na de oudste was. In zijne jeugd tenger van lichaamsgestel bezocht hij geene lagere school maar ontving het noodige onderwijs door privaattlessen; een korten tijd was hij leerling van het Rotterdamsche Gymnasium. Op 17-jarigen leeftijd werd hij in September 1830 aan de Hoogeschool te Utrecht als student in de medicijnen ingeschreven. Met de Compagnie Vrijwillige Jagers der Hoogeschool trok hij weinige weken later naar de Belgische grenzen uit; maar aan de eigenlijke krijgsbedrijven in Augustus 1831 heeft hij geen

deel mogen nemen. Zijne gezondheid was tegen de vermoeyenissen van het soldatenleven niet bestand gebleken. De natuurwetenschap had hij lief en deze liefde is hem tot den einde bijgebleven, maar tegen de toekomst eener geneeskundige praktijk zag hij op, en zoo besloot hij in 1832, na de terugkomst aan de Hoogeschool, tot de faculteit der rechtsgeleerdheid over te gaan. Hier was hij leerling van DE BRUEYS, VAN GOUDOEVER en HOLTJUS; met bijzonderen dank gedenkt hij ook in de voorrede zijner dissertatie aan de *jucundissimae de philosophia antiqua et recentiore lectiones privatae* van VAN HEUSDE en SCHRÖDER, die hij 'per plures annos' mocht bijwonen; maar den overwegenden invloed op de richting en den gang zijner studiën had zijn oom ACKERSDIJK.

Den 22^{en} November 1838 werd MEES tot doctor in het Romeinsch en Hedendaagsch Recht bevorderd na openlijke verdediging eener *Dissertatio Juridica Inauguralis: de vi mutatae monetae in solutionem pecuniae debitae*. Dit proefschrift, zonder omhaal van geleerdheid in soberen, bondigen stijl gesteld, gaf blijk van het scherpzinnig oordeel des jeugdigen schrijvers. Het trok de aandacht van buitenlandsche geleerden: SAVIGNY prees het. Na eene zeer beknopte inleiding over het economisch karakter van het geld en zijn rol in het maatschappelijk verkeer, gaf het als I^e hoofdstuk de algemeene rechtsbeginselen betreffende het behandelde vraagstuk, om in hoofdstuk II historisch de vragen te ontwikkelen, die zich in het romeinsche en het oudhollandsche recht op dit stuk hadden voorgedaan, en in hoofdstuk III den zin en de beteekenis te onderzoeken der bepalingen van het nieuwere fransche recht en van de nederlandsche wetboeken, die kort te voren (op 1 October 1838) waren ingevoerd. Karakteristiek is het motto, aan CICERO ontleend, dat hij er voorop stelde: 'Re intellecta in verborum usu faciles esse debemus. Istiusmodi autem res dicere ornate velle puerile est.' Aan deze methode

is MEES later bij al wat hij schreef getrouw gebleven.

Maar aan het opstellen en verdedigen van deze Dissertatie was de bewerking en uitgave van een ander geschrift in de nederlandsche taal voorafgegaan. Dit was de *Proeve eener geschiedenis van het Bankwezen in Nederland gedurende den tijd der Republiek*, door W.C. MEES, Jur. cand. Zoowel in de voorrede van dit boek als in de praefatio der dissertatie werd rekenschap gegeven van zijne verschijning. De geschiedenis van de beroemde Amsterdamsche Wisselbank en van andere gelijksoortige instellingen te Rotterdam en te Middelburg onder de oude Republiek had den jeugdigen auteur aangetrokken. Wat daarover tot nog toe geschreven was, bleek hem onvolledig en ten deele onjuist. Zijn wensch was geweest, het onderwerp tot stof voor de inaugureele dissertatie te mogen kiezen. Maar de toen nog onverbidde wet, die voor zoodanige dissertatie het gebruik der latijnsche taal eischte, had hem onoverkomelijke bezwaren in den weg gelegd, en hij had dus hiervoor een ander, zij het dan ook verwant, onderwerp moeten nemen. Maar aangemoedigd door de goedkeuring van mannen op wier oordeel hij prijs stelde, inzonderheid van zijnen vader en van den hoogleeraar ACKERSDIJK, was hij er toe gekomen, de vruchten van zijn historisch onderzoek met alle bescheidenheid aan het publiek aan te bieden. Men mocht het dan evenzeer als een akademisch proefschrift aanmerken. Reden te meer voor de uitgave was, 'dat juist sedert eenige jaren in ons land veel was gesproken en geschreven over den geldsomloop en bijzonder over banken; dat bestaande inrichtingen beoordeeld, nieuwe ontworpen waren, en dat bij den strijd, hierover ontstaan het niet zelden de voorvaderlijke instellingen waren, op welker voorbeeld men zich beriep'. De jeugdige schrijver voegde er niet bij, maar uit den inhoud van zijn werk kon afdoende blijken, dat zulk beroep niet kon opgaan, omdat het niet op grondige kennis van den aard en de werking dier oude instellingen berustte.

De *Proeve* wordt thans als een standaardwerk gewaardeerd. ‘Van dat werk mag gezegd worden (zoo luidt het oordeel van Mr. N.G. PIERSON) hetgeen men naar waarheid kan getuigen van alles wat MEES heeft uitgegeven: niets daarvan is *à refaire*. Men kan er op voortbouwen: men kan het aanvullen: maar het behoeft nooit te worden overgedaan. Talrijk zijn zijne geschriften niet, en het een is belangrijker dan het ander. Doch niets heeft zijne waarde verloren; alles is degelijk, met zorg bewerkt. Men mag dit reeds verklaren van de *Proeve*. Na 1838 heeft niemand hetzelfde onderwerp behandeld, want het was niet noodig. Hetgeen MEES gedaan had, was goed gedaan’.

Maar indien de jonge auteur in 1838 op eenige openbare goedkeuring van zijn werk (zoo welkom aan jeugdige vernuften, die hun eersteling de wereld inzenden) gehoopt heeft, dan is hij bitter teleurgesteld geworden. Zijn boek ontmoette strenge gisping. Slag op slag verschenen achtereenvolgens recensien, eerst in het *Amsterdamsche Handelsblad*¹, vervolgens in de *Konst- en Letterbode*², eindelijk in *de Gids*³ - die in die dagen begonnen was, meedoogenloos den geesel der kritiek te zwaaien - recensien, alle naamloos, maar alle even ongunstig. Dezen troost had althans de schrijver, dat zijn werk niet doodgezwegen werd. Maar dit was ook de eenige. Na eenige vriendelijke loftuitingen over naarstig onderzoek, vlijtige studie en goeden stijl, wordt den schrijver eene scherpe berisping toegediend over den inhoud en de strekking van zijn werk. In zijne theorie over de Banken, Bankgeld en Crediet (zoo werd er gezegd) is niet één enkel helder en zuiver beginsel te ontdekken; er heerscht in het boek eene schromelijke verwarring van denkbeelden; de schrijver is zijn onderwerp niet meester

1 Van 5, 9, 11 en 17 October 1838.

2 Van 26 October en 2 en 6 November 1838.

3 Van November 1838, Boekbeoordeelingen blz. 596 v.v.

en tast en struikelt rond in den blinde; hij is het spoor bijster; zijne redeneeringen zijn omslachtig en onjuist en in strijd met de wetenschap; ja, hij bezigt uitdrukkingen, die verraden, dat de eerste beginselen der wetenschap hem onbekend zijn; hij laadt den schijn op zich van groote aanmatiging. 'Zijn boek (dus luidt het eindoordeel in *de Gids*) heeft getoond, dat men vele buitenlandsche schrijvers doorgelezen en daarenboven nog akademische lessen kan gehoord hebben, zonder daardoor nog in staat te zijn, om met eigen oordeel zelf op den bodem der zaak door te dringen'. En in de *Konst- en Letterbode* is het besluit, 'dat, wanneer men dit werk tot maatstaf neemt, waarmede wij de kennis en het oordeel zijner hooggeleerde leermeesters mogen afmeten, het bedroevend is te zien, welke theorieën uit de school der Utrechtsche faculteit voortkomen.'

Vanwaar deze eenstemmig vinnige bestrijding? Het valt ons thans niet moeielijk, op deze vraag het antwoord te geven. Daartoe is het voldoende, de herinnering op te halen aan eene lang verledene en thans zeker bijna vergeten episode uit onze letterkundige en handelspolitische geschiedenis van die dagen, die toen tot veel en heftig geschrijf en zelfs tot spotprenten aanleiding gaf. In 1832 waren bij den boekhandelaar Johs. Guykens zonder naam des auteurs twee vlugschriften uitgegeven: *Bedenkingen over het crediet* en *Gedachten over den handel*, die blijkbaar uit ééne pen gevloeid waren. In deze geschriften werd eene geheel nieuwe, althans eigenaardige theorie van het crediet verkondigd, in verband met staatsschuld, papiergeld, credietpapier en bankwezen. De slotsom was, de voortreffelijkheid van eene circulatie in credietpapier boven die in specie aan te toonen. Spoedig bleek het, dat deze boekjes slechts voorloopers en wegbereiders waren van plannen tot oprichting eener nieuwe, grootsche credietinstelling, aanvankelijk *giro- en wisselbank* later *handelsbank* genoemd.

Deze plannen werden eerst in (1835 en '36) in beperkten kring vertrouwelijk medegedeeld, later in (1837 en '38) na velerlei omwerking, aan het groote publiek ten beste gegeven. Bij deze latere voordracht hadden zich als ontwerpers bekend gemaakt de heeren J.J.A. SANTHAGENS, assuradeur te Amsterdam, Prof. J. BAKE (zijn schoonbroeder) te Leiden, Mr. P.A. BRUGMANS, advocaat te Amsterdam en lid van de Permanente Commissie van het Amortisatie-Syndicaat. De nieuwe Handelsbank zou, op het voorbeeld der oude Amsterdamsche Wisselbank, maar met uitbreiding van haren werkkring, bestemd zijn, in depôt te nemen 1° courante specie, 2° andere handelsartikelen, voor die ingebrachte waarden de inbrengers in hare boeken in bankgeld crediteeren en hun daarvoor speciebiljetten en renversalen uitreiken, die ter beurze verhandelbaar zouden zijn en aan toonder het recht zouden geven, de ingebrachte goederen terug te vorderen. De Bank zou voor hare bemoeiingen eene geringe provisie ontvangen. De nuttige werking dezer Bank zou hierin bestaan, dat de koopman steeds voorschot op zijne onverkochte koopwaren kon ontvangen, dat de omzet der handelsgoederen door de overdracht der renversalen gemakkelijk zou worden gemaakt, en dat in den vorm van speciebiljetten en renversalen een geriefelijk credietpapier in omloop zou worden gebracht. Volgens de denkbeelden van den schrijver der *Bedenkingen over het crediet* zou in den werkkring der Bank ook kunnen worden opgenomen eene overneming van de staatsschuld om deze geleidelijk te amortiseeren. In de statuten der ontworpen Bank werd hiervan echter niet gewaagd.

Ik moet mij hier tot deze ruwe schets van het groote project bepalen en mij van beoordeeling onthouden. Gelijk reeds gezegd is, het maakte veel geruchts en lokte openbare beoordeeling in verschillenden zin uit. Krachtige bestrijding ondervond het o.a. van den Amsterdamschen advocaat Mr. F.A. VAN HALL. Over 't algemeen was het oordeel over

deze nieuwigheid niet gunstig; iets, wel is waar, dat op zichzelf niet veel bewijst. Ook de oprichting der Nederlandsche Bank was in 1814 met weinig ingenomenheid begroet.

Nu had ook MEES in zijne *Proeve*, inzonderheid in § 2 van het IVe hoofdstuk (blz. 163-185) - vermoedelijk op aansporing van ACKERSDIJK, - een onderzoek ingesteld naar de vraag, in hoeverre eene navolging der inrichting van de oude Amsterdamsche Wisselbank met uitbreiding van haren werkkring wenschelijk zou wezen, en zijn oordeel was ongunstig uitgevallen. Met groote bescheidenheid en volkokomen objectiviteit had hij, zonder iemand te noemen of op de voorgedragen plannen te doelen of zelfs de uitgegeven geschriften aan te halen, de zaak van een zuiver wetenschappelijk standpunt behandeld, als ware de geheele kwestie voor hem niet meer dan eene hypothese. Wel eene bewonderenswaardige zelfbeheersching in een jong man. Maar deze ingetogenheid mocht hem niet voor den toorn der oprichters van de Handelsbank vrijwaren. Of laat ik zeggen, van één der oprichters. Want het staat nu vast, dat al de drie recensien, in het *Handelsblad*, in de *Konst- en Letterbode*, in *de Gids*, het werk geweest zijn van Professor BAKE. Deze geleerde, een man van groote gaven, van onvergelykelijke kennis der klassieke oudheid en harer letterkunde, een man van geest en smaak en fijne beschaving, zacht en beminnelijk in den omgang, had het zwak, dat menigwerf bij groote vernuften wordt waargenomen, van te liefhebben op ander terrein dan dat waarop hij onbetwist meester was, en de ijdelheid van te wanen, dat hij op dit vreemde terrein iets groots en nieuws kon scheppen, terwijl hij op het gebied der wetenschap, in welke hij werkelijk schitterde, van zijn meesterschap nauwelijks bewust scheen. Het kalme, streng logische betoog van den Utrechtschen student viel hem zwaar te verteren, en hij gevoelde, dat hierdoor aan zijn stelsel meer afbreuk gedaan werd dan door de opzettelijke bestrijding van anderen. *Inde irae!*

MEES heeft zich door deze onverdiende aanvallen ongetwijfeld zeer gegriefd gevoeld. Hij was jong, fijngevoelend en van een prikkelbaar zenuwgestel. Zoo ver mij gebleken is, heeft hij zich echter nooit daartegen verdedigd, noch rechtstreeks in een daartoe bestemd verweerschrift noch zijdelings in andere geschriften¹. Ook herinner ik mij niet, dat hij ooit in onze vertrouwelijke gesprekken het onderwerp heeft aangeroerd. - Maar uit den blaam, dien de schrijver der recensien onvoorzichtig ook geworpen had op de Utrechtsche Hoogeschool en hare leeraren, nam ACKERSDIJK aanleiding, dezen streng terecht te wijzen en de ijdelheid zijner plannen in het licht te stellen, in eene brochure getiteld: *Iets over het ontwerp eener zoogenaamde giro- of handelsbank: bij gelegenheid der recensie n van het werk van den Heer W.C. Mees, Proeve enz.* (Te Rotterdam, bij Messchert 1839)². Hierop is wederom geantwoord in eenen: *Brief van den Recensent van het werk van den Heer Mees over het Bankwezen aan den Hoogleeraar Ackersdijck ter*

- 1 In het levensbericht van Prof. ACKERSDIJK, door MEES in 1861 voor de Maatschappij der Nederl. Letterkunde geschreven, maakt hij van het geval alleen met een enkel woord gewag, om reden te geven van de verschijning van het vlugschrift des Hoogleeraars; hij zegt er dit van: 'Toen in 1838 de steller van dit levensbericht, als student, een geschrift had uitgegeven en daarover heftig was aangevallen, vatte ACKERSDIJK de pen op ter verdediging van de wetenschap, die aan de Utrechtsche Hoogeschool geleerd werd en waarvan zijn leerling niet was afgeweken'.
- 2 Uit BAKE'S nalatenschap ben ik in 't bezit gekomen van eene tamelijk volledige verzameling van geschriften over dit onderwerp. Daaronder behoort ook een exemplaar van het tegenschrift van ACKERSDIJK; en uit de kanteekeningen van de hand van BAKE, schier op iedere bladzijde van dit boekje voorkomende, is mij overtuigend gebleken, dat hij de steller was der drie recensien waartegen ACKERSDIJK opkomt. Ik vermeld dit, omdat in den aanhef van den *Brief van den Recensent* in de *K. en Let.* van 3 Mei 1839 het vermoeden van den heer ACKERSDIJK, die van 'een man van den eersten rang in de wetenschap' had gewaagd, werd tegengesproken.

gelegenheid van zijn Hooggeleerdes Iets over enz. in de Konst- en Letterbode van 3, 10 en 17 Mei 1839. Het is mij niet gebleken, of deze strijd nog is voortgezet. Zooveel is zeker, dat men na 1838 van het ontwerp der Handelsbank niet verder vernomen heeft.

Zoo trad de jeugdige geleerde het praktische leven in, met meer geruchts dan hij verwacht had en dan hem waarschijnlijk lief was. Hij vestigde zich als advocaat te Rotterdam en verkreeg allengs eene vrij belangrijke praktijk, vooral in handelszaken. Maar hij bleef zich bij voorkeur aan zijne economische studiën wijden. Daarom was hem gewis ook voornamelijk de benoeming tot Secretaris der Rotterdamsche Kamer van Koophandel welgevallig, die hij den 4 Februari 1843 verkreeg. Kort daarna¹ trad hij in het huwelijk met mejuffrouw JACOBA CLAUDINA VAN DEN HAM. In September 1845 belastte hij zich met het onderwijs in Handelswetenschappen aan het Gymnasium. De behoefte om den kring van het onderricht aan toekomstige staatsburgers te verruimen, had zich te Rotterdam evenals in de hoofdstad doen gelden. Te Amsterdam had daaraan de wakkere SARPHATI den eersten stoot gegeven. Maar de poging om op deze wijze een soort van hooger onderwijs te scheppen voor beschaafde jongelieden, die niet voor de universiteit bestemd waren, faalde. Men moest zijnen weg nog zoeken, en zoowel de gekozen methode als de beschikbare middelen en krachten schoten te kort. Het was, meen ik, ook omstreeks dezen tijd, dat men in sommige steden de Gymnasiën of Latijnsche scholen in twee klassen splitste, de eene bestemd voor de opleiding in klassieke wetenschap, de andere voor de kennis der moderne beschaving. Het waren de eerste nog ruwe en vormlooze beginselen van de invoering van een zoogenaamd middelbaar onderwijs, dat eerst door de wet van 1863 zijne afgebakende plaats kreeg in ons stelsel van opvoeding.

1 26 Juli 1843.

In den winter van 1848 op '49 gaf MEES een cursus van staathuishoudkunde voor volwassenen.

Maar intusschen was hij ook nog op andere wijze der wetenschap dienstbaar geweest. In 1844 verscheen zijn boek: *De werkinrigtingen voor armen uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd*. Wat de naaste aanleiding tot de uitgave van dit werk was, wordt niet in de voorrede medegedeeld; alleen wordt daar gezegd, dat de auteur oorspronkelijk slechts het schrijven van een tijdschriftartikel ten oogmerk gehad had, maar dat de rijkdom van het onderwerp het tijdschriftartikel tot een boekdeel had doen uitdijen. Ook van elders is mij zulke aanleiding niet gebleken. Vermoedelijk moet zij gezocht worden in den jammerlijken financiëelen toestand der Maatschappij van Weldadigheid, die lang geheim gehouden maar toenmaals aan het licht gekomen was en waarover veel gesproken en geschreven werd¹. Met deze actuëele kwestie liet MEES zich echter niet in. Hij behandelde zijn onderwerp van het zuiver wetenschappelijk standpunt en verwees bij voorkeur, wat de praktische uitkomsten betrof, naar de ervaringen uit vroegere dagen, vooral uit onze eigene geschiedenis van het laatst der vorige en het begin dezer eeuw, die hij met groote zorg uit allerlei schaars bekende bronnen bijeengegaard had. Het werk was in twee hoofddeelen gesplitst. In het eerste werden de bezwaren aan werkinrichtingen voor armen verbonden voorgedragen, en hierop is inzonderheid toepasselijk wat hij in de voorrede schreef: 'Ik heb slechts getracht de voornaamste slotsommen te verklaren en toe te passen, tot welke de ervarenste staathuishoudkundigen gekomen zijn door eene oordeelkundige beschouwing en vergelijking van hetgeen de ondervinding

1 Men zie hierover o.a. de artikelen in *de Tijdgenoot*, Deel I (1841) blz. 151, Deel II, blz- 609, Deel III, blz- 105 vv. (de laatsten van Prof. ACKERSDIJCK), Deel IV blz. 465.

van eeuwen in alle landen heeft doen kennen.' In het andere deel werd de vraag behandeld: 'In hoever kunnen werk-inrigtingen voor armen, niettegenstaande de aan dezelve verbonden bezwaren, nuttig zijn?' De aanmerking is gemaakt, dat de strenge leer der wetenschap, in het eerste deel voorgedragen, in het tweede wel wat terugdeinst voor de onontwijkbare eischen eener zich opdringende praktische noodzakelijkheid, of, zooals Mr. D.A. PORTIELJE zich uitdrukte in eene overigens zeer waardeerende recensie in *de Gids*¹: 'Mogen wij ons gevoelen zeggen, dan gelooven wij, dat de schrijver in het tweede gedeelte meer de werkelijkheid op het oog gehad, en in het eerste het ontwerp te veel in abstracto beschouwd heeft.' In gelijken zin uitte zich een ongenoemd recensent in *de Tijdgenoot* (IV, blz. 587), die in 't bijzonder bezwaar had tegen de gevolgtrekkingen welke MEES in het theoretische deel aan de bevolkingsleer van MALTHUS ontleend had. - In den grond der zaak was echter tegen de theorie, door MEES in beginsel vooropgesteld, niet veel in te brengen. Dat hij zelf daarvan overtuigd bleef, bleek, toen hij in de rede, waarmede hij vele jaren later, in 1858, als voorzitter de algemeene vergadering der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen inleidde, tegen al te hoog gespannen verwachtingen van de weldadige werking van philanthropische instellingen waarschuwde.

Voor het overige zijn er van de werkzaamheid van MEES in dit tijdperk van zijn leven weinig sporen achtergebleven. Wel vinden wij in de Jaargangen 1845 en 1846 van het *Algemeen Letterlievend Maandschrift*, - waarbij MEES (met een aantal andere jonge geleerden en vernuften, wien *de Gids* waarschijnlijk te bar was), als medearbeider was opgetreden nadat in het begin van 1845 de Redactie van dit Tijdschrift in handen was gekomen van de Heeren Mr. J.I.D. NEPVEU en Mr. C.L. SCHULLER te Utrecht, -

1 Boekbeoordeelingen 1844 blz. 711 v.v.

een drietal 'boekbeoordeelingen' van zijne hand over onlangs uitgekomen geschriften betreffende onzen handel en onze handelspolitiek¹. Maar tot deze, zeker degelijke en zakelijke, maar toch beknopte en zeer bescheidene aankondigingen bepaalt zich, zoover bekend is, wat hij in dien tijd voor de pers geleverd heeft². Dit is opmerkelijk en heeft iets bevreemdends. De tien jaren van 1840 tot 1850 zijn de belangrijkste van onze politieke en letterkundige geschiedenis in den nieuweren tijd. Wat opgewekt leven, wat beweging op elk gebied! Wat groote vraagstukken, die zich opdeden en hunne oplossing eischten en verkregen! Grondwetsherziening, herstel der financiën, regeling der staatsschuld, munthervorming, afschaffing der graanwet van 1835 onder den druk van den hougernood in 1846 en 1847, inwijding eener liberale handels-, scheepvaarts- en nijverheids-politiek, en wat niet al meer! Daarnaast de groote beweging in de hervormde kerk, sedert lang gistende maar tot een formeelen, openbaren, onverzoenlijken strijd uitgebroken door den oorlogskreet van het in 1842 verschenen *Adres aan de Synode der Nederlandsche Kerk* van de zeven Haagsche Heeren; de niet minder heftige strijd over het onderwijs, uitgelokt door het Koninklijk Besluit van 2 Januari 1842. En in de wetenschap en letteren, het doorbreken van nieuwe richtingen bij de beoefening van geschiedenis en taalkunde, de strijd eener onbarmhartige kritiek tegen den ouden slentergang, de aspiratiën van het Jonge Holland naar hoogere idealen in de kunst, in de poëzie, in het proza. Tot dit roerige Jonge Holland te be-

- 1 *Portielje's Handel van Nederland in 1844*; de brochure *die Handelsverhältnisse zwischen den Niederlanden und dem Zollvereine*; en *Elink Sterk's Voorstellen en Denkbeelden*.
- 2 In hetzelfde tijdschrift komen nog wel eenige min of meer uitvoerige opstellen voor over onderwerpen, die MEES na aan 't harte lagen, het *muntwezen* en de *armenzorg*. Maar deze dragen niet de onderteekening met het naamcijfer van W.C.M. doch met dat van v.Z.v.N.

hooren lag zeker noch in den aanleg noch in de richting van MEES. Maar toch, ook hij was jong, frisch en krachtig van geest, kundig en begaafd en bekwaam om de pen te voeren, en ook op het terrein der politieke en economische vraagstukken waren het de jongeren, zijne gelijken in leeftijd, die met woord en schrift naar hervorming streefden en dreven; ook met hen deed MEES niet mede. Dat hij geene bijdragen aan *de Gids* aanbood, laat zich verklaren. In deze dagen kon nog zijne genegenheid voor dat tijdschrift niet groot zijn, al was hij ook vergevensgezind, al werd hij ook later met de meeste der redacteuren persoonlijk bevriend. Maar ook de bezadigde, in 1841 opgerichte en tot 1845 voortgezette *Tijdgenoot*, ook het in dat zelfde jaar opgerichte nieuwe *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek* van SLOET TOT OLDHUIS, waarin de discipelen van ACKERSDIJK, met den meester zelven, veel schreven, bevat uit dezen tijdkring (later wel) geene bijdrage van zijne hand. Ging dan die gansche intellectuële beweging aan hem voorbij en bepaalde hij zich in Rotterdamschen geest (men heeft dit vroeger der Maasstad wel eens nagegeven) tot de praktische zijde van het leven? Waren het de zorgen voor het bloeiend en aangroeiend gezin, de beslommeringen der praktijk, de nauwgezette voorbereiding voor zijnen cursus aan het gymnasium, de waarneming van tal van commissiën, de secretariaten van nuttige en andere inrichtingen en vereenigingen, die aan jongelieden van goeden wille ten deel vallen, de trouwe behartiging zijner taak als Secretaris van de Kamer van Koophandel, die zijn tijd en werkkraft geheel innamen? Wij vragen, maar vinden op onze vragen geen antwoord. Toch ja, ten deele. De heer PIERSON, die het voorrecht gehad heeft, de archieven der Rotterdamsche Kamer van Koophandel te raadplegen, kon in zijn akademisch levensbericht¹ getuigen van de ijverige en vruchtbare werkzaamheid van den jeugdigen Secretaris, die, 'in naam slechts

1 bl. 6 tot 8 van den afzonderlijk verspreiden overdruk.

uitvoerder van de besluiten der Kamer, al spoedig inderdaad haar adviseur, neen haar leidsman werd', en gewagen van de meesterlijke memoriën over handelspolitiek van zijne hand, welke vanwege de Kamer herhaaldelijk der Regeering werden aangeboden. Zoo hij dan al niet openlijk op den voorgrond trad in den grooten strijd van die dagen, hij nam er toch zijn deel in: maar hij deed het op zijne wijze.

In 1849 kwam er een groote en beslissende keer in den levensloop van Mr. W.C. MEES. Hij werd bij Koninklijk Besluit van 5 April benoemd tot Secretaris der Nederlandsche Bank ter vervanging van den Heer HENDRIK CROOCKEWIT, die den 24 Maart Directeur geworden was. Dat deze benoeming hem welkom was, mogen wij aannemen. Afscheiden nog van het aantrekkelijke, dat deze werkring in meer dan één opzicht voor hem hebben moest, mocht hij er ook eene erkenning van zijne verdiensten in zien. Evenwel had zij ook hare schaduwzijden. Hij moest zijne geliefde vaderstad vaarwel zeggen en de kringen van verwanten en vrienden waarin hij tehuis was, om te verhuizen naar de hoofdstad, waar hij zich aanvankelijk vreemdeling zoude gevoelen. Daar kwam iets anders bij: hij mocht zich nauwelijks vleien, eene hartelijke ontvangst te genieten in den nieuwen kring, in welken hij verplaatst werd, en in allen gevalle zou de nieuwe werkring hem veel moeite en bezwaar bereiden. De benoeming was, overeenkomstig de bepalingen van het Octrooi der Nederlandsche Bank van 1838, die toen nog van kracht waren¹, *proprio motu* gedaan door de hooge Regeering buiten voordracht van het bestuur der Bank. Zij geschiedde op voordracht van den toenmaligen Minister van financiën (sedert 21 november 1848), Mr. P.P. VAN BOSSE, die MEES uit zijne geschriften en uit zijne rapporten als Secretaris der Kamer van Koophandel had

1 Art. 40. 'De benoeming van den President en Secretaris blijft aan Ons ten allen tijde voorbehouden.'

leeren kennen en waardeeren. Maar wie zich de verhoudingen van die dagen herinnert, den naijver, die er tusschen de twee groote koopsteden bestond, en den geest, die toen te Amsterdam in de handelswereld heerschte, heeft eenigen grond te vermoeden, dat de aanstelling van den betrekkelijk nog jeugdigen Rotterdamschen advocaat den Amsterdamschen heeren niet bijzonder welgevallig was. De heer PIERSON mocht er dan ook van zeggen¹: ‘De eerste jaren van zijn verblijf aan de Bank, als men de overlevering mag gelooven, zijn stellig jaren van strijd geweest’. - Wel is waar, de Directie, door den minister geraadpleegd, had met hem ingestemd, dat MEES boven alle andere candidaten, die zich hadden voorgedaan, de voorkeur verdiende; en zoo misschien enkelen harer leden liever eene andere keuze hadden gezien, de benoemde wist spoedig door zijne degelijkheid en bescheidenheid de persoonlijke genegenheid ook van dezen te veroveren. Doch er bleef voor hem, wat meer zeide, een breed verschil van inzichten te overwinnen, en hieruit ontstond die strijd, die niet dan met veel geduld en volhardend beleid uit te maken zou zijn. Overmaat van voorzichtigheid had sedert lang de Directeuren er aan gewend, de toch al uiterst beperkende voorschriften van het Octrooi van 1838 in bekrompen zin toe te passen, al wat gewaagd kon schijnen in de verrichtingen der Bank te vermijden, en den last tot geheimhouding ‘omtrent alle zaken de Bank of particuliere ingezetenen betreffende’, door art. 47 opgelegd, zóó op te vatten, dat ook de geringste schijn van licht over den aard en den omvang van haar bedrijf niet tot het publiek mocht doordringen. Het eenige, wat bekend gemaakt werd, omdat men het niet verbergen kon, was het bedrag der winstuitkeering per aandeel na afloop van een boekjaar. Onder den invloed van dezen geest van beperking en zelfbeperking waren dan ook de verrichtingen der Bank bijkans tot stilstand gebracht; het door de aan-

1 Blz. 23 van den overdruk.

deelhouders bijeengebrachte kapitaal kon niet eens gebruikt worden, en jaren achtereen konden de uitdeelingen niet meer dan 3 of 3 ½ pCt. bedragen. MEES ijverde voor verruiming van den werkkring der Bank en openbaarheid van de handelingen eener instelling, die zoo grooten invloed op de algemeene belangen kon uitoefenen. Maar de Secretaris was destijds geen lid der Directie; hij was ‘aan dit college toegevoegd’ (art. 28) en moest in de eerste plaats elken zweem van aanmatiging vermijden, zoo dikwijls hij het waagde zijne nieuwe denkbeelden uit te spreken. Doch allengs vonden deze denkbeelden ingang; enkele leden der Directie schaarden zich aan zijne zijde; eindelijk won hij het pleit. Den 2^{en} Juni 1852 verscheen in het Staatsblad een Koninklijk Besluit, waarbij, ‘op verzoek van President, Directeuren en Commissarissen der Bank,’ wijzigingen in het octrooi van 1838 werden gebracht, die haren werkkring verruimden en gedeeltelijke openbaarmaking van hare verrichtingen vergunden. En in het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje* in het najaar van 1852 uitgegeven mocht de Secretaris, met welwillende vergunning van Directie en Commissarissen ook eene tabel doen opnemen, welke een overzicht geeft over den loop der Bankzaken sedert den tijd harer oprichting in 1814. ‘Ten slotte (om nog eens de woorden van den heer PIERSON aan te halen) is te Amsterdam hetzelfde geschied als te Rotterdam. De adviseur werd gids, de dienaar aanvoerder.’

Terwijl alzoo deze eerste jaren van zijn werkkring te Amsterdam hem moeiten en bezwaren en niet zelden teleurstelling opleverden, ging MEES tegelijkertijd onder huiselijk leed gebukt. De gezondheidstoestand zijner lieve vrouw, die van jongsaf zwak van gestel was geweest, baarde hem meer en meer zorg. Het jaar 1852 bracht hoop op beterschap. Maar in het volgende jaar openbaarde zich de onverbiddelijke tering, en na lange kwijning bezweek zij den

5^{en} December 1853. Voortaan zou hij voor zijne vier kinderen (twee zonen en twee dochters),¹ vader en moeder beide zijn.

Intusschen had MEES in de maatschappelijke en gezellige kringen der hoofdstad zijne plaats gevonden. Zijne betrekking, die hem van zelf met vele aanzienlijke en wetenschappelijke mannen in aanraking bracht, opende hem daartoe den weg; zijne persoonlijke eigenschappen deden hem overal welkom zijn. Degelijk en bescheiden, zich zelf niet op den voorgrond dringende, welwillend en toegefelijk jegens anderen, ofschoon oprecht en beslist zijn oordeel uitsprekende waar dit te pas kwam, rijk in kennis en met een onvergelykelijke gave van mededeelen, liberaal gezind en ijverig waar het gold iets goeds te helpen tot stand brengen, daarbij gezellig in den omgang en geestig in den vriendschappelijken kout, moest hij wel vele vrienden winnen, moest zijne voorlichting en medewerking begeerd worden. Wat hij in stilte welgedaan heeft door wijzen raad en kloeke daad, zal nooit openbaar worden. Maar merkwaardig is, wat zijne openbare werkzaamheid betreft, zijne volijverige en getrouwe deelneming aan de behartiging der belangen van de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Reeds in 1854 werd hij lid van haar Hoofdbestuur en hij is dit tot 1877 gebleven, met die korte tusschenpoozen alleen, welke de wet voorschreef. De Algemeene Vergadering van 1858 werd door hem als Voorzitter geleid. Herhaaldelijk nam hij als penningmeester de zorg voor hare geldmiddelen op zich. Aan tal van Commissiën tot voorlichting over belangrijke vraagstukken, bepaaldelijk over volksonderwijs en over spaarbanken, nam hij deel. De onderstelling is niet gewaagd,

1 De drie oudsten waren te Rotterdam geboren, de jongste te Amsterdam. MEES is voor de smart bewaard gebleven van een kind te verliezen.

dat zijne adviezen in deze commissiën grooten invloed hadden; hoewel niet aangewezen kan worden, dat hij de steller is geweest van een of ander der uitgebrachte Rapporten, waaronder zijn naam gelezen wordt, meen ik toch wel te doen, deze Rapporten aan de lijst zijner werken toe te voegen.¹

En intusschen vermeide MEES zich in zijne studiën. De richting van deze studiën was nu van zelf aangewezen. Hij had zijne levensbestemming gevonden en het was hem een lust, op dat terrein der wetenschap werkzaam te zijn, waarop hij als student reeds de eerste schreden gezet had. Credieten bank-wezen, geld- en munt-wezen, het waren de zaken, waarin hij dagelijks zijne verworvene kennis in het praktische leven nuttig kon aanwenden; zij bleven voor hem de voorwerpen van voortgezet onderzoek. Vruchten van dat onderzoek verschenen van tijd tot tijd in het licht. Ook daarbij gold het voor hem het meest, de wetenschap aan de praktijk dienstbaar te maken. Over de groote vraagstukken van den dag verspreidde hij licht, en altijd stelde hij voorop, dat de oplossing van die vraagstukken der praktijk naar den norm van zuivere beginselen moest worden beproefd.

Van zijn openbaar gemaakten arbeid hebben wij hier in de eerste plaats te vermelden zijn in 1851 uitgegeven

1 Eene kleine bijzonderheid mag hier nog vermeld worden. De Commissie van de Spaarbank, benoemd krachtens besluit van 1871, had in haar van April 1873 gedagteekend Verslag de invoering der Postspaarbanken hier te lande minder raadzaam gekeurd (zie bl. 30 van het gedrukt Verslag). Doch in de algemeene Vergadering van 1874 werd door een lid van het Hoofdbestuur medegedeeld, dat de heer MEES (die verhinderd was tegenwoordig te zijn) wel vroeger tot de tegenstanders van de postspaarbanken behoord had, maar thans, na eene speciale studie van het onderwerp te hebben gemaakt, tot het besluit was gekomen 'dat de postspaarbanken hier even als in Engeland aan eene zeer groote behoefte zullen voldoen.' (Zie *Handelingen* 1874 blz. 60.)

geschrift: *Het muntwezen van Nederlandsch Indië*, eene lijvige brochure, waarin hij de destijds al meer en meer dringende vraag naar het middel tot herstel van het ontredde muntwezen in Oost-Indië behandelde, evenzeer uitmuntende door het grondig onderzoek van de oorzaken van den ellendigen staat van zaken die verholpen moest worden, als door een oordeelkundige aanwijziging van het middel tot herstel. De slotsom van zijn betoog was: de invoering van het Nederlandsche muntstelsel in Indië met den Nederlandschen gulden tot rekeningsmunt en, als maatregel van overgang, in overeenstemming met den toenmaligen feitelijken toestand, herleiding van den Indischen recepisgulden tot den Nederlandschen zilvergulden in de reden van 10 tot 9 (zie blz. 94 der Brochure). Het duurde nog ongeveer drie jaren vóór de regeling van het muntwezen van Nederlandsch Indië tot stand kwam. De Wet van 1 Mei 1854 Stbl. n° 75, waarbij dit geschiedde, verwezenlijkte de denkbeelden van MEES wat betreft de eenheid van muntstelsel tusschen Nederland en Nederlandsch Indië, maar week van zijn voorstellen af in dezen zin, dat zij den recepisgulden *a pari* tegen den zilvergulden verwisselbaar stelde.

In 1851 en volgende jaren werden er te Amsterdam in het gebouw *Felix Meritis*, door de zorg van het bestuur der Afdeeling *Koophandel* van dat Genootschap, gezellige avondbijeenkomsten gehouden tot behandeling van wetenschappelijke onderwerpen. Geleerden, in de hoofdstad zelve gevestigd of van buiten genoodigd, hielden vrije voordrachten over staathuishoudkunde, handelsrecht, koloniale politiek, geschiedenis, en zoo meer. Op de voordracht volgde dan gewoonlijk een ‘gemeenzaam onderhoud’ naar aanleiding van of in verband met het gesprokene. Na afloop van het winterseizoen werd een verslag van het verhandelde openbaar gemaakt. Van deze bijeenkomsten was MEES een getrouw bezoeker, althans in den winter 1852/53, en hij nam ijverig deel aan de bespreking van allerlei vraagpunten.

Zelf hield hij op 27 Januari, 3 en 10 Februari 1853 drie voordrachten: *Over de gevolgen van eene vermeerderde voortbrenging der edele metalen*. Het onderwerp was eene kwestie van den dag ten gevolge van de sterke goudproductie sedert 1848 in Californië en Australië en in verband met de vrees bij velen bestaande, dat hieruit ernstige stoornissen in den geregelden gang van het handelsverkeer zouden voortspruiten. De strekking van zijn vertoog is geruststellend. De bedenkelijke verschijnselen, die men meent te ontwaren, zullen voorbijgaande zijn. Er zal altijd eene innige solidariteit tusschen goud en zilver bestaan, zoolang beide metalen nevens elkander de rol van geld vervullen. De daling in de waarde van het goud ten gevolge van de ongemeen groote productie zal eenerzijds ook de waarde van het zilver doen dalen, maar anderzijds zal het zilver de waarde van het goud helpen ophouden: en tegenover de ontzaglijke massa van beide metalen die er in de wereld voorhanden is kan eene nieuwe, zelfs sterke voortbrenging nog niet veel invloed uitoefenen als zij niet zeer lang aanhoudt. Nu is te voorzien, dat thans wederom gebeuren zal, wat vroeger steeds gebeurd is, dat de nieuw-ontdekte goudvelden spoedig uitgeput zullen zijn. Voor landen, die den dubbelen standaard hebben, is deze tijdelijke verstoring het nadeeligst. Daarom mogen wij ons verheugen, den enkelen zilveren standaard te hebben aangenomen.

Aan dit zelfde brandende vraagstuk van den invloed der groote goudproductie bleef MEES zijne bijzondere aandacht wijden, en de enkele opstellen, die in de eerste jaren na 1853 van zijne hand het licht zagen, hadden daartoe betrekking. Zij waren;

Eenige opmerkingen over de gevolgen der vermeerderde voortbrenging van goud, opgenomen in het *Staatkundig en staathuishoudkundig Jaarboekje* voor 1855, en de beantwoording der vraag: *Hebben wij wel gedaan, met het zilver tot éénigen muntstandaard aan te nemen?* in het *Tijdschrift voor Staat-*

huishoudkunde en Statistiek, jaargang 1857. (XIVe deel, 5e stuk).

Beide artikelen waren bestemd, om dwaalbegrippen te bestrijden, die hier te lande op dit stuk verspreid werden, en de vrees weg te nemen, die daardoor bij velen was opgewekt, dat het behoud van den zilveren standaard op den duur voor ons schadelijk zou blijken. Het eerste is gericht tegen de meening, dat niet het goud in waarde gedaald, maar wel het zilver in waarde gerezen zou zijn. MEES toont aan, dat beide metalen aan waarde verloren hebben, maar het goud 3 a 4 % meer dan het zilver. Doch merkwaardig is hier vooral de laatste bladzijde, waar een blik in de toekomst geslagen wordt. Volgens MEES hangt die toekomst voornamelijk af van hetgeen de staten onder den indruk der gebeurtenissen doen zullen. Mocht het gebeuren, dat die staten, welke thans beide metalen als standaardgeld gebruiken, daartoe alléén het goud kozen, dan zou de gesteldheid der landen, die het zilver gekozen hebben, ongunstig worden. Hij vleit zich echter, dat zoo iets niet licht gebeuren zal: 'Nederland behoeft dan ook nog niet te vreezen, met zijn zilveren ruilmiddel schier alleen gelaten te worden. Het waarschijnlijkst is, dat de keus verschillend zijn zal en dat onderscheidene staten nog pogingen zullen blijven aanwenden om zich aan de hersenschim van een dubbelen standaard vast te hechten'.

Het andere opstel (gedagteekend 13 Januari 1857) bestrijdt evenzoo de dwaling, dat het zilver schaarsch en duur zou worden, maar dient inzonderheid om de ongegrondheid aan te toonen van twee bezwaren die men aan deze bewering vastknoopte, t.w. eerstelijk, dat de aanhoudende uitvoeren van zilver naar Oost-Azie, die zich in de laatste jaren hadden voorgedaan, eindelijk wel eens konden veroorzaken, dat wij te eeniger tijd schier geheel van ruilmiddel beroofd zouden worden; ten andere, dat de ongunstige wisselkoers op de goudlanden N.-Amerika en Engeland (de wissel op Engeland stond toen op *f* 11.65) ons aan

groote verliezen zou blootstellen. MEES toont op wetenschappelijke gronden aan, dat eene uitputting van onzen zilvervoorraad geenszins te duchten is, en hij stelt in het licht, dat die schijnbaar lage wisselkoers volkomen in overeenstemming is met de onderlinge waarde-verhouding tusschen de twee metalen, maar dat die zelfde waarde-verhouding zich ook onmisbaar moet laten gelden bij de berekening der prijzen, tegen welke wij onze handelsartikelen aan onze afnemers in de goudlanden verkoopen, zoodat wat schijnbaar op den wissel verloren wordt in deze prijzen wordt teruggewonnen. 'Als slotsom kunnen wij dus stellen (zoo besluit hij dit helder betoog) dat het verlaagde standpunt, dat in den gemiddelden wisselkoers op sommige landen ontstaan is, den handel onverschillig is, en dat, hoezeer de meerdere veranderlijkheid van koers, die in de laatste jaren heeft plaats gehad, werkelijk als ongunstig aan te merken zij, die bijzonderheid niet als een grief tegen ons muntstelsel kan ingebracht worden, omdat zij een gevolg is van buitengewone en ongelijke waardeverandering der edele metalen, welke geheel buiten het bereik van onzen wetgever ligt; dat wij voor het tegenwoordige alleszins reden hebben om tevreden te zijn met onzen enkelen zilveren muntstandaard, en dat, hoezeer het altijd mogelijk blijft, dat veranderde omstandigheden later wederom een nieuwe muntregeling wenschelijk maken, *die* gevaren, welke velen zich thans uit het gemis van gouden munt voorspiegelen, inderdaad hersenschimmig zijn.'

Voorts verscheen nog in *de Economist* van 1860 (blz. 373 vv.) eene beknopte bijdrage van MEES,¹ over een onderwerp in betrekking staande tot ons muntstelsel, doch van geheel bijzonderen aard, namelijk, over de *maatregelen der rege-*

1 Het opstel is niet geteekend en ook door de Redactie is MEES niet als auteur aangewezen. De kennis van het feit, dat hij er de schrijver van was, hebben wij te danken aan de welwillende mededeeling van familieleden.

ring tegen den omloop van vreemde munt. Men herinnert zich dat destijds, al sedert vele jaren, onze circulatie bedorven werd door eene overstroming van Belgische centimesen twee-centimes-stukken, over de zuidelijke grenzen des lands ingevoerd, en meer plaatselijk, van duitsche pasmunt die voornamelijk in Twente in omloop gebracht werd. Vruchteloos had de regeering sinds lang allerlei middelen beproefd om dat tweeledig kwaad te keeren. In 1855 had zij eene Commissie van onderzoek ingesteld (waarvan ook MEES lid was) 'om op te sporen en te overwegen de oorzaken, den invloed en de middelen tot bedwang van de toenemende circulatie van vreemde muntspeciën hier te lande, en om Ons, onder mededeeling van de uitkomsten van haar onderzoek, de maatregelen voor te stellen, welke zij in het algemeen belang raadzaam zal oordeelen'. De Commissie had in Mei 1856 een uitgebreid en doorwrocht rapport uitgebracht maar was niet tot het vinden van afdoende maatregelen kunnen komen. En het kwaad bleef voortwoekeren. Omstreeks 1860 was men er nu toe overgegaan, aan de Twentsche fabrikanten de verplichting op te leggen om hunne werklieden in Nederlandsche munt te betalen, wilden zij op den duur begunstigd worden met de gouvernementsbestellingen ten behoeve der koloniën, die hun door tusschenkomst der Nederlandsche Handelmaatschappij werden toebedeeld. Tegen dezen 'arbitrairen' maatregel kwam veel verzet, en in dagbladen en vlugschriften werd zelfs 'uit naam van de wetenschap der staathuiskoudkunde' daartegen geprotesteerd. Op dit protest nu diende de schrijver in *de Economist* van antwoord, met het betoog, dat eene goede staathuiskoudkunde in de eerste plaats voor een welgeordend muntwezen te zorgen heeft en daarop geen inbreuken mag dulden en dat het welbegrepen belang van Twente's ingezetenen zelven de wering der vreemde muntspeciën vorderde. - Deze gebeurtenissen liggen nu verre achter ons en wij behoeven ons daarmede niet

verder in te laten. Genoeg zij het te vermelden, dat de Twentsche fabrikanten zelve allengs tot beter inzicht zijn gekomen en van het gebruik der vreemde speciën afstand hebben gedaan. Wellicht heeft de voorlichting van den schrijver in *de Economist* daartoe medegewerkt.

Met den aanvang van het jaar 1863 opent zich andermaal eene nieuwe periode in den levensloop van Mr. W.C. MEES. De Heer CROOCKEWIT, die in 1858 in plaats van wijlen den Heer ABRAHAM FOCK als President der Nederlandsche Bank was opgetreden, overleed en MEES werd bij Besluit van 26 Februari 1863 tot zijn opvolger benoemd. Hij was daartoe de aangewezen man, niet alleen om den grooten invloed welken hij als secretaris verworven had, maar ook omdat het beleid der onderhandelingen met de regeering over de vernieuwing van het eerlang af te loopen octrooi der Bank aan niemand beter dan aan hem kon worden toevertrouwd. Deze onderhandelingen voerden tot eene regeling, welke van staatswege werd bekrachtigd bij de wet van 22 December 1863, St. bl. n°. 148, en door de aandeelhouders der nieuw opgerichte naamlooze vennootschap *de Nederlandsche Bank* werd goedgekeurd en aangenomen bij notarieele akte van 17 Maart 1864. Onder dit nieuw statuut werden de verrichtingen, waartoe de Bank bevoegd zou zijn, nog eenigszins uitgebreid en haar werkkring over het gansche land aanmerkelijk verruimd door de vestiging eener Bijbank te Rotterdam en van agentschappen en correspondentschappen in een aantal andere gemeenten des rijks.

Van dezen tijd af nam ook de wetenschappelijke arbeid van MEES een eenigszins ander karakter aan. Hij zond geene bijdragen meer aan Tijdschriften in tot voorlichting over eene of andere kwestie van den dag betreffende munt- en bankzaken. Wat hij hierover te zeggen had vond hij gelegenheid uit te spreken in de Verslagen, die hij jaarlijks in de maand Mei als President der Bank in de gewone ver-

gadering van aandeelhouders had uit te brengen. Deze Verslagen, te weinig gekend en gewaardeerd, bevatten een schat van opmerkingen, wenken en waarschuwingen, die wel verdienen in hun historisch verband bestudeerd te worden. - Maar hij besteedde nu zijnen vrijen tijd bij voorkeur aan het onderzoek van een of ander belangrijk vraagstuk van theoretische staathuishoudkunde, waarvan hij de resultaten voordroeg in de afdeling Letterkunde der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, in welke hij den 1^{en} Mei 1858 als lid was opgenomen. Deze voordrachten waren:

Over ongelijke dichtheid van bevolking en ongelijke welvaart in de onderscheidene landen, in 1864.

De muntstandaard in verband met de pogingen tot invoering van eenheid van munt, in 1869.

Opmerkingen omtrent gelijke verdeeling van belasting, in 1874.

Poging tot verduidelijking van eenige begrippen in de staathuishoudkunde (over waarde en rijkdom), in 1877.

Ik moet mij er toe bepalen, deze opstellen te vermelden; eene beschouwing van den inhoud zou te dezer plaatse niet passen.

Maar het merkwaardigste voortbrengsel van dezen streng wetenschappelijken arbeid was het boek, dat MEES in 1866 in het licht gaf onder den titel: *Overzicht van eenige hoofdstukken der Staathuishoudkunde*. Ook over de eigenschappen en verdiensten van dit werk is mij hier het zwijgen opgelegd. De heer PIERSON heeft in zijn Levensbericht¹ daaraan op voortreffelijke wijze de verschuldigde eer bewezen. Slechts dit worde hier herinnerd. Het boek maakte bij ons publiek geen opgang. Men dorst het niet aan. Het werd weinig verkocht; de recenseerende tijdschriften zwegen er over. Zoover mij bekend is heeft alleen *de Economist*²

1 Blz. 17-20 van den afzonderlijken afdruk.

2 Jaargang 1866, blz. 382 vv. - Ik wil niet verzuimen, hier bij te voegen, dat juist dezer dagen de heer G.M. BOISSEVAIN een overzicht van den inhoud van het werk van den Heer MEES gegeven heeft in zijn *Naschrift* op de onlangs uitgegeven brochure *Leniging en bestrijding van armoede*.

zich aan eene uitvoerige beschouwing gewaagd. Deze teleurstelling (want dit was zij voor den schrijver, gelijk hij zelf wel eens gulweg erkend heeft) had misschien hare reden in uitwendige omstandigheden; maar haar wezenlijke grond lag in de eigenschappen van het boek zelf. De taal was bij uitstek zuiver en bewees, dat het Nederlandsch rijk genoeg is om ook in de staathuishoudkunde voor wetenschappelijke termen het juiste woord te leveren; maar de vermijding van de gebruikelijke aan vreemde talen ontleende kunsttermen eener slordiger schrijfwijze maakte de lezing moeielijk. De stijl was helder, maar gedrongen; geen woord te veel en elk woord op zijne plaats; maar het volslagen gemis aan sieraad maakt den vorm stroef, en de gewone lezer heeft behoefte, er met kunstige zinswendingen op gewezen te worden, wáár naar de bedoeling des schrijvers bijzondere nadruk op gelegd moet worden. De gedachtengang was volmaakt logisch, als ware 't te doen om de oplossing van een mathematisch theorema; maar het is niet velen gegeven, zonder buitengewone inspanning, zulken strengen betoogtrant te blijven volgen. Eindelijk, de denkbeelden waren veelzins frisch en nieuw, voortgesproten uit een oorspronkelijk en diep doordenken; maar hoe velen zouden in staat zijn, de waarde van dat nieuwe te bevroeden? In zijnen statigen eenvoud is het boek werkelijk een voortreffelijk gewrocht; maar alleen uitgelezen geesten kunnen daarin smaak hebben. Bij dit boek werden wij onwillekeurig herinnerd aan de schriften van een anderen denker, op wien Nederland roem draagt: SPINOZA. Evenmin als deze kon MEES zijn wat men een *populair* schrijver noemt.

Het was echter den President der Nederlandsche Bank

niet vergund zich enkel in de hogere sferen der afgetrokken bespiegeling te verlustigen. Hij mocht niet louter man van wetenschap, hij moest ook man van zaken zijn. De muntkwestie liet hem niet los, al schreef hij er niet meer tijdschrift-artikelen over; en zij baarde hem in de latere jaren zijns levens toenemend moeite, verdriet en zorg. De loop der gebeurtenissen, vooral in het buitenland, bracht allengs eene wijziging, niet in de beginselen waaraan hij vasthield, maar in zijn oordeel over de toepassing dezer beginselen op de praktijk onder den dwang der veranderde omstandigheden. Men heeft hem dit kwalijk genomen; men heeft zelfs in de hoogste Staatsvergadering de voor hem beleedigende vraag uitgesproken, of deze verandering van zienswijze misschien ook beheerscht wierd door de belangen van de aandeelhouders der Bank?¹ Dit bedekt verwijt heeft hem geërgerd, maar hij heeft het beneden zich geacht er rechtstreeks op te antwoorden. Alleen heeft hij een paar malen de gelegenheid waargenomen, hem door het jaarlijksche Bankverslag aangeboden, om bondig en duidelijk, gelijk hij dat kon, in 't licht te stellen, dat de belangen der Bank het meest gebaat zouden zijn geweest met het behoud van den zilveren standaard².

Het is waar, voor oppervlakkige waarnemers moest het den schijn hebben, alsof MEES zich zelven ontrouw geworden was. Als leerling der rechtzinnige school had hij in 1838 achter zijne dissertatie de stelling opgenomen: 'Improbanda est duplicis metalli tamquam pretii normae (standaard) in pecunia usus.' Aan het slot zijner voordrachten in *Felix Meritis*, in 1853, had hij ons gelukkig geprezen omdat wij vóór de ontdekking der goudvelden van Californië en Australië den zilveren standaard hadden aangenomen. In zijn opstel in het *Jaarboekje* van 1855 had

1 Zie Handelingen der Tweede Kamer 23/26 Februari 1874.

2 Zie Bankverslag over 1875/76, blz- 10, over 1882/83 blz. 12.

hij gesproken van de staten ‘die nog pogingen zullen blijven aanwenden om zich aan de h e r s e n s c h i m van eenen dubbelen standaard vast te hechten’. Twee jaren later had hij in SLOET'S *Tijdschrift* (blz. 251) betoogd: ‘Het is honderd malen opgemerkt, dat het eene onmogelijkheid is, om, bij veranderlijkheid der werkelijke waardeverhouding tusschen goud en zilver, gouden en zilveren standpenningen nevens elkander in omloop te houden. Deze opmerking is geen slotsom der afgetrokken wetenschap, maar eene eenvoudige uiting van het gezond verstand’. En eenige bladzijden verder had hij gezegd (blz. 258). ‘Vooralsnog hebben wij ons niet te beklagen, dat wij (in 1847) het zilver gekozen hebben. Die goede uitkomst hebben wij echter niet aan eigen wijsheid te danken. Toen, voordat iemand aan Californisch of Australisch goud dacht, de keus bij ons geschiedde, pleitte, naar mij voorkomt, veel meer voor het goud, dan voor het zilver..... Maar zooals de loop der zaak thans geweest is, hebben wij voor het tegenwoordige in het zilver zeker een beter muntmetaal, dan wij in het goud zouden gehad hebben’. - En zie, in 1869 houdt hij in de Akademie van wetenschappen eene rede, waarin hij op theoretische gronden, in overeenstemming met WOLOWSKI en CERNUSCHI, de invoering van een algemeen muntstelsel voor de beschaafde staten op den grondslag van het *bimetallisme* aanbeveelt. En in 1872 is hij lid eener staatscommissie¹, die in haar eerste Rapport, in December van dat jaar, de aanneming van den *dubbe-*

1 Benoemd bij Koninklijk Besluit van 30 October 1872 ‘om te onderzoeken, welke nadeelen voor Nederland te duchten zijn ten gevolge van de maatregelen, die in den laatsten tijd in naburige rijken, in 't bijzonder in Duitschland op het gebied van het muntwezen zijn genomen, en om, bij de mededeeling van de uitkomsten van haar onderzoek, zoo noodig, de middelen voor te stellen, die zouden kunnen worden aangewend om de voor Nederland gevreesde nadeelen te voorkomen.’

len standaard voor ons land aanprijst, om zes maanden later, in Juni 1873, in een tweede Verslag den overgang tot den *enkelen gouden* standaard voor te stellen.

Doch wie in staat was, tot het wezen der zaak door te dringen, kon weten, dat deze schijnbare beginselloosheid niet anders was dan het vasthouden aan één, de gansche materie beheerschend, hoofdbeginsel: 'kies voor een standaardgeld dat metaal 't welk de meeste waarborgen aanbiedt voor de vastheid zijner eigene, innerlijke waarde.' In de jaren 1850-1865 kon MEES op goede gronden aannemen, dat het zilver het best aan dezen eisch beantwoordde, omdat de voortbrenging van dat metaal regelmatigiger was dan die van het goud, en omdat tegenover de aanwezige sinds eeuwen opgegaarde hoeveelheid een tijdelijke vermeerdering der voortbrenging, ofschoon aanzienlijk, hier minder storend zou werken, eindelijk, omdat het gebied der heerschappij van den zilveren standaard zich over nagenoeg het geheele vasteland van Europa, benevens Nederlandsch en Britsch Indië, uitstreckte. Hij kon dan ook met onwederlegbare feiten bewijzen, dat deze zilverlanden in gunstiger toestand verkeerden dan de goudlanden Engeland en N.-Amerika, en dat de ongunstigste toestand die was van landen als Frankrijk, welke, met den dubbelen standaard tusschen beide groepen geplaatst, steeds veroordeeld waren am dat metaal 't welk hat minst in waarde daalde, te zien wegvloeien. Maar toen reeds wees hij er bij herhaling op, dat wij bij onze tevredenheid over de in 1847 gedane keuze ons toch niet volkomen veilig en gerust mochten achten, dat, zoo de sterke goudproductie aanhield en daarmede de heerschappij van het goud zich uitbreidde, waarschijnlijk eerst Frankrijk zijn bimetallistisch stelsel zou laten varen om den enkelen gouden standaard te kiezen, en daarna andere machtige staten zich zouden laten verleiden om van het zilver tot het goud over te gaan, in welk geval Nederland met zijn zilveren standaard

alleen zou blijven staan. Deze waarschuwingen kan men reeds vinden in de enkele zinsneden, die hierboven uit zijne geschriften van 1855 en 1857 zijn aangehaald; en de Heer PIERSON was in staat, ons mede te deelen¹, dat hij in een niet voor openbaarheid bestemd verslag van de verrichtingen der Bank over het boekjaar 1859/60 met nadruk op de gevaren, die ons in de toekomst dreigden, wees.

Het gevaar, dat MEES aldus uit de verte had voorzien, begon zich in werkelijkheid te vertoonen in 1865. In dat jaar nam in Duitschland 'de beweging naar het goud' haren aanvang in verband met het streven naar de Deutsche eenheid. De regeeringen hielden zich nog wel afzijdig, maar de volksstem uitte zich met al sterkeren aandrang in economische congressen en 'handelsdagen'. In datzelfde jaar 1865 kwam tot stand de *union monétaire* tusschen Frankrijk, België, Italië en Zwitserland, wel is waar op den grondslag van den dubbelen standaard, maar toch zóó, dat het frankenstuk door verzwakking van zijn gehalte tot pasmunt verlaagd werd. En daar dreef de invloedrijke Vice-president van den Raad van State ESQUIROU DE PARIEU naar eene algemeene munteenheid over de gansche beschaafde wereld, op den grondslag van het goud. Deze wist te verkrijgen, dat in 1867 eene eerste muntconferentie te Parijs werd gehouden, waar MEES met Dr. A. VROLIK Nederland vertegenwoordigde. Voor zooverre het tot stemmen kwam (want onderscheidene afgevaardigen onthielden zich) werd in theorie de eenheid van munt op den grondslag van het goud aannemelijk verklaard. Onder hen, die zich onthielden, was ook MEES, die hier nog eens het wenschelijke in het licht stelde, dat eenige staten zich aan den zilveren, anderen aan den gouden standaard hielden, maar dat, zoo men een algemeen voor allen gelijkelijk geldend stelsel wilde, de dubbele standaard voor dit universeele

1 Levensbericht, blz. 29 van den afzonderlijken overdruk.

geld verkieslijk zou wezen.¹ Hier vindt men dus reeds het denkbeeld uitgesproken, dat hij in zijne rede van 1869 in de Koninklijke Akademie breeder ontvouwde.

Toen nu na den oorlog van 1870 het Duitsche rijk gesticht was, moest de Deutsche muntéénheid van zelf volgen. Langen tijd bleef echter nog de vraag onbeslist, welk stelsel men zou aannemen. De woordvoerders der openbare meening dreven naar den gouden standaard. De Pruisische regeering, die het beleid der zaak in handen had genomen, bleef aarzelen. In eene Vergadering der *Vereeniging voor de Statistiek*, den 30en September 1871 te Amsterdam gehouden, waarin het onderwerp met het oog op de belangen van Nederland behandeld werd, kon MEES nog zeggen: ‘Voor Duitschland, dat even als wij, den enkelen zilveren standaard heeft, zou de overgang tot den enkelen gouden standaard met zooveel bezwaren gepaard gaan en inderdaad zoo onverstandig zijn, dat men rekenende op de wijsheid der Deutsche wetgevers, het meest waarschijnlijk mag noemen, dat het daartoe niet zal besluiten. Eerder is het te verwachten, dat Duitschland den dubbelen standaard zal aannemen.’² Ook een jaar later, tegen het einde van 1872, was het vraagstuk te Berlijn nog onbeslist; alleen was er eene wet aangenomen, bepalende, dat er gouden rijksmunten zouden geslagen worden van 10 en 20 mark in eene verhouding van 15 ½: 1 tegenover den zilveren standpenning. Het was om deze reden, dat de Nederlandsche Staatscommissie van 30 October 1872 in haar in December uitgebracht eerste Verslag ook hier tot de invoering van

1 Blz. 34 van het *Compte-rendu*.

2 Het Verslag van de Vergadering is opgenomen in *de Economist* van 1871. De Heer PIERSON deelt voorts mede (blz. 30 van zijn Levensbericht), ‘dat MEES op het eind van 1871 eene voortreffelijke memorie heeft opgesteld, die, in het Fransch vertaald, als regeeringsnota naar Berlijn is gezonden en waarin Duitschland voor den gevaarlijken stap, dien het ging doen, ernstig werd gewaarschuwd.’

den dubbelen standaard met eene verhouding van 15 ½: 1 raadde, in de hoop, dat dit voorstel op de beslissing te Berlijn misschien nog invloed zou kunnen hebben. Weinige maanden later bleek deze verwachting ijdel geweest te zijn. Bij de rijkswet, uitgevaardigd 9 Juli 1873, werd de enkele gouden standaard verordend. Tegelijkertijd was de gouden standaard ook in de Scandinavische Staten aangenomen, in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika wettelijk bekrachtigd. Nederland zou nu voortaan met zijn enkelen zilveren standaard in Europa alleen staan. En nu kon het niet anders, of wij moesten, door den nood gedwongen, ook wel tot den gouden standaard overgaan. Zoo oordeelde MEES, in overeenstemming met zijne medeleden in de Staatscommissie, en dit oordeel werd uitgesproken in haar tweede Verslag, van 26 Juni 1873, met aandrang op redelijken spoed, opdat wij niet, door onze traagheid en besluiteloosheid, tot onze groote schade, achteraan zouden komen.

Van dit advies heeft MEES geen berouw gehad, wel leed en veel zorg van het gebrek aan goed verstand en kloek beraad bij den Nederlandschen wetgever. Het ligt buiten dit bestek, een verhaal te geven van de aarzelingen en dobberingen van den wetgever gedurende een tijdperk van drie jaren, van de verwarringen die hij daardoor in ons muntwezen gebracht heeft, van de moeiten en zorgen, die hij der Nederlandsche Bank berokkend heeft bij de vervulling van hare plichten als centrale crediet-instelling, van de schade, die hij daarmee middellijk aan handel en nijverheid en in de toekomst rechtstreeks aan den Staat heeft opgelegd. Men kan deze geschiedenis getrouw vinden opgeteekend in de jaarlijksche Verslagen van den President der Bank sedert 1873.¹ Men kan er tevens vernemen een ernstig en waardig antwoord op de verwijten die soms,

1 Inzonderheid kan hier verwezen worden naar het Verslag over 1873/74, blz. 11-14, en dat over 1882/83, blz. 10-13.

als tot eigen verontschuldiging, in de Tweede Kamer tegen de Bankdirectie waren uitgesproken, alsof deze door wanbeleid of winzucht oorzaak ware geweest van de gerezen moeielijkheden. Persoonlijk bejegende MEES zulke aantijgingen met een minachtend stilzwijgen; als bestuurder van de aan zijne zorgen toevertrouwde instelling mocht hij ze niet onweersproken laten. Eenmaal slechts, in het laatst van 1882, nam hij nog eigenwillig de pen op om een waarschuwend woord over den nog altijd ontredderden en gevaarvollen staat van ons muntwezen te laten vernemen. Het was een zeer beknopt artikel in *de Gids* van October 1882, meer cijfers dan woorden bevattende. Maar de cijfers waren welsprekend.

Het ligt evenzeer buiten dit bestek, het verloop der muntkwestie, die sedert den dag waarop Duitschland en N.-Amerika den enkelen gouden standaard triomfantelijk inhaalden, de handelswereld blijft bezwaren, te behandelen. Alleen voor zoo ver MEES daarbij nog betrokken was, moet er melding van gemaakt worden. Zoowel de Duitschers als de Amerikanen hebben er last van gehad, dat zij niet geluisterd hebben naar zijne waarschuwing van 1867: 'het is niet raadzaam, dat alle Staten één en hetzelfde metaal uitsluitend tot standaard kiezen; laten sommigen den gouden, anderen den zilveren standaard behouden; of, zoo men algemeene gelijkheid wil, laat het dan zijn op den grondslag van den dubbelen standaard die aan beide metalen hunne waarde laat.' De verwaarloozing van dezen goeden raad heeft doen ontstaan den 'strijd om het goud,' die door den grooten kanselier van het Duitsche rijk zelven zoo geestig voorgesteld is als de strijd van twee bedgenoten om de deken, die te klein is om beiden te overdekken. Duitschland en Amerika beide zijn verlegen geraakt, en anderen nevens hen, met het overtollig zilver, dat iedereen wil verkoopen en niemand koopen. De Amerikanen hebben dit spoedig ingezien, en op hurt voorstel, met krachtige mede-

werking van Frankrijk, (waar de invloed van E. DE PARIEU bij de republikeinsche orde van zaken niet meer gold) werd in 1878 eene nieuwe muntconferentie te Parijs belegd om te overwegen, hoe men een algemeen eenparig muntstelsel op den grondslag van den *dubbelen* standaard zou kunnen invoeren. MEES was wederom met DR. A. VROLIK Nederlands afgevaardigde. Hij ging naar Parijs maar keerde, wegens ongesteldheid, huiswaarts vóór de conferentie hare vergaderingen sloot. Hij ging zonder hoop en scheidde zonder leedwezen. Mocht ook al deze erkenning van de juistheid zijner inzichten hem welgevallig zijn, zoolang Duitschland zich onthield en Engeland alle toenadering weigerde (wat het geval was), zoude elke poging tot verwezenlijking van die denkbeelden ijdel blijven. Van deelneming aan de derde Parijsche munt-conferentie, die van 1881, onthield hij zich geheel. Nederland werd daar vertegenwoordigd door de Heeren DR. A. VROLIK en MR. N.G. PIERSON. Zij is tot heden even onvruchtbaar in gevolgen gebleven als de vorige, ofschoon er iets meer neiging tot samenwerking kon worden waargenomen.

Voor het overige vloeiden de laatste levensjaren van MEES kalm en, onder de onvermijdelijke wisselingen van lief en leed in 's menschen lot, betrekkelijk voorspoedig voorbij. In 1869 was hem een nieuwe, eigenaardige werkkring geopend door zijne benoeming tot President-Curator der Utrechtsche Hoogeschool. Hij vervulde deze betrekking niet alleen met de gewone trouw en nauwgezetheid, maar met bijzondere ingenomenheid. Liefde voor de School, waar hij zich voor het maatschappelijke leven gevormd had, liefde voor de wetenschap, ook voor die takken van wetenschap, waaraan hij zijne eerste studiën gewijd had, bleef hem tot den einde bij. Hoe verdienstelijk hij zich jegens school en wetenschap gekwetent heeft, is bij zijn graf door zijne medecuratoren, door professoren en studenten met dankbaarheid

erkend. - Onderscheidingen en eerbewijzen vielen hem ten deel. De geleerde genootschappen in het Vaderland namen hem in hunnen kring op;¹ in 1872 werd hij tot buitenlandsch eereid van de *Cobden-Club* gekozen. In April 1859 was hij in de orde van den Nederlandschen Leeuw opgenomen, in Mei 1874, bij gelegenheid van de viering der 25-jarige Regeering van Z.M. koning Willem III, werd hij tot commandeur bevorderd. Ten hove was hij een welkome gast zoo dikwijls het koninklijk gezin te Amsterdam vertoefde, en weleens werd hem aanleiding gegeven om den koning van vertrouwelijken raad te dienen. De uitnoodiging om in een hooge staatsbetrekking op te treden, wees hij volstandig af; ook van de deelneming aan de vertegenwoordiging in staat, provincie of gemeente onthield hij zich; doch met hart en ziel de liberale beginselen toegedaan, deed hij zijnen invloed als lid en bestuurder van kiesvereeningen gelden. - In het gezellig verkeer was hij een aangename gast; hij bezat bij uitnemendheid de gave van vertellen, en wanneer het gesprek over ernstige onderwerpen liep, scheidde men zelden van hem zonder het bewustzijn, iets van hem geleerd te hebben. Maar het liefst, vooral in de latere jaren, zonderde hij zich af in zijne boekenkamer; hij had een open oog voor het schoone in letteren en kunst; reizen was hem een lust, en merkwaardig was het, hoe hij, zelfs op gevorderden ouderdom, bestand was tegen de vermoeienissen van verre tochten, die hij met jeugdige opgewektheid ondernam.

MEES ontging niet aan het lot, dat hun beschoren is, wien het gegund wordt eenen hoogen leeftijd te bereiken. Hij moest velen, die hem dierbaar waren, rondom zich zien wegvallen. Geliefde verwanten, broeders en zusters, vrienden zijner jeugd, gezellen van den dagelijkschen arbeid, makkers

1 Sedert 1849 was hij lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

in den strijd des levens. Wel zag hij zich weder omringd door jongere vrienden, die met eerbied en dankbare genegenheid tegen hem opzagen; maar zij konden de plaatsen van hen, die heengegaan waren, toch niet aanvullen. Nog pijnlijker werd hij in zijn fijngevoelend gemoed getroffen - want ook voor dit leed bleef hij niet gespaard - wanneer hij enkele malen moest ervaren, dat hij zijne achting en zijn vertrouwen aan zulken geschonken had, die zich dat goed vertrouwen onwaardig betoonden. In zijne maatschappelijke betrekking had hij ruimschoots gelegenheid menschenkennis op te doen; maar zelf zoo eenvoudig en oprecht van karakter lag het niet in zijn aard argwaan te voeden jegens anderen.

Ook in zijn eigen huis werd het allengs ledig om hem heen. Toen zijne innig geliefde gade, na een echtverbintenis van nauwelijks tien jaren hem ontvallen was, zocht en vond hij zijn huiselijk geluk in de opvoeding van het viertal kinderen, die zij hem geschonken had. Toen deze taak, zoo vol zorgs, maar ook zoo vol genots, volbracht was, volgde van zelf wat het oogmerk der vaderlijke zorgen geweest was. De volwassen zonen traden de wereld in, vonden hun eigen werkring, de een hier de ander daar, en vestigden een eigen gezin; de dochters huwden. In het ruim en prachtig gebouw, dat den President der Nederlandsche Bank tot woning was aangewezen, met zijne breede gangen en hooge vertrekken, bleef hij alleen achter. Wie hem daar dan kwam bezoeken, kon opmerken, hoe hij zich als het ware in een paar eenvoudig gestoffeerde kamers, als voldoende aan zijne bescheiden behoeften, had teruggetrokken. Maar er kwam een tijd, dat er bij afwisseling wederom leven en vroolijkheid in het groote huis zouden heerschen. De jonge gezinnen kwamen den eenzame bezoeken, beurtelings, ook wel gezamenlijk. Groeiden ook al met elk jaar de gezinnen, er was plaats voor allen. Dan weergalmden de holle gangen en portalen van zoete kin-

derstemmen, en de drukte van het kleine goedje was grootvader niet lastig. Of grootvader toog zelf uit, om kinderen en kleinkinderen in hun eigen woning op te zoeken of hun een poos gezelschap te houden, wanneer voor een zoon of voor eene dochter herstel eener wankele gezondheid moest worden gezocht aan de oevers van den Leman of aan de boorden der Middellandsche Zee. Want een donkere wolk breidde zich bij wijlen uit boven dit herboren huiselijk geluk. Er was soms reden van bezorgdheid voor den zorgenden vader, het meest in den allerlaatsten tijd; dan kwamen er over hem vlagen van zwaarmoedigheid en oogenblikken van angstige spanning, die den sterken man tranen uit den oogen persten. Zijn eigen taai lichaamsgestel bleek tegen de vermoeienissen en ontberingen, aan zulke tochten eigen, bestand. Voor de wisseling der seizoenen en de wispelturigheden van ons klimaat was hij weinig gevoelig. Ik mocht in de laatste jaren het voorrecht hebben er getuige van te zijn - deze enkele persoonlijke herinnering worde mij hier vergund - hoe getrouw en geregeld hij, spijt weer en wind, gewoon was des Zaterdag naar den Haag over te komen om verpoozing te zoeken in het bloeiend gezin van zijn geliefde dochter CONSTANCE en haren echtgenoot, den Luitenant-ter-Zee BEUCKER ANDREAE, mijne naaste bureu. Dan genoot hij; dan zag men grootvader met de kinderen in den tuin spelen, of wanneer de staat van het weder noopte, binnen te blijven, dan zat hij in de gezellige huiskamer met de kleinen om zich heen, die op zijne knieën klauterden en hem met dartele liefkozingen overlaadden, en hem dwongen te vertellen en weer te vertellen en nog eens te vertellen; dan werden bij gunstig weder groote wandelingen ondernomen, en de minst vermoeide bij de thuiskomst was hij. Dan hadden wij in den winter gezellige avonduren bij den haard en spraken over oude en nieuwe dingen, tot hij des avonds laat met den spoortrein huiswaarts keerde om den vol-

genden ochtend frisch aan den arbeid te kunnen gaan.

Dit voorrecht heeft MEES gehad, dat hij voor de sluipende gebreken des ouderdoms bewaard is gebleven. Zijne zintuigen bleven hem onverzwakt ten dienste, zijne stem klankvol en helder, zijne denkkraft ongerept. Een verlamvend sukkelen bleef hem vreemd. Wel had hij herhaaldelijk aanvallen van hevig optredende ongesteldheden te verduren, maar hij kwam ze te boven en was dan weder krachtig en moedig. Ook zijn laatste lijden was kort. Den 13^{en} December 1884 was hij nog op zijn post in de vergadering van Directeuren der Bank; den volgenden dag werd hij op het ziekbed geworpen; den 24^{en} December was hij ontslapen.

15 Mei 1885. S. VISSERING.

Lijst der in druk verschenen werken van M^r. W.C. Mees.

1838. Proeve eener geschiedenis van het Bankwezen in Nederland gedurende den tijd der Republiek.
1838. Dissertatio Juridica Inauguralis de vi mutatae monetae in solutionem pecuniae debitae.
1844. De werkinrigtingen voor armen uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd.
1845. Boekaankondigingen in het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* van
a. Mr. D.A. PORTIELJE, de Handel van Nederland in 1844. (Blz. 321-336).
b. Die Handelsverhältnisse zwischen den Niederlanden und dem Zollvereine, aus statistischen Quellen. (Blz. 409-41).
1846. Boekaankondiging in het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* van A. ELINK STERK Jr. Voorslagen en Denkbeelden betreffende de zuivering van het Nederlandsch stelsel van in-, uit- en doorvoer. (Blz. 685-690).
1850. Ingezonden stuk in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 20 Juli 1850, tot verdediging van de handelingen der Nederlandsche Bank betreffende den verkoop van gouden muntspeciën, tegenover eene berisping van die handelingen in een ingezonden artikel in het Amsterdamsch Handelsblad.
 (Zonder opschrift en onderschrift. Ik heb mij overtuigd, dat dit stuk van de hand van MR. W.C. MEES was).
1851. Het muntwezen van Nederlandsch Indië.
1852. De Nederlandsche Bank.
 In het Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1852. Blz. 225 vv.
1853. Drie voordrachten over: de gevolgen van eene vermeerderde voortbrenging der edele metalen, gehouden 27 Januari, 3 en 10 Februari 1853 in het Genootschap *Felix Meritis*.

- In het Overzicht der werkzaamheden van de Afdeeling Koophandel der Maatschappij onder de zinspreuk Felix Meritis, blz. 101 vv.
1855. Eenige opmerkingen over de gevolgen der vermeerderde voortbrenging van goud.
In het Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1855, blz. 302 vv.
1857. Hebben wij welgedaan, met het zilver tot éénigen muntstandaard aan te nemen?
In het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek Deel XIV. 5e stuk, bl. 249 vv.
1858. Rede tot opening der Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen op 10 Augustus 1858.
In de Handelingen der Algemeene Vergadering.
1860. Maatregelen der Regering tegen den omloop van vreemde munt.
In de Economist van 1860, blz. 373 vv. (zonder onderteekening of aanwijziging van den naam des auteurs).
1861. Levensberigt van Mr. JAN ACKERSDIJCK.
In de Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde voor 1862, Levensberigten blz. 25 vv.
1864. Over ongelijke dichtheid van bevolking en ongelijke welvaart in onderscheidene landen. Voordracht in de afdeeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gehouden den 14^{den} Maart 1864.
In de Verslagen en Mededeelingen der afdeeling, Deel VIII blz. 128 vv.
1866. Overzicht van eenige Hoofdstukken der Staathuishoudkunde.
1869. De muntstandaard in verband met de pogingen tot invoering van eenheid van munt. Voordracht in de afdeeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen gehouden den 8sten Maart en 12 April 1869.
In de Verslagen en Mededeelingen der afdeeling, Deel XII blz. 209 vv.
1874. Opmerkingen omtrent gelijke verdeeling van Belasting. Voordracht gehouden in de Afdeeling Letterkunde der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, den 9^{den} November 1874.
In de Verslagen en Mededeelingen der afdeeling, Nieuwe Reeks, Deel V, blz. 18 vv.

1877. Poging tot verduidelijking van eenige begrippen in de Staathuishoudkunde. Voordracht gehouden in de afdeeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, den 12^{den} November 1877.
In de Verslagen en Mededeelingen der afdeeling, Nieuwe Reeks, Deel VII blz. 187 vv.
1882. Ons muntwezen.
In de Gids voor October 1882 blz. 149 vv. van het IVe Deel.
- 1865-1884. De Jaarlijksche Verslagen van den President der Nederlandsche Bank, uitgebracht in de Algemeene Vergadering van stemgerechtigde aandeelhouders.

Verslagen van Commissiën, aan welke Mr. W.C. MEES heeft deelgenomen.

1856. Rapport aan den Koning uitgebracht door de Staatscommissie benoemd bij Z.M. Besluit van 5 September 1855 (Stbl. n°. 118).
(Over de vreemde pasmunt).
1862. Verslag van gecommiteerden, benoemd door de Algemeene Vergadering der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, over een voorstel betrekkelijk de opleiding aan jongelieden voor landbouw en fabrieken bestemd, te geven.
In de punten ter beschrijving van de algemeene vergadering 1862.
- 1872/73. Verslag (eerste en tweede) aan den Koning omtrent het muntwezen, uitgebracht door de Staatscommissie benoemd bij Z.M. Besluit van 30 October 1872 n°. 5.
- 1873/74. Rapport van de Commissie tot het instellen van een onderzoek naar spaarbanken, spaarkassen, hulp- en beleenbanken, aan het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.
(Afzonderlijk in druk verschenen).
1875. Onderzoek naar de werking der wetten op Lager en Middelbaar onderwijs.
Twee rapporten der Commissie benoemd naar aanleiding van een besluit der Algemeene vergadering van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.
(Afzonderlijk gedrukt).
1882. Rapport in zake de departementale spaarbanken.
Uitgebracht door eene commissie benoemd naar aanleiding van een besluit der Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Gedrukt als bijlage tot de Punten ter beschrijving van de Algemeene Vergadering in 1882.

Levensbericht van Ds. Frederik Hendrik Gijsbertus van Iterson.

Het was den 26ⁿ October van het vorige jaar, dat het bericht werd verspreid, dat onze eerwaarde buurman, de emeritus predikant VAN ITERSON den vorigen dag was overleden. De tachtigjarige man was als 't ware bezweken aan de gezellige theetafel, waar wij zoovele jaren lang gewoon waren hem aan te treffen; daar zat hij dan naast zijne trouwe levensgezellin, met wie hij 54 gelukkige jaren verbonden is geweest in gezegenden echt, de altijd werkzame huismoeder met haar werkdoos voor zich; daar vonden wij den beminnelijken grijsaard in zijne vriendelijke zijkamer omringd door eenige zijner kinderen of kleinkinderen, door ambtgenooten of goede vrienden, terwijl hij zijne geliefde sigaar zat te rooken. Als hij dan zijn boek had ter zijde geschoven of de pen nedergelegd, vertelde hij ons hoe hevig van nacht de hoestbuien weder geweest waren en hoe hij het bed had verlaten en zijne bezigheid hervat, waarbij hij door de zittende houding minder moest hoesten. Vaak verlieten wij den borstlijder, die niet meer durfde uitgaan, met een beklemd hart; maar hoe slank zijne gestalte ook was, hoe schraal de wangen den fijn besneden neus deden uitkomen onder het fluweelen mutsje, zijn gestel was nog zoo zwak niet, en bij een volgend bezoek mochten wij ons

weder in een vertrouwelĳk en aangenaam gesprek met den braven herder en rustenden leeraar verheugen, en rekenden wij er op hem nog een poos in ons midden te zien. Doch eindelijk sloeg ook voor hem de laatste ure.

Door de familie uitgenoodigd den overledene te schetsen, heb ik niet zonder schroom die taak aanvaard, daar helaas zijne tijdgenooten niet meer leven, die mij de noodige gegevens omtrent zijne eerste jaren konden mededeelen; slechts de tweede helft van zijn leven is mij van nabij bekend.

FREDERIK, of zooals zijn trouwe gade den domine placht toe te spreken, FRITS VAN ITERSON, is gesproten uit een geslacht, dat volgens de familieoverlevering van Schotsche afkomst is; het wapen, dat de drie bekende Schotsche distels voert, zou een der voorvaderen in het grijs verleden voor zeker roemruchtig wapenfeit tot loon hebben ontvangen van zijn koning en meester. Welke afstammeling van dezen later de wapens opvatte tot verdediging van geloofsovertuiging en met een der vele regimenten Schotten den Nederlanders te hulp kwam, is mij niet bekend, wel dat te Rhenoy in Gelderland de grootvader van V. ITERSON was gevestigd, en er zich met den landbouw onledig heeft gehouden; onze V. ITERSON heeft denzelfden christelĳken levenswandel en braafheid aan den dag gelegd, die sedert eeuwen het Schotsche volk kenmerken.

De vader van onzen V. ITERSON, JAN EGENS, 1767-1854, op twee na de jongste van negen kinderen, vestigde zich te Alphen a.d. Rijn als kostschoolhouder, en mocht zich in een bloeiende inrichting verheugen. Daar zag in 1802 JOHANNES ADRIANUS het levenslicht, de vader van o.a. den Leidschen hoogleeraar J.E.V. ITERSON, en op 9 Juli 1804 onze FREDERIK HENDRIK GIJSBERTUS. Daar heeft hij natuurlijĳk een uitnemende opleiding mogen genieten, en toen zijne geestesontwikkeling van dien aard bleek te zijn, dat

hij voor den predikdienst kon opgeleid worden, heeft hij de klassieke talen bij een der predikanten aan den Rijn, te Zwammerdam of Bodegraven geleerd, naar het schijnt; dagelijks begaf hij zich te voet daarheen, of wel in den winterdag op schaatsen, want de lange slanke jongeling was toen een goed schaatsenrijder, maar in de volgende jaren leed hij veel aan asthma.

In September 1823 werd V. ITERSON als student in de godgeleerdheid te Leiden ingeschreven, en volgde hij de propaedeutische lessen van BAKE en PEERLKAMP, van SIEGENBEEK, VAN DER PALM en HAMAKER, terwijl hij het aangename met het nuttige vereenigende, werkend en later eere-lid werd van de dispuut-gezelschappen *Literarum Studio, Utile dulci, Otia nostra*, als ook van het gezelschap tot oefening in de welsprekendheid *Tot nut en vermaak*, waarin hij met TER HAAR, DERMOUT, TIMMERS VERHOEVEN en andere theologanten omging, allen later hoogstverdienstelijke predikanten. In die kringen heeft V. ITERSON zijne letterkundige kennis uitgebreid, en zich tot den nauwkeurigen en letterlievenden man gevormd, die zijn geheele leven veel smaak voor het schoone en geestige had, voor letterkunde en fraaien stijl een open oog bezat, en met prijzenswaardige nauwgezetheid volvoerde wat zijn hand te doen vond. Doch hoe hard de ijverige student ook poogde te werken, hij moest de pijnlijke ondervinding opdoen, dat zijne opleiding in de klassieke talen onvoldoende was geweest. Hoe hij dit bezwaar te boven is gekomen, blijkt uit een schrijven van dr. JACOB DE GELDER, den Alkmaarschen rector, die toen in de letteren studeerde en over zijn vriend zich onlangs aldus uitliet: 'In 1825, toen V. ITERSON bijna twee jaren student was, kwam ik in nadere kennis en omgang met hem, door tusschenkomst van JACOB BOON, die reeds vóór bijna 20 jaren als predikant te Groningen is overleden. Ik ben zeker, dat er nooit over 's mans leermeester in het Grieksch en Latijn gesproken is, hoewel

daartoe wel aanleiding bestaan zou hebben. Er was een zeer vertrouwelijke conversatie ontstaan. Eens op een avond vond ik hem moedeloos. Hij werkte voor zijne propaedeutische examens. Het Latijn ging wel: maar met het Grieksch wist hij geen weg. Er waren toen geene repetitoren, dan alleen een paar voor de juristen. Maar des te trouwer en belanglooser hielp de eene student den anderen. Spoedig bood ik hem mijne hulp aan tot aan den dag van zijn examen, 19 April 1826. Als nu de uitslag leerde, dat V. ITERSON, die slecht voorbereid in 1823 student werd, zich flink aan de moeilijkheden ontworstelde, die daarvan het gevolg zijn, en als leeraar een goed figuur maakte, dan geloof ik, dat dit eene eer voor hem is.' Een woord van hulde voor den belangrijken vriendendienst, door den litterator DE GELDER bewezen, vinde hier zijne plaats.

In October 1828 werd het candidaatsexamen in de theologie afgelegd door den leerling van VAN HENGEL en SURINGAR - VAN VOORST was reeds emeritus - van KIST en dien ik in de eerste plaats had moeten noemen, CLARISSE, voor wien V. ITERSON een buitengewone sympathie heeft gekoesterd gedurende zijn geheele leven; hij noemde hem altijd 'Papa CLARISSE.' Hij ontmoette hem veel ook na zijn emeritaat, en toen deze geachte godgeleerde gestorven was, mocht V. ITERSON zijne theologische aantekeningen verwerven, waaruit hij met de grootste piëteit een lijvig boekdeel heeft saamgesteld onder den eigenaardigen titel 'CLARISSE sprekende nadat hij gestorven is. Een leesboek voor het Christelijk Huisgezin. Met portret.' Arnhem 1850.

Een jaar later werd hij als Candidaat tot den H. Dienst toegelaten, op 7 October 1829, door het Provinciale Kerkbestuur van Noord-Brabant; binnen een half jaar was de proponent reeds beroepen, en wel op 27 April 1830 door den kerkeraad van Benthuisen. Daar is hij op 8 Augustus bevestigd, nadat hij op 8 Juli in den echt was

vereenigd met AALTJE BOSCH, die na een gezegend huwelijk den geliefden echtvriend berustend nastaat.

Nauwelijks was V. ITERSON vier jaren te Benthuizen werkzaam geweest, of hij werd beroepen, 2 December 1834, te Thamen aan den Amstel, welke gemeente meer bekend is onder hare staatsrechterlijke benaming van Uithoorn. Het beroep werd aangenomen, en op 26 April 1835 is V. ITERSON daar bevestigd. Ook hier zou zijn werkring van korten duur zijn, want al sloeg hij een beroep naar Voorburg af, dat den 20^{en} Februari 1837 op hem werd uitgebracht, reeds den 23^{en} Maart daaropvolgende werd hij te Weesp beroepen; dit beroep heeft V. ITERSON gelukkig aangenomen, want hij bleef er wel kort, maar hetgeen hij het geluk had daar aan het licht te brengen, heeft hem in de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde een verdienstelijke plaats doen innemen.

Bij hunne beraadslagingen waren de leden van den kerkeraad aldaar gewoon een glas wijn te gebruiken, waarvan de voorraad in een kast der kerkmeesters geborgen was; doch in die kast lagen behalve de geledigde en gevulde flesschen een menigte oude boeken, want de oude planken schenen den last moede te zijn geworden, en zoo kwamen bij elke kerkeradsvergadering die flesschen in botsing daarmede. 'Die boeken waren ook zoo oud, dat men ze toch nauwelijks zou kunnen lezen,' zeiden de heeren broederen. De jonge predikant, een geletterd man, kreeg deernis met die verschoppelingen; hij kon niet aanzien, dat perkamenten boeken, hoe vuil en bestoven ook, zoo dooreen lagen met de flesschen, alsof het op eene studentenkamer was. Hij vroeg aan de kerkvoogden verlof, hetgeen hem met alle genoegen werd verleend, die boeken aan huis te mogen hebben, om ze eens te onderzoeken. En wat bleek nu in die kast bewaard te zijn geweest? Een deel der bibliotheek afkomstig van het klooster van den Heiligen Jan Evangelist, zoowel gedrukte als geschreven boeken uit

de XIVe en XVe eeuw, natuurlijk van stichtelijken inhoud en godgeleerden aard, zegge een schat van merkwaardige en geheel onbekende preeken en 'devote oeffeningen' uit het eind der middeleeuwen in oudhollandsche taal geschreven. Het laat zich begrijpen, dat het v. ITERSON heel veel tijd en moeite heeft gekost, voordat hij den omvang en de waarde van dien kostbaren schat kon overzien, en onderzocht had, welke geschriften al of niet bekend waren. Natuurlijk vond hij bij zijn langdurig onderzoek trouwe hulp en niet het minst bij den heer HOLTROP, den bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek, met wien hij sedert dien tijd in een hoog gewaardeerde vriendschapsbetrekking heeft gestaan.

Zoo werden dus de oude vaderlandsche letteren met een aanzienlijk getal theologische werken verrijkt, waarvoor het letterlievend nageslacht den heer v. ITERSON steeds dankbaar zal blijven, evenals de tijdgenoot het reeds was. Toen de gelukkige predikant na nauwkeurig onderzoek en drukke briefwisseling met deskundigen wist, wat hij gevonden had, stelde hij aan de heeren kerkvoogden de vraag, wat zij met die codices en incunabelen wenschten te doen. Uit hun antwoord bleek, dat zij niet meer al dat moois in de kerkekast terug verlangden, en 'domine moest liever die oude boeken dan maar zelve houden.' Deze opvatting is door den onbaatzuchtigen predikant in dien zin uitgelegd, dat al die kostbare boeken en handschriften aan het Rijk voor de Koninklijke Bibliotheek werden aangeboden. Dit gebeurde echter niet, voordat de nauwgezette man al die deelen met de grootste zorg had beschreven; daarom werd hij een tiental jaren later (2 Mei 1847) door den Koning met de Ridderorde van den Nederlandschen Leeuw versierd. Het was intusschen gebleken, dat in vroeger eeuwen een deel van deze kloosterbibliotheek als scheurpapier verkocht was geworden.

Hij was op 28 Mei 1837 te Weesp bevestigd, en reeds

den 24ⁿ Juli van het volgende jaar werd hij te Zwolle beroepen; doch al sloeg v. ITERSON dit beroep af, hij bleef toch niet lang te Weesp, want de gemeente te Arnhem beriep den gevierden leeraar den 19ⁿ November daaraanvolgende, en dit beroep werd aangenomen. In Gelderlands hoofdstad werd de op vele plaatsen 'gewenschte herder, die met betamelijken ernst en gepaste vrijmoedigheid het Woord placht te verkondigen', bevestigd op 12 Mei 1839. Daar heeft hij een aangenamen letterkundigen omgang gehad met den fijn begaafden ambtgenoot J. STEENMEYER, met H.H. DONKER CURTIUS, den archivaris IS. ANNE NIJHOFF en vele anderen. Zeker zou hij er zich nog gelukkiger hebben gevoeld te midden van het steeds toenemende gezin, ware de hooge Geldersche lucht hem gunstiger geweest; daaraan ten minste werden zware hoofdpijnen toegeschreven, waaraan hij zoozeer leed, dat hij twee zomers achter elkaar in het zeebad te Scheveningen herstel heeft gezocht en gevonden, terwijl hij door een hulpprediker in den dienst liet voorzien. Maar die zomermaanden kon de werkzame man niet in ledigheid doorbrengen, zelfs in die dagen van verpoozing nam hij iets ter hand, hij bewerkte namelijk een kinderboekje van Mrs. CAMERON uit het Engelsch, dat zonder zijn naam, onder den titel van 'de Levensgeschiedenis van MARGARETHA WHYTE, een verhaal voor kinderen, die verlangen altijd vroolijk en zelfs op het sterfbed gelukkig te zijn' (Amst. 1845. kl. 8°.) twee drukken beleefde. Vroolijk en opgeruimd was dan ook v. ITERSON'S stemming, en met zijne kinderen te wandelen en te spelen was lang zijn lust en zijn leven.

Te Arnhem zag hij des zomers den kerkhistoricus MOLL zeer veel, maar onafgebroken den geliefden leermeester CLARISSE; daar heeft hij diens schriftelijke nalatenschap met voorbeeldige nauwgezetheid doorzocht en nagelezen, en er een kostbaar tal van nutte leeringen uit te zamen gebracht in den reeds genoemden bundel.

De heer V. ITERSSON heeft niet alleen veel genoegen gehad van het bewerken van dat stichtelijke leesboek, hij zal er zeker ook vele lezers mede hebben opgebeurd. Hij was zoo geheel in den geest van CLARISSE doorgedrongen, dat hij een preek, die de professor gehouden had bij gelegenheid van den dood van Neerlands eerste Koningin, 16 October 1837, heeft kunnen opstellen met behulp van de schets, die CLARISSE in der haast had vervaardigd. Dit gebeurde toen de machtige indruk door deze predikatie gemaakt, werd opgehaald in 1843 bij gelegenheid van den dood van WILLEM I, als wanneer de bevolking in een geheel andere stemming over dezen vorstelijken doode verkeerde. Deze preek nu kwam later ter sprake, toen V. ITERSSON den Graaf VAN BYLAND VAN MARIENWEERD bezocht, en voor diens neef, den Pruisischen generaal VON SELASINSKY, onderzoekingen had gedaan omtrent een zijner voorvaderen, die als een der eerste Antwerpsche ketters den marteldood had ondergaan. De Graaf VON SELASINSKY bood nu genoemde preek in 't Duitsch vertaald den toenmaligen Prins Regent aan, den tegenwoordigen Keizer van Duitschland; deze hield de nagedachtenis van zijne Tante, onze Koningin, zeer hoog in eere, en heeft toen daarom den Nederlandschen predikant, die hem die rouwpredicatie had weten te bezorgen, op vorstelijke wijze met een groote gouden medaille, waarop zijn beeltenis, vereerd.

Te Arnhem heeft V. ITERSSON den oogst van de Weesperkerkekast verder onderzocht en uitvoerig beschreven, de meerendeels onuitgegeven handschriften bestudeerd, en daaruit stukken voor het Archief voor kerkelijke geschiedenis aan KIST en ROYAARDS afgestaan¹ evenals hij aan den nauwgezeten schrijver over de kloosters en abdijen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland, Dr. R.C.H. RÖMER, vele bijdragen verschaft heeft voor

1 Dl. X. bl. 183, 305.

hetgeen deze van het 'oude convent' of 'St. Jan Evangelisten huse' te boek stelde in zijne door onze Maatschappij bekroonde prijsverhandeling.¹ De studenten hier te lande hadden geen college in het ontcijferen van het oude schrift, en V. ITERSON had nauwelijks iets kunnen leeren van het in zijn studententijd niet beoefende middennederlandsch, maar de kalme en volhardende predikant heeft zich noch door het een noch door het ander laten afhouden, en mocht het verwonderlijk ver in beide vakken brengen. En dat alles deed hij, terwijl hij nog als lid der Synodale Commissie (benoemd 20 Juli 1846) de belangen der Hervormde Kerk trouw behartigde. Het was in deze Synodale Commissie dat hij met de heeren D.H. WILDSCHUT en Prof. VAN HENGEL het rapport uitbracht, dat den eersten stoot heeft gegeven voor het veelomvattende werk der Nieuwe Bijbelvertaling.

Hoe verdraagzaam V. ITERSON ook was, hij was een waar Protestant, en gaf in de dagen van spanning wegens het concordaat, zijne meening over de gevolgen daarvan onverholen te kennen, hetgeen bij eenige Katholieke stadgenooten ergernis verwekte, en vrees voor gewelddadigheden veroorzaakte; gelukkig is het evenwel niet zoo ver gekomen. Een zware taak gedurende zijn verblijf te Arnhem was de geestelijke bijstand, dien hij aan den onverbeterlijken Kuilenburgschen moordenaar heeft moeten verleenen, die in Gelderlands hoofdstad is opgehangen. Wel scheen in later dagen de gemoedelijke man te spotten als hij vertelde, dat hij in zijn tijd iemand aan den galg had geholpen, maar voor dat zachtaardige karakter was die taak pijnlijk.

Maar ook te Arnhem zou hij niet blijven vertoeven; op 29 Januari 1847 beriep hem de Leidsche kerkeraad in de plaats van DS. VOET VAN CAMPEN; ook dat beroep werd aangenomen, en op 6 Juni werd hij alhier bevestigd. Korte

1 Nieuwe Reeks van Werken. Dl. VIII *a* en *b*. Leiden 1854.

dagen daarna zag hunne jongste dochter het levenslicht, en het prettige gezin met de drie en een half dozijn kinderen¹, zooals de dankbare vader zijn huiselijk geluk onder cijfers placht te brengen, was een voorbeeld van gulle vreugde en vriendelijke gastvrijheid; daarvan getuigde elke zondagavond, en niet het minst de voor de vele vrienden en familieleden steeds gereedgemaakte logeerkamer van hem, die het voorrecht had onbekommerd zoo gastvrij te kunnen zijn.

In 't volgende jaar leed V. ITERSON aan een pleuris, waarvan hij gelukkig genas, ofschoon het reeds een tweede aanval was van deze ernstige ziekte. Op 3 November 1848 werd hij door de maandelijksche vergadering, die toen daartoe het recht had tegenover Leidsche heeren, lid van deze Maatschappij; de man die zulk een rijken schat aan de kerkekast te Weesp had ontrukkt, maakte alleszins aanspraak op deze benoeming, en toen ik in later jaren als secretaris getuige mocht zijn, hoe V. ITERSON als lid van 't Bestuur 1857-1862² en als lid der Commissie van Redactie (Jan. 1860-62) de belangen van de Nederlandsche Letterkunde behartigde, verheugde ik mij in de welwillende en bezadigde medewerking van mijn geachten buurman.

- 1 Zijne kinderen zijn: JUSTINA CORNELIA die den Arnhemschen conrector, DR. S.H. RINKES, huwde, (zie mijn Levensbericht van dien te vroeg ontslapen academienvriend in de Handelingen dezer Maatschappij van 1866 bl. 167), HELENA WILHELMINA ELIZABETH, die den predikant D.A. NYHOFF trouwde, JOHANNA WILHELMINA EGENSINA, WILLEM JAN DIRK, die het vak der voorvaderen beoefent, en o.a. te Haren en te Groningen leeraar was in den landbouw, JAN EGENS predikant te Oenkerk in Friesland, gehuwd met MARGARETHA HORICH, HENDRIK WILLEM JAN, FREDERIK HENDRIK GIJSBERTUS, doctor te Gouda, JOHANNES ADRIANUS en de boven bedoelde dochter AALTJE.
- 2 Door een mij onbegrijpelijk verzuim ontbreekt V. ITERSON in de lijst der Bestuursleden, die ik op bl. 97 van het Gedenkschrift van het Eeuwfeest der Maatschappij in 1867 plaatste. Ik vraag hier verschooning voor deze eerst nu door mij bemerkte fout.

Meer dan eens hielp hij bij het beoordeelen der ingekomen antwoorden op de prijsvragen en herhaaldelijk liet hij zich de benoeming van lid der Taalkundige Commissie welgevallen. Het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht verkoos hem den 24sten Juni 1851 tot zijn medelid, en het Historisch Genootschap aldaar nam hem in 1854 onder zijne leden op.

Ik weet niet of v. ITERSON als jongste predikant de zorg voor het archief van den Leidschen kerkeraad uit eigen beweging op zich nam, dan wel of hij zijn Weesper gesternte ook hier wilde beproeven, maar zeker is, dat hij de 19 boeken en registers, de 10 portefeuilles en 800 losse stukken in bonte wanorde vond, want nadat DERMOUT het archief in 1837 had geraadpleegd voor zijne welbekende geschiedenis, bleek geen stuk weder op zijn plaats gelegd te zijn. Hij aanvaardde de zware taak dat alles in orde te brengen, waarlijk een herculeus labor, zooals hij 't na de voltooiing noemde. Tot niet geringe spijt bemerkte de ijverige onderzoeker, dat er een aanzienlijk gedeelte van de kerkeraad-acta ontbrak, en wel ten gevolge van den strijd, die hier tusschen Arminianen en Gomaristen zoo buitengewoon hevig heeft gewoed, want toen beide partijen eindelijk tot rust waren gebracht - van vrede of verzoening toch mag men niet spreken - heeft de kerkeraad besloten het onchristelijk geschrijf met den mantel der liefde te bedekken en aan de vergetelheid prijs te geven door alle acta der eerwaarde broederen van af de vestiging der Hervormde Kerk hier ter stede tot aan de dagen der Dortsche Synode te.... vernietigen¹. Maar met

1 De oudste boeken der kerkeraad-acta van de Hervormde Kerk in de residentie ontbreken evenzoo; werden zij om dezelfde reden vernietigd? Dat er ook daar hevig getwist werd leert ons de geschiedenis der Walekerk van den Haag, door ds. F.H. GAGNEBIN in het Bulletin de la Commission pour l'histoire des Eglises Wallones Vol. I. 299 beschreven.

de kennis van deze daad van vandalisme, waarover elk beoefenaar der kerkgeschiedenis zich moet ergeren, was de ijverige V. ITERSON niet tevreden. Wetende dat de twistende predikanten vaak in aanraking waren geweest met de Burgemeesteren der sleutelstad, rustte hij niet, voordat hij in de aflezingsboeken, gerechts-dagbladen en hoe verder die perkamenten folianten op het stedelijk archief ook mogen heeten, alle bijdragen had gelezen en afgeschreven, welke eenig licht op die merkwaardige dagen der Nederduitschhervormde gemeente werpen. Hoe goed kwam hem te pas de kennis van het vaak bijna onleesbare schrift te ontcijferen, toen hij als ware hij benoemd tot kerkelijk archivaris in dat kille vertrek van den gemeente-archivaris Jhr. RAMMELMAN ELSEVIER zat te lezen en af te schrijven. Het zijn stapels in folio, die V. ITERSON daar heeft afgeschreven, maar hij deed meer; ook hier had hij het geluk een kostbare vondst te doen, één der folianten waarin de scriba van den kerkeraad het gekijf en gesmaal der eerwaarde leden had opgeteekend, was door de heeren van den gerechte in de felheid van den strijd als corpus delicti opgeëischt, en... nooit teruggegeven; zoo was het aan de boven vermelde vernietiging ontkomen, en V. ITERSON smaakte het groote genoegen dat door de overheid opgeëischte register van 10 Oct. 1585 - 1 Apr. 1590 na twee en een halve eeuw afwezigheid, het eenige uit de vele folianten, waarover het vonnis der verdelging was uitgesproken, maar niet ten uitvoer gelegd, met volle toestemming van Burgemeester en Wethouders op 24 Sept. 1855 terug te brengen naar de kast in de Pieterskerk, waar het voortaan in ongestoorde veiligheid zal bewaard worden, helaas als een blijvend gedenkteeken van verregaande onchristelijke smaadredenen van die dagen; overigens laat de behandeling van de godsdienstig-staatkundige geschillen zoo wel hier te lande als elders ook heden ten dage wel wat te wenschen over.

Voor een gering deel werd de groote gaping aangevuld

met dit oorspronkelijke register, voor de overige jaren moet men zich tevreden stellen met de reeks afschriften uit de stedelijke registers van 1574-1620, welke V. ITERSON daarvoor geschikt oordeelde; deze keurig afgeschreven met opgaaf van de bron van het oorspronkelijk en naar den eisch gecollationneerd, vullen een lijvig deel, maar 't is weinig in vergelijking van het vele dat de breede kerkeraad heeft goedgevonden te vernietigen, doch V. ITERSON liet het niet hierbij. Ten einde het lastige oude schrift te kunnen laten rusten, vervaardigde hij een Repertorium voor de 19 deelen der kerkeradsacta in uitvoerige chronologische en alphabetische excerpten, die in twee lijvige folianten keurig overgeschreven uiterst gemakkelijk op alle zaken en personen de noodige inlichting geven. In een doelmatige Inleiding, die op 2 Febr. 1855 werd geschreven, geeft hij een verslag van dezen herculeus labor, en deelt hij mede, dat hij in twee andere Supplementen al het mogelijke omtrent de hier beroepen personen in alphabetische orde uit de acta overschreef met de noodige tusschenruimte voor zijne opvolgers, alsmede afschriften van alle notulen over ketterijen, scheuringen, afscheidingen, die tot de bemoeienissen van den kerkeraad sedert 1620 hebben behoord. Het Archief is aan den ijverigen V. ITERSON dank verschuldigd voor de vele moeite en inspanning bij dat langdurige onderzoek en voor de keurige afschriften, die een vraagbaak zijn voor de nakomelingschap.

Het voorrecht van in Leiden te wonen wist VAN ITERSON te waardeeren; al was hij de studentenjaren lang ontwassen, volgde hij toch de onvergelykelyk nuttige en aangename lessen in de populaire astronomie van Professor KAISER omstreeks 1857 en woonde hij de natuurkundige proeven van den Hoogleraar RIJKE en eenige anatomische colleges van Professor HALBERTSMA bij. Ik meen mij te herinneren, dat hij ook de toen voor den theoloog zoo belangrijke lessen van den Hoogleraar SCHOLTEN hoorde; de groote

strijdvragen over de leer der Hervormde Kerk door dien wijsgeer boeiend voorgedragen trokken vele godgeleerden van verschillenden leeftijd naar de collegebanken. Geen wonder dat het heldere hoofd van den gemoedelijken leeraar hem met vele ambtgenooten in de gelederen der modernen deed plaats nemen, en dat hij met onverflauwde belangstelling de verdere ontwikkeling der godgeleerdheid heeft gevolgd, dankbaar het voorrecht waardeerende in een tijd te leven, waarin de zucht tot onderzoek van de waarheid zulk een merkwaardige vlucht nam; maar tegenerover andersdenkenden was hij verdraagzaam.

Inmiddels was in 1857 een net bundeltje door V. ITERSON uitgegeven (Leiden bij D.J. COUVÉE & Co) onder den titel: 'Stemmen uit den voortijd, die wel verdienen nog eens gehoord te worden, verzameld uit een viertal handschriften der XIV^{de} en XV^{de} eeuw.' Het was de degelijke kern van de godsdienstige middeleeuwsche geschriften door hem te Weesp gevonden, die hij in beknopte vorm omgewerkt aan zijne tijdgenooten aanbood. In de keus van die beschouwingen en in die zedeleer herkent men den gemoedelijken man, evenals zijn rechtschapen karakter en vrome zin zich afspiegelt in het lijvige boekdeel uit CLARISSE'S mond neergeschreven.

Doch lief en leed wisselen overal; op den 17ⁿ September 1858 verloor V. ITERSON zijn derden zoon HENDRIK WILLEM JAN op 17jarigen leeftijd. Dit was een zeer gevoelige slag voor den braven vader, die langer dan een jaar dientengevolge bleef sukkelen, en toch zijne herderlijke diensten steeds zeer trouw waarnam; met Kerstmis elf preekbeurten vervuld hebbende binnen weinige dagen, werd hij door een hevige bloedspuwing overvallen, en deze deed het ergste vreezen. Vermoedelijk zal een poging, door een aan het spiritisme geloovigen ambtgenoot den vorigen avond gedaan, om den geest van den afgestorven zoon voor den treurende vader te laten verschijnen, niet zonder invloed zijn

geweest op deze ongesteldheid. Hoe 't zij, aan den patient werd rust voorgeschreven, en toen Maart 1860 daar was, voelde hij zich genoopt wegens voortdurend borstlijden zijn emeritaat aan te vragen, dat hem op 56-jarigen leeftijd werd verleend.

De wensch, toen door den kerkeraad uitgesproken, 'dat de rust van zijn dienstwerk hem nuttig en genoeglijk zijn zou' werd gelukkig verwezenlijkt, want allengs herstelde de patient, en vond de werkzame man zich opgewekt zijne vele vroeger gemaakte aantekeningen uit het Leidsche archief bij te werken en over te schrijven. Hij verdiepte zich andermaal in de twistzieke dagen van KOOLHAES en HACKIUS; en nu ik dien stapel keurig geschreven foliobladen nog eens doorbladerde, legde ik ze vol eerbied voor den werkzamen predikant neder, doch niet zonder den wensch uit te spreken, dat deze of gene theologant die reeds half bewerkte bouwstof moge uitwerken en onder leiding van onze uitmuntende kenners der vaderlandsche kerkgeschiedenis er eenig proefschrift mede vervaardigen of een bijdrage leveren voor het herrezen Archief voor kerkgeschiedenis; zeker zal het tot nadere kennis van de woelige dagen van JAN VAN HOUT kunnen strekken.

Die strijd is te fel en te bitter gestreden, dan dat V. ITERSON opgewekt werd dien te gaan beschrijven; hij was te veel een man des vredes, en had reeds voldoening van zich met de verzameling van de stof onledig te hebben gehouden. Eerder liet hij zich bewegen tot ander soort van werk; zoo heeft de ijverige man vele artikels verzameld voor het 'Repertorium van bijdragen voor de geschiedenis des vaderlands in tijdschriften en mengelwerken verschenen tot 1860', dat ik met de leden der Historische Commissie in 1863 uitgaf. Zoo heeft hij uit de middennederlandsche handschriften van Weesp tal van oude woorden geleverd voor de 'Bijdrage tot een Middel- en Oud-Nederlandsch woordenboek van den leer A.C. OUDEMANS SR. Arnhem

1870-80.' Zoo heeft hij, die de oudhollandsche codices zoo goed wist te lezen, er velen vergeleken en vele collaties vervaardigd, die de mannen van het vak ten bate der wetenschap hebben weten te verwerken.

Het ontbrak den rustenden predikant niet aan bezigheid, en als 't weder niet te guur was, en de borst redelijk bleef, de hoest des nachts niet al te afmattend, dan sloeg hij geen bijeenkomst der predikanten over, en geheel bezielde met liefde voor zijn kerkgenootschap werd hij in 1861 benoemd tot lid van 't college van Notabelen volgens de Overgangsbepalingen van het door de Hervormde Gemeente alhier aangenomen reglement op het beheer der kerkelijke goederen en fondsen. In November daaraanvolgende is hij tot lid der Gemeentecommissie, zegge der Nieuwe Commissie benoemd, want de leden der bestaande of Oude Commissie wilden het beheer der hun toevertrouwde zaken niet overgeven, en zoo werd V. ITERSÓN in het proces medegesleept, waarin ten nadeele der Nieuwe Commissie door den hove werd beslist.

Bij afwisseling leed V. ITERSÓN aan de borst, en liet zijne gezondheid te wenschen over; aan het huis gebonden verslapt hij en werd hij allengs minder opgewekt. Het was toen, dat om een verplichte krachtsinspanning van zich zelven te vorderen, die door een betere nachtrust en gezondere levensfunctie werd gevolgd, hij tot afwisseling kartonnen dozen is gaan vervaardigen; het snijden vooral van het gedriedubbelde steenharde karton vorderde de heilzame inspanning, evenals het lijmen en het behandelen der gewichten om de stukken naar den eisch te laten hechten; kortom de man werd weder opgewekter en smaakte het genot aan tal van vrienden en familieleden de allerkeurigste doosjes voor postzegels of briefkaarten, voor sigaren en schrijfgereedschap en wat niet al met milde hand te schenken; de herinnering aan zijne beminnelijke persoonlijkheid zullen zij nog lang levendig houder.

Maar behalve die fraaie doozen die nu sedert jaren op mijne schrijftafel haar trouwen dienst doen en dat nog heel lang zullen blijven doen, dank de solide bewerking, heb ik nog een andere aangename herinnering aan mijn geachten buurman, ik bedoel den druk van het Album der Leidsche Studenten, dat bij gelegenheid van het derde eeuwfeest onzer hoogeschool het licht zag op voorstel van de Historische Commissie van deze Maatschappij. Wel hebben Dr. ROGGE en Professor RAUWENHOFF mij trouw bij de verbetering der drukproeven van die duizend bladzijden in 4° met 35000 eigennamen in chronologische en alphabetische orde bijgestaan, maar veel meer inspanning heeft het aan den heer V. ITERSON gekost al die namen te vergelijken met de oorspronkelijke inschrijving der Rectores Magnifici, waarvan de meesten in onduidelijk schrift uitmunten; ook deze taak - het is een werk van drie jaren geweest - heeft de nauwgezette man op voorbeeldige wijs ten uitvoer gelegd, en vooral de vaak raadselachtige namen der geboorteplaatsen van de studenten uit het buitenland, met groote inspanning en volharding te huis gebracht; met vele beredeneerde ophelderingen en vragen kreeg ik telkens zijn eerste proef terug, nooit heeft hij op zich laten wachten; gedurende dit werk was zijn gezondheid vrij wel, en dank de gewaardeerde hulp van V. ITERSON was de druk van den kwartijn op 8 Februari 1875 gereed. Heeren Curatoren boden hem een keurig plaatwerk aan tot aandenken van de trouwe en verdienstelijke hulp.

Zoo leefde de rustende leeraar stillekens voort, zijne stoffelijke en intellectueele hulp verleenende aan hen, die daarvoor tot hem kwamen, en mocht hij in weerwil van zijn borstlijden op 3 Juli 1880 zijn gouden bruiloft beleven, een zegen, die hij niet had durven denken dat zijn deel zou kunnen worden.

Ongeveer tegelijkertijd werd zijn oudste kleindochter ANNA RINKES in den echt verbonden met den heer G.L.

C. VAN ROSSEN HOOGENDIJK; de grootouders waren tegenwoordig bij die huwelijksinzegening en mochten later het zeldzame voorrecht beleven van met achterkleinkinderen gezegend te worden.

In het volgende jaar had V. ITERSON het ongeluk van ernstig en langdurig ongesteld te zijn, ten gevolge van een beenwond. De genezing vorderde langzaam en de krachten schenen te kort te zullen schieten, maar toch is er later herstel gekomen en mocht de eerwaarde grijsaard op 9 Juli 1884 zijn tachtigste jaar beleven. Maar dit was zijn laatste feestdag, in October was de achteruitgang merkbaar, doch hij was nog vol belangstelling in alles wat hem omgaf; hij had op den avond van den 24sten nog den stoet van Leidens ingezetenen voorbij zien komen, die den Burgemeester hunne hulde hadden betoond bij zijne benoeming tot ridder van den Nederlandschen Leeuw. Daags daarna ontsliep hij.

Behalve de geschriften in de voorgaande bladzijden vermeld mogen hier nog drie door V. ITERSON uitgegeven leerredenen genoemd worden 1. 'ter gedachtenis van de Kerkhervorming als eene heugelijke verlossing door God geschonken, uitgesproken op 31 October 1841', Arnhem, IS. AM. NYHOFF; 2. 'Mahanaïm ten dage van Absalons dood, eene leerschool voor kinderen en ouders te gader'; 3. 'des Christens streven naar het voorbeeld van Paulus' te Arnhem, G.W.V.D. WIEL, de laatste is in 1852 verschenen. Bij gelegenheid der Aprilbeweging gevoelde zich de protestantsche leeraar genoopt een vliegend blaadje zonder zijn naam te verspreiden, getiteld: 'Wat wil de Paus van Rome? en wat willen de Protestanten in Nederland?' Leyd. D.J. COUVÉE.

In de Godgeleerde Bijdragen van 1855 komt nog een vrij naar het Hoogduitsch van M. FACIUS bewerkt artikel voor van zijne hand doch zonder zijnen naam, getiteld:

‘De evangeliëdienaar als voorganger bij de openbare godsdienstoefening.’

Het ‘Verhaal van Johannes Kandio,’ door Prof. KIST, in zijn Kerkhistorisch Archief 1857. I. bl. 402 opgenomen, was van de hand van V. ITERSÓN, die deze bijdrage van den overgang van dezen Griek tot de Hervormde Kerk had gevonden in de Handelingen van den Kerkeraad der Nederd. Herv. gemeente te Leiden van Juni-Juli 1709.

Ten slotte moet nog om der wille der volledigheid gezegd worden dat V. ITERSÓN in zijn studententijd wel eens een gedicht maakte, en dat later ook nog heeft gedaan; het waren leerdichten in den trant van Cats, een paar daarvan ‘Vaderlycke raet, over het kiezen van een vriend’ en ‘de krui-wagen’ verscheen te Arnhem bij Is. AN. NYHOFF in 1846, doch kwam niet in den handel, evenmin als eenige andere die ik gedrukt voor mij heb liggen; enkele daarvan uit den studententijd nam de dichter A.V.D. HOOP JRSZ. op in zijne Bloemlezing uit de studentenalmanakken. Geen wonder dat V. ITERSÓN uit liefde voor vader CATS met warme belangstelling in de Konst- en Letterbode, n° 33 van 1860, het geschrift aanbeval van Mr. J.H. DE STOPPELAAR ‘JACOB CATS te Middelburg 1603-1623,’ en bij de terugzending van het ter aankondiging ontvangen exemplaar een Catsiaansch vers voegde, dat in de Letterbode verscheen. Van ander gehalte was zijne ‘Ontboezeming bij het begroeten van den Hoogleeraar W.A. VAN HENGEL door zijne leerlingen en vrienden, op den 14^{den} Juni des jaars 1850’ bij gelegenheid van eene reunie van oud-studenten, die den gevierden leermeester niet konden vergeten.

Ik eindig met de vermelding van zijn gedicht, in October 1862 gedrukt, doch evenmin in den handel gebracht, getiteld ‘Bede gericht tot sommige filosofen onzer dagen’ waarvan de bedoeling duidelijk spreekt uit deze regels:

Schrijft een eigenschap of hand'ling toch geen zelfbewustheid toe!
Want als gij in uwe schriften `t zelfbewuste leven noemt,

De absolute zelfbewustheid of het scheppend denken roemt,
Of eene eeuw'ge denkwet of ook absolute oorzakelijkheid,
Of natuurkracht voorstelt als een God, die scheidt en licht verspreidt,
Weet dan, dat een tal van lezers, hier en ginds en overal,
Zulk een taal voor onverstaanbaar, ja voor onzin houden zal.
Och! bedenk steeds, wat de stervling, vaak ontmoedigd en bedroefd,
Tot versterking, tot vertroosting toch wel bovenal behoeft.
Waar Uw hart bij ijd'rig pogen, soms versterking noodig heeft,
Daar wendt ge u niet tot de sterkte, maar tot Hem, die sterkte geeft.

Zoo zong, zoo dacht de Christenleeraar, wiens leven en werken ik getracht heb in
deze bladzijden te schetsen.

Leiden, Juli 1885. Dr. W.N. DU RIEU.

Levensbericht van Abraham Herman Blom.

Eerst na eenige aarzeling voldoe ik aan de vereerende uitnoodiging van het Bestuur onzer Maatschappij om een levensbericht van Dr. BLOM te schrijven. Op zichzelf was zij mij welkom, want zij verschafte mij eene gereede aanleiding om mij den ontslapen vriend, zooals ik hem gekend, geacht en geliefd heb, meer opzettelijk voor den geest te plaatsen, dan te midden van allerlei bezigheden geschieden kan. Maar terstond vroeg ik mij af of er geen anderen waren, meer bevoegd dan ik om hem in dezen bundel eene zijner waardige hulde te brengen. 't Is zoo, als studenten gingen wij veel met elkander om; te Hoorn, waar ik mede behoorde tot de huisvrienden der familie, waaruit hij zich zijne levensgezellin gekozen had, ontmoette ik hem meermalen, en toen mij in 1847 te Dordrecht een werkring was aangewezen, arbeidde ik daar acht onvergetelijke jaren aan zijne zijde. Sedert bleken de oude vriendschapsbanden onverbrekkelijk en mochten wij, bijna telken jare, eenige altijd te snel voorbij gevlogen dagen samen doorbrengen; maar sinds mijn vertrek naar Amsterdam kreeg hij, ook onder nieuw aangekomen ambtgenooten, vrienden, die zich in geen minder nauwe betrekking tot

hem geplaatst zagen, en nu meende ik dat een van deze, die hem gedurende de laatste dertig jaren van zijn leven ter zijde stonden, het werk verrichten moest, dat men mij had opgedragen. Ik stelde daartoe eene poging in het werk; maar deze mislukte en toen nu het Bestuur opnieuw bij mij aandrong, had ik geen vrijheid mij aan een taak te onttrekken, die mij, bij het herdenken van een genotvol verleden, zooveel aangenaams beloofde, dat ik mijzelven schade zou gedaan hebben, indien ik mijne eerste gedachte: niet ik, maar een ander moet er zich mee belasten, had blijven koesteren. En zoo sta ik nu gereed in groote trekken het beeld te teekenen van Dr. BLOM, gelijk ik hem thans voor mij zie, als naarstig s t u d e n t , als ijverig p r e d i k a n t , als degelijk g o d g e l e e r d e en als trouwe v r i e n d .

BLOM, den 18^{den} Januari 1815 te Rotterdam geboren, ontving op het Erasmiaansche gymnasium te dier stede een degelijk onderwijs in alles wat dienen kon om hem reeds vroeg met den geest der klassieke oudheid te doorvoeden, en zijn natuurlijke aanleg voor het wezenlijk schoone te ontwikkelen. Wel toegerust kwam hij op ruim zeventienjarigen leeftijd aan de Leidsche Hoogeschool om daar, onder leiding van de Hoogleraren Bake en Peerlkamp, de te Rotterdam aangevangen studiën voort te zetten. Tevens wijdde hij een groot deel van zijn tijd aan de beoefening der Hebreeuwsche taal en Oudheden, waarbij de Hoogleraren Hamaker en Van der Palm hem tot gidsen waren. Na afgelegd propaedeutisch examen ging hij over in de school van Clarisse, Van Hengel en Kist, wier lessen hij met de meeste vrucht kon bijwonen, omdat hij geheel op de hoogte was, om deze zijne leermeesters te begrijpen en te waardeeren. In 1836 legde hij zijn candidaatsexamen af en twee jaren later keurde het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland hem in allen deele bekwaam en bevoegd

om naar eene predikantsplaats in de Ned. Herv. Kerk te dingen. Hij verliet echter de Academie niet zonder zich den doctorstitel verworven te hebben, na verdediging eener dissertatie¹, die hem ook in het buitenland als een jeugdig theoloog van groote verwachting kennen deed. Bij al zijne examens en ten laatste bij zijne publieke promotie, op den 16^{den} December 1839, verwierf hij den hoogsten graad.

Eer wij hem de Hoogeschool zien verlaten, slaan wij hem nog even in zijn studentenleven gade, en wij doen dat te liever, omdat daarmede ten nauwste samenhangt wat hij later geweest is en in dienst der wetenschap gewerkt heeft. Hij behoorde te Leiden onder die stillen in den lande, die zich meer door hunne degelijkheid dan door hunne jovialiteit vrienden weten te maken. Wat hem het meest tot ontspanning was en hem telkens met frissche opgewektheid tot zijn boeken en dictaten deed wederkeeren, was een flinke wandeling met een paar vrienden, en soms zag men hem 's avonds, na volbrachten arbeid, voor het schaakbord, in zijn spel verdiept, zonder zich echter tot vermoeienis toe in te spannen om de zege weg te dragen, want in dien tijd overtrof hij bijna allen in sterkte van hoofd. Zijne ingetogenheid was echter niet het gevolg eener verplichte spaarzaamheid, want reeds in zijn jongelingsjaren was hij genoeg met tijdelijke middelen gezegend, om het zich aan niets te laten ontbreken wat zijn studeervertrek gezellig maken en zijne boekenkast behoorlijk vullen kon. Zij ontstond uit eene ernstiger levensbeschouwing dan doorgaans der jeugd eigen is, en vond voedsel in de stille omgeving, waarin hij zijne studentenjaren doorbracht. Zijn vader had hij nooit gekend en zijne moeder, wier eenige zoon hij was, zette zich te Leiden neder, toen hij derwaarts ter studie toog. Hij woonde bij haar in, in het aanzienlijke huis op de Breestraat, naast de Twee Kolom-

1 Disputatio Theologica de et .

men, waarboven toen de studentensociëteit gevestigd was, en 't werd er nog stiller op, toen zijne beide zusters het huis verlieten om hare echtgenooten te volgen¹. Maar wat het huis hem onthield, vergoedde hem ruimschoots zijn vriendenkring, dien hijzelf uitbreidde door zich in onderscheidene dispuutgezelschppen als lid te doen opnemen. Voor hem toch bestond er geen genoegen, waaraan de studie geen deel had. Noem mij uwe vrienden en ik zal u zeggen wie gijzelf zijt. Blom kon en mocht ze noemen, de gezellen zijner jonkheid, uit wie later mannen zijn geworden, aan wie de wetenschap en de kerk beide verplichting hebben. Sommigen hunner, onder wie de te vroeg gestorven A.C. BREDIUS, de te Leiden als predikant overleden H.T. DE BLAAUW en de nooit genoeg te roemen WILLEM MOLL, die ook aan hem het tweede deel van zijne voortreffelijke 'Geschiedenis van het kerkelijk leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen', opdroeg, - gingen hem voor naar hooger sferen, maar die hem overleefden, - wier namen ik verzwijg om niemand te grieven, dien ik wellicht onopzettelijk onvermeld zou laten - ze zijn vele, meer dan gene. Over geen enkelen echter heeft BLOM zich ooit behoeven te schamen als zijns onwaardig. Integendeel hij sprak vaak van hen, als van zulken, aan wier even leerzamen als gezelligen omgang hij veel te danken had, terwijl de jongeren onder hen, zonder tegen hem op te zien, om dezelfde reden gaarne in zijn gezelschap toefden.

De vereenigingen, waarbij hij zich aansloot, waren: Minervae Sacrum, Philomathia, Graecis literis Sacrum en Beréschît. En later, toen eenige kandidaten in de theologie om de veertien dagen eene samenkomst hielden, ter bespreking van hetgeen op 't gebied der godgeleerdheid bijzonder

1 De eene huwde den heer H.W.A. VAN OORDT, suikerraffinadeur te Rotterdam, de andere den nog in leven zijnden Haagschen predikant, H.L. OORT, destijds te Emnes-buiten.

hunne aandacht verdiende, was BLOM hun altijd een welkome gast. Aan de werkzaamheden dier gezelschappen nam hij ijverig deel en wat hij er voordroeg was steeds zoo doorwrocht, als men 't van iemand van zijn leeftijd verwachten mocht. Uit hetgeen hij in die goede dagen over verschillende onderwerpen van letterkundigen aard las, blijkt hoeveel liefde hij voor de klassieke schrijvers had en hoeveel kennis hij er toen reeds van bezat. En niets wordt ons nu begrijpelijker dan dat BLOM, hoewel hij geen enkel deel der theologische wetenschap verwaarloosde, toch eigenlijk in hart en nieren *literator*, of wil men liever: *theologant-literator* was. Bij voorkeur toch wierp hij zich, ook in zijn volgend leven, op hetgeen meer of min in verband met taalstudie stond. In later tijd vonden wij hem nog menigmaal met een griekschen auteur, liefst een der tragici, in de hand, om zich met de edelste voortbrengselen van het oude Hellas te laven. 't Zal dan ook wel geen verwondering baren, dat de Dordtsche gemeenteraad hem tot Curator van het gymnasium benoemde, eene betrekking, die hij geruimen tijd met eere vervuld heeft.

In de dagen, waarin BLOM tot den predikdienst werd toegelaten, was er zulk een overvloed van proponenten, dat het niet gemakkelijk viel zich spoedig een standplaats te veroveren. Toch mocht het hem gebeuren. Slechts tweemaal had hij tevergeefs in eene vakante gemeente op beroep gepreekt, toen die van 't Woud, een landelijk dorpje in de buurt van Delft, hem tot haar voorganger begeerde. Op den eersten Augustus 1841 aanvaardde hij er de evangeliebediening, na door zijn zwager OORT, toen predikant te Hoorn, bevestigd te zijn. Naar 1 Thess. II : 4 sprak hij bij die gelegenheid over *de zucht om Gode te behagen, het beginsel der prediking van den evangeliendienaar*. Zijne moeder was er de gelukkige getuige van, hoe haar

Benjamin zijn hoogsten wensch vervuld zag. Zoo trad BLOM het praktische leven in, waarvoor hij zich bijzonder geschikt toonde, omdat hij trouw bleef aan zijn voornemen zich naar al de deelen van zijn veeleischend ambt te voegen. Spoedig won hij veler harten, ook omdat hij velen tot zegen was. Er ging een goed gerucht van hem uit en toen hij beroepbaar was, prijkte zijn naam op menige nominatie en ontving hij meer dan één beroep. In 1845 bedankte hij voor Lekkerkerk en Vlaardingen, maar gaf aan de roepstem uit Dordt bereidwillig gehoor. Den 19^{den} October deed hij er zijne intrede met eene leerrede over Phil. I : 9-11. Hij heeft die gemeente trouw gediend zoolang hij kon. Maar helaas! zijn zwaar geschokt zenuwgestel bleek niet bestand tegen de inspanning, waarop het preeken hem te staan kwam, zoodat hij, zijns ondanks, genoodzaakt werd zijn emeritaat aan te vragen. Het werd hem, na bijna vijfentwintig-jarigen dienst, op de meest eervolle wijze verleend. Den 1sten Mei 1866 legde hij den herdersstaf neder.

Als prediker heeft BLOM al het genot gesmaakt, maar ook al de teleurstelling ondervonden, die bijna onvermijdelijk te beurt moesten vallen aan een man als hij. Door de groote menigte kon hij op verre na niet naar waarde geschat worden, omdat hij te hoog boven haar stond en de gave miste zich op aantrekkelijke wijze tot haar neer te buigen. Als wij hem over het werk van anderen hoorden oordeelen, dan trof ons daarbij vaak de uitdrukking dat de spreker of schrijver naar zijn meening zijn onderwerp niet diep genoeg had opgevat, en zoo zich uitende, sprak hij alles behalve zijn eigen vonnis uit. Ook van zichzelf eischte hij veel en ook bij zijn prediking ging hij meestal zoozeer tot de diepte van zijn onderwerp in, dat het zijn hoorders dikwijls moeite kostte met hem mee te gaan. Dat konden slechts betrekkelijk weinigen, maar die het vermochten en zich die inspanning getroosten wil-

den, hoorden hem gaarne en onder de meer ontwikkelden vond hij trouwe volgelingen.

Uit verschillende perioden van zijn openbaar leven liggen enkele van zijne preeken vóór mij. Allen kenmerken zich, ook bij verandering van zienswijze, door denzelfden geest. Steeds zocht hij èn te leeren èn te stichten, zonder het een aan het ander ten offer te willen brengen, overtuigd als hij was dat de gemeente recht op beide heeft. Altijd vinden wij in hem den man, die weet wat hij wil, die spreekt o m d a t en z o o a l s hij gelooft. Niet zonder bedoeling schreef ik zooeven uit wat hij, bij zijne intrede in 't Woud, zichzelf bovenal op het hart wilde drukken, want daarin spiegelt zich de prediker af, zooals hij toen was en sedert gebleven is. Inderdaad, aan zijn deugdelijk beginsel: de zucht om Gode te behagen moet den Evangeliedienaar geheel beheerschen, heeft hij altijd door vastgehouden en dientengevolge was hij een prediker, die niet vroeg: wat willen de menschen? maar: wat zegt mijn geweten? voor hem geheel hetzelfde als: wat wil God? Het antwoord op die vraag kon geen ander zijn dan: w a r h e i d , en 't was van stonde aan zijn streven aan anderen te verkondigen wat hem, na ernstig onderzoek, gebleken was waar te zijn. Tevens begreep hij dat wie anderen wenscht te brengen tot de erkenning van 't geen hen bij het eerste hooren allicht zou kunnen schokken, misschien zelfs ergeren, niet onberaden, vooral niet ruw te werk mocht gaan en daarom zocht hij steeds aan de oprechtheid de voorzichtigheid te paren.

Wat anderen wel eens overkomt, dat hun onbedacht iets ontvalt wat beter gezwezen, althans niet zóó gezegd ware, kon hem niet gebeuren. Hij schreef zijne preeken, tot de laatste toe, geheel en droeg ze woordelijk voor. Zooals zij daar liggen is het, alsof ze voor de pers gereed zijn gemaakt, in keurig schrift en niet door doorhalingen ontsierd. Ze roepen ons als 't ware toe: die man dacht eer

hij schreef en was zijn zaak meester eer hij zijne gedachten voor anderen ging vertolken. Taal en stijl zijn zuiver. De zinnenbouw is gelijkmatig en de rede vloeit kalm daarheen. Nooit eenige jacht op effect. Weinig beeldspraak, want groot is zijn afkeer van 't geen enkel tot sieraad dienen moet, en waar hij hoort of leest wat gezwollen is, maar tevens hol, kan hij nauwelijks een spotlach bedwingen. Hij streeft bovenal naar degelijkheid en duidelijkheid.

Even nauwgezet als hij ten aanzien van zijn preekwerk was, was hij ook ten opzichte van ieder ander deel van zijn ambt, al strookte het een of ander minder met zijn lust. Het plichtbesef was sterk in hem ontwikkeld en trok zijn neiging hem 't meest naar zijn kamer en zijn boeken, als het ambt zijne tegenwoordigheid elders eischte, aarzelde hij geen oogenblik zijn lust op te offeren aan zijn plicht. 't Moeilijkste, wat vroeger soms aan een predikant werd opgedragen, het bijstaan van ter dood veroordeelden, is hem niet gespaard. Drie tegelijk moesten, toen BLOM pas in Dordt stond, hun misdadig leven eindigen op het schavot en met zijn collega VEDER moest hij hen bezoeken en geleiden, een taak door hem niet zonder schade aan zijn gevoelig zenuwgestel volbracht.

Te midden van al de drukten aan het predikantsleven in eene groote gemeente verbonden, bleef hij de wetenschap liefhebben en beoefenen, en 't was evenzeer de lust tot het voortzetten van zijn studiën, als zijne hooge ingenomenheid met het predikambt, die hem, na wikken en wegen, schier dwongen aan de Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap een weigerend antwoord te geven, toen zij hem in 1859 vroegen de plaats in te nemen, die de directeur HIEBINK zoolang met eere bekleed had. Hij vond het intusschen streelend voor zijn gevoel, dat vroede mannen hem voor die betrekking geschikt hadden gekeurd, en zoo er ooit bij iemand twijfel heeft

bestaan of BLOM wel een man van de praktijk was, de op hem te Rotterdam gevestigde keus heeft hem van dien twijfel kunnen genezen.

BLOM heeft begrepen dat hij aan zijn leven en streven geene andere richting dan de tot dusver gevolgde geven mocht. Had hij er zooveel mogelijk zorg voor gedragen, dat hij op de hoogte bleef van hetgeen, inzonderheid over theologie, merkwaardigs in het licht verscheen, toen hij de handen wat ruimer kreeg en meer vrijmoedigheid vond een grooter deel van zijn tijd aan wetenschappelijk onderzoek te wijden, dan hem vroeger geoorloofd scheen, toonde hij op wetenschappelijk gebied eene, zijne toenemende lichaamsongesteldheid in aanmerking genomen, bewonderenswaardige werkzaamheid. In de eerste jaren na zijne promotie liet hij weinig van zich hooren. Als predikant in 't Woud schreef hij een enkel stukje van kleinen omvang¹, maar van 1849 af ging er geen jaar voorbij, waarin hij niet het een of ander voor de pers gereed maakte. Behalve enkele leerredenen in de bundels door VAN DER WIEL uitgegeven, verrijkte hij onze meest gezochte godgeleerde tijdschriften voortdurend met de altijd gaarne opgenomen voortbrengselen van zijn helderen geest, zijn scherp oordeel en zijn nauwgezet onderzoek². Alles

1 'Iets ter verklaring van _____, Eph. IV : 15 in VAN WILLES' Bijdragen, III. 1.

2 In VAN WILLES' Bijdragen V. 2 gaf hij in 1849 eene Verklaring van Matth. V : 10 en verder in de Godgeleerde Bijdragen jaarg. 1858 eene Verklaring van Matth. XXV : 31-46; jaarg. 1864 een stukje over Luk. XVIII : 14; jaarg. 1865 Verklaring van Jak. II : 18; in de Nieuwe Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie Dl. I, Bijdrage tot verklaring van een viertal plaatsen (Matth. III : 11; Joh. II : 19; Hand. II : 39; III : 19) des N.V.; Verklaring van den Engelenzang Luk. II : 14, Dl. III; Bijdrage tot verklaring van Phil. II : 5-8, Deel IV; in Nieuw en Oud Dl. IX behandelde hij de gelijkenis van den onrechtvaardigen rechter Luk. XVIII : 1 vv. en in het eerste nummer van het in 1867 verschenen Theol. Tijdschrift plaatste hij eene Verhandeling over het teeken van Jona, Matth. XII : 39, XVI : 4.

wat hij in die tijdschriften leverde deed hem kennen als een grondigen Schriftverklaarder, gelijk er meer uit de school van VAN HENGEL zijn voortgekomen. Hij was op verre na niet de minste van de broederen en handhaafde ook in die kleinere geschriften den naam van een voortreffelijken exegeet, dien hij zich door zijn reeds vermeld Academisch proefschrift verworven had. Wat den meester eigen was, kenmerkte ook den discipel: de grootst mogelijke nauwkeurigheid; maar bleef de meester meestal bij de woord- en zinsverklaring staan en stelde de discipel zich aanvankelijk tevreden, als hij hem daarin op zijde streven mocht, in later tijd begreep hij dat de exegese geen doel moest zijn, maar middel om tot slotsommen te komen, die licht konden verspreiden over het oudste Christendom, inzonderheid over de verhouding, waarin de partijen in de eerste en tweede eeuw tot elkander stonden. Daartoe werd hij als vanzelf geleid door den gang, dien de theologie, vooral aan den kant der vrijzinnigen, genomen had. Hij ging mee met zijn tijd en al behoorde hij niet onder de baanbrekers te onzent, hij was niettemin hun leergierige volgeling en werd spoedig hun ijverige medewerker. Dat zijn blik ruim was, dat hij zich, wat zijne schriftbeschouwing betreft, van ganscher harte bij de modernen aansloot, doch met volkomen behoud zijner zelfstandigheid, weet ieder, die met zijne schriften bekend is. Maar 't is niet aan iedereen bekend hoeveel moeite en strijd het hem gekost heeft met zijn verleden te breken. In gematigd orthodoxen geest opgevoed en nog als student meer ingenomen met de orthodox getinte dogmatiek van CLARISSE dan de meesten zijner tijdgenooten, is hij wel reeds vroeger dan in de tweede helft zijns levens vrijer gaan ademen, maar toch.... De jongeren onder onze

theologen kunnen er zich nauwelijks een denkbeeld van maken, hoe hetgeen mannen als BLOM geleverd hebben, niet tot stand is gekomen dan na eene hevige worsteling voor het behoud van het hun van jongs af ingeprente. Des te meer eere aan den door en door ernstigen man, die zich overwonnen verklaarde, toen hij de onhoudbaarheid van een vroeger standpunt had leeren inzien, maar die nu ook met hetgeen hij als waarheid had erkend, winst wilde doen voor zichzelf en anderen.

Daartoe moest gewerkt worden, veel gewerkt en dat heeft BLOM, voor zoover zijne gezondheid het hem toeliet, gedaan, vooral sedert hij door zijn emeritaat de geheel vrije beschikking kreeg over zijn tijd. Dat was intusschen niet noodig om hem reeds vroeger eene plaats onder de exegeten van naam te doen innemen, want in 1859, toen hij, behalve zijne dissertatie, nog maar weinig had uitgegeven, werd het reeds erkend. Met DOEDES stond hij namelijk op het tweetal voor het professoraat aan de Stichtsche Hoogeschool. Zij, die hem toen die eer waardig keurden, mogen zich later misschien hebben afgevraagd of hij te Utrecht wel op zijn plaats ware geweest, maar aan zijne sedert nog veel overvloediger gebleken geleerdheid heeft niemand hunner kunnen twifelen. Ook onze Maatschappij bracht er hulde aan door hem omstreeks dien tijd onder hare leden op te nemen.

Zijne reeds meermalen aangehaalde dissertatie heeft vooral deze verdienste, dat zij eene kwestie voorgoed heeft uitgemaakt, daar thans ieder onbevooroordeeld protestant onder ons er van overtuigd is, dat 'de broeders en zusters des Heeren', van wie in het N.T. gesproken wordt, inderdaad kinderen van Jozef en Maria zijn geweest. Eene bijzondere aanleiding om een werk van omvang te ondernemen, gaf hem de uitnoodiging tot medewerking aan het *Bijbelseh Woordenboek voor het Christelijk gezin*. Hij nam haar aan, en de helft van de artikelen, die betrekking

hebben op de biographie des O.T.'s vóór de ballingschap is van zijne hand. En meer. Toen VAN SENDEN overleden was en DE BRUIJN door zijne vele lessen verhinderd werd tijdig te leveren wat hem was opgedragen, nam BLOM een belangrijk gedeelte zijner taak op zich, en kweet zich daarvan zoo goed, dat niemand, die zijne geografische artikelen raadpleegde, reden vond hem van vermetelheid te beschuldigen, als die zich te roekeloos op een hem vroeger geheel vreemd studieveld gewaagd had. Zijn arbeid aan het Woordenboek was het voornaamste, waarmee hij zich van 1852 tot 1859 bezig hield. Bewijzen de door hem geleverde artikelen, hoe gemakkelijk hij zich op Oud-Testamentisch terrein bewoog, tot het N.T. voelde hij zich toch op den duur het meest getrokken. En 't was eene gelukkige keus, toen de Synode hem mede voor een gedeelte de vertaling opdroeg van de oudste oorkonden des Christendoms. Het boek der Handelingen is geheel door hem bewerkt. De studie door hem aan dat N. Testamentische geschrift ten koste gelegd, gaf het aanzijn aan een vrij lijvig boek, getiteld: *de leer van het Messiasrijk bij de eerste Christenen, volgens de Handelingen*. Van dat werk heeft hij evenwel niet zooveel genoegen beleefd, als hij zich, bij het opzetten, beloofd had en de moeite, er aan besteed, hem aanvankelijk had doen verwachten. De bescheiden auteur heeft zich over deze teleurstelling te gemakkelijker heengezet, omdat hijzelf leerde inzien dat het door hem behandelde onderwerp die mate van belangrijkheid miste, die noodig is om aan een boek een duurzaam succes te verzekeren. Dat men met oneindig geringer moeite grooter succes behalen kan, bewees hem de uitgaaf van zijn boekske over *Jezus' doop en verzoeking*, waarin hij den oorsprong, de strekking en de waarde van de evangelische verhalen desaangaande in het helderste licht stelde. 't Is, en terecht, zeer geprezen. Vergis ik mij echter niet, dan zal zijn naam als uitstekend godgeleerde

het langst onder ons in 't geheugen blijven, omdat hij, 't was in 1869, een kostelijk boek in 't licht gaf over den *Brief van Jacobus*, eene bij uitstek leerzame *bijdrage tot de kennis der oud-christelijke literatuur*.

Dit boek opent eene reeks van studiën, waarbij het hem bovenal te doen is om bouwstoffen bijeen te brengen voor eene juistere voorstelling van het apostolische tijdvak en waarmee voortaan de beoefenaar der N. Testamentische Inleidingswetenschap en der oude Kerkhistorie rekening zal te houden hebben. Met dit doel behandelde hij eerst een aantal plaatsen uit de Brieven en later, nadat prof. LOMAN met zijne bekende hypothese was opgetreden, bepaalde zijne werkzaamheid zich bijna uitsluitend tot de Apocalypse. Al zijne desbetreffende verhandelingen zijn achtereenvolgens geplaatst in het Theol. Tijdschrift¹, dat in hem, van zijne oprichting af, een hooggeschatten medewerker vond. Zijn laatste werk, in Augustus van het vorige jaar ten einde gebracht en weinige dagen vóór zijn dood nog door hem zelven gecorrigeerd, is in het Maartnummer dezes jaars afgedrukt, tegelijk met het zwart omlijste IN MEMORIAM, waarin hem door prof. OORT eene welverdiende hulde wordt gebracht.

BLOM had geen strijdlustige natuur en ongaarne trad hij

1 Zij zijn deze: *Jacobus en Petrus*, Gal. II, Theol. Tijdschrift 1870; *Het antipaulinisme van den Jacobusbrief*, 1872; *Verklaring van 1 Petr. III : 18-IV : 6*, 1874; *De bestemming van den eersten Petrusbrief*, 1876; *De Apocalypse en de brieven van Paulus aan de Korinthiërs*; *Verklaring van Gal. III : 20*, 1878; *Paulinische Studiën I-VII*, 1879-1881; *De achtergrond van den Jacobusbrief*; *Verklaring van een paar loci Paulini*, 1881; *Petrus en Barnabas*, 1882; *Verklaring van μ in het N.V.*; *De auteur van de Apocalypse*; *Verklaring van 1 Petr. IV : 1*; *De ongeluksperiode in de Apocalypse van Johannes*; *Verklaring van Rom. VIII : 2 en Apoc. XIII : 13-15*, 1884; en *De bestemming van de Apocalypse*, 1885.

openlijk tegen anderen op. Een enkele maal achtte hij er zich toe verplicht, maar dan steunde hij alleen op het goed recht zijner tegenspraak en bleef hij ook tegenover zijn tegenstander de echt humane man. Dat heeft STRAATMAN ondervonden, toen BLOM diens gevoelen over het ontstaan van het evangelie van Paulus ter toetse bracht¹. Tegenover zijn vriend, den Leidschen Hoogleeraar PRINS, handhaafde hij de door hem gegevene verklaring van Gal. III : 20, gelijk het den wetenschappelijken man betaamt², en als hij een enkele maal eene recensie leverde, deed hij het, ook bij verschil van meening, met volle waardeering van anderer zienswijze³. Hij was - in één woord - een te degelijk godgeleerde, om niet te weten wat hij, bij het nederig besef van eigene feilbaarheid, aan anderen verschuldigd was. En met hem is er een heengegaan, die èn de oudere school, waaruit hij is voortgekomen, èn de nieuwe richting, die hij hielp steunen, tot sieraad was.

En nu heb ik mij nog te kwijten van het niet minst aangename gedeelte der taak, die ik op mij nam, en verzoek ik den lezer mij te willen volgen naar dat ruime huis met dien grooten tuin, door hem in 1857 betrokken. Daar vinden wij den trouwen vriend, den vriend bij uitnemendheid voor zijne beminnelijke echtgenoot, SUZANNA CECILIA BARTHA VAN BROEK, met wie hij in 1842 te Hoorn gehuwd was, eene zeer verstandige, maar niet minder liefvallige vrouw, aan wie BLOM al zijn huiselijk geluk te danken had. Die twee waren in vollen nadruk

1 Theol. Tijdschrift 1875.

2 Ald. 1878.

3 Beoordeeling van 'De brief aan de Galatiërs, tegenover de bedenkingen van Dr. A. PIERSON gehandhaafd door Dr. J.J. PRINS', ald. 1879 en Beoordeeling van E. MENEGOS 'Le péché et la rédemption d'après St. Paul', ald. 1883.

één. Zij week schier niet van zijne zijde. Zelfs hield zij hem, terwijl zij met haar huiselijk werk of met haar lectuur bezig was, elken avond gezelschap op zijn studeerkamer, en nooit werd zij moede hem met de hartelijkste deelneming en de teederste zorg te verplegen, als de doorn in zijn vleesch hem pijnlijk aandeed en zijn geest zich vruchteloos poogde te ontworstelen aan de dofheid, die hem dan overmeesterde. Toen zij hem in 't vorige jaar ontviel, was hij geknakt, en had het leven al zijne bekoorlijkheid voor hem verloren. Gelukkig overleefde hij haar slechts een tiental maanden.

In zijn goede dagen genoot BLOM van alles wat hij voor zich van de wereld begeerde en van vrijer harte, want voor waarachtig levensgenot was hij zeer vatbaar. Zelfstandig man geworden, toonde hij zich aan ons veel opgewekter dan wij hem vroeger als student gekend hadden. Onder de gunstige omstandigheden, waaronder zijne dagen heenvloden, ontplooidde zich zijn levenslust van lieverlede meer, en die hem later weer zagen, vonden in hem nog iets meer dan een degelijk en achtingswaardig geleerde. In het praktische leven had hij zich zóó voor de samenleving gevormd, dat hij er zich goed in thuis bevond. Te Dordt was hij als mensch en burger zeer gezien en wist hij er velen aan zich te verbinden, die er een eer in stelden in vriendschappelijke betrekking tot hem te staan. Trouwhartig deelde hij in het lief en leed zijner vrienden en deed wat hij kon om hun vreugde te verhoogen en hun smart te verzachten.

Met zijne ambtgenooten was hij gaarne samen. Op den predikantenkrans *C o n c o r d i a*, welks honderdvijftigjarig bestaan hij mede feestelijk vierde, was hij altijd welkom en van zijn kennis en belezenheid plukten de leden van het Ringleesgezelschap, vele jaren door hem bestuurd, de vruchten. Inzonderheid was het hem goed in het bijzijn van die geestverwanten onder hen, met wie hij spreken

kon over hetgeen zij samen lazen of bewerkten. Hoe lang zal hun die gezellige studeerkamer heugen, waarin zij zoo menig onvergetelijk uur met hem doorbrachten! Hoe lang zullen zij zich die wandelingen herinneren, waarbij hij zooveel gevoel voor het schoone, dat de natuur te aanschouwen gaf, aan den dag legde! Hij had vooral de bloemen lief en zijn welvoorziene tuin was hem alles. Met hoeveel smaak kon hij vertellen van hetgeen hij op zijne tochten langs den Rijn en door Zwitserland, tusschen 1859 en 1867, had genoten, als hij zich, meestal tot herstel van gezondheid, voor korter of langer tijd in die verrukkelijke oorden ophield!

Dat hij zijn vrienden, de levenden en de dooden, in het hart droeg, bleek mij op roerende wijze uit het kleine lijstje van merkwaardige voorvallen in zijn leven, dat in zijne nalatenschap gevonden is. Daarin toch vinden wij ook aangeteekend wanneer zij kwamen of gingen, en ook wanneer zij ten grave daalden. 't Bleek ons dan vooral, wanneer wij hem na lange afwezigheid weer persoonlijk ontmoeten mochten, uit de hartelijke en gulle ontvangst, ons door hem en zijne lieve vrouw bereid. En altijd was het zijn vrienden goed met hem te zijn. Wie soms meenen mocht in hem een drogen geleerde te ontmoeten, die slechts over onderwerpen van wetenschappelijken aard kon spreken, die werd aangenaam verrast door een onderhoud, dat liep over de dingen van het dagelijksch leven of over kunst en literatuur. BLOM had veel gelezen. Geen schrijver of dichter van naam was hem onbekend en de meesterstukken van den nieuweren tijd waren hem even eigen als die der oude wereld. Hoe genoeglijk wist hij zijn vrienden bezig te houden, en, waar hij hun meerdere was, deed hij hun dat in 't minst niet voelen. Hij sprak met hen over boeken, stelsels en meeningen, alsof zij er even goed in thuis waren als hijzelf. Zonder het te willen, en ik durf er bijvoegen zonder het zelf te weten was hij den heer

des huizes gelijk, die nieuw en oud uit zijn schatkamer te voorschijn brengt, en klaagde hij op 't laatst van zijn leven er menigmaal over, dat hij niets meer deed en niets meer kon, 't bleek dra dat hij veel beter op de hoogte van zijn tijd was, dan men uit die herhaalde klachten zou hebben afgeleid.

Dat BLOM, zonder ramspoedig geweest te zijn, toch ook de moeiten en droefenissen van het leven van nabij gekend heeft, ligt voor de hand, daar wij weten hoe vele jaren hij met een hoogst aandoenlijk zenuwgestel te kampen heeft gehad, en als wij bedenken dat hij al de leden van zijn ouderlijk gezin en de gansche familie zijner vrouw, en ten laatste ook deze overleefd heeft. Al die verliezen zijn hem intusschen niet weinig vergoed door de hartelijke genegenheid van al de kinderen zijner zusters, die, met vader OORT, op den dag zijner begrafenis aan 't sterfhuis samen waren. Op den 17^{den} Februari had de dood een einde gemaakt aan het smartvol lijden, dat hem in zijne laatste levensdagen met smachtend verlangen naar de rust van het graf had doen uitzien.

Hij is van ons heengegaan en toch bij ons gebleven; zij die geleefd hebben zooals hij, sterven niet. Met die gedachte, in ons verlevendigd door de treffende toespraak van zijn vriend KELLER VAN HOORN, stonden wij op den vierden dag na zijn verscheiden bij de groeve, waarin wij zijn lijk zagen nederdalen en zij was ons tot vertroosting. *Ave, pia anima!*

J.P. STRICKER.

Levensbericht van Mr. Jacob Paulus Amersfoordt.

Mr. J.P. Amersfoordt heeft de kroon gezet op het groote werk der droogmaking van het Haarlemmermeer, door de stichting van de 'Badhoeve', de beroemde landbouw-onderneming, aan welke voortdurende ontwikkeling hij de dertig laatste jaren van zijn werkzaam leven gewijd heeft.

Wie zich een levende voorstelling wil vormen van hetgeen deze merkwaardige man gewild heeft en geweest is, kan niet beter doen dan een bezoek te brengen aan dit schoone goed, dat geheel den stempel draagt van zijne persoonlijkheid.

Breed van aanleg en met de uiterste zorg ingericht tot in de kleinste bijzonderheden, is het een beeld van de ruime ontwikkeling en ernstige levensopvatting van een man, voor wien arbeid geen plicht maar levensbehoefte was.

Voorzien van al de hulpmiddelen, die wetenschap en techniek thans aan den landbouw ten dienste stellen, is het tegelijkertijd in het uitwendig aanzien de uitdrukking van den zin voor natuurschoon van den meester, die te vroeg aan zijn werk ontrukkt werd.

Aan alle zijden omringd door het fraaie bosch door zijne hand geplant, was het aanvankelijk bestemd voor den eigenlijken landbouw, en om het recht te waardeeren, moet men het zich denken in den tijd toen het nog daarvoor was ingericht.

Door de korte, maar zeer duidelijke beschrijving met twee kaartjes, in 1863 door M^r. Amersfoordt uitgegeven als handleiding bij het bezoek van de Badhoeve, kan men zich eene goede voorstelling van het geheel maken in den tijd, toen de eerste stoomploeg, die in ons vaderland gewerkt heeft, aldaar in gebruik was gesteld.

De bestemming der landerijen is thans gewijzigd, want de toevloed van graan uit Amerika heeft zich ook op de Badhoeve doen gevoelen, en is aanleiding geweest dat in de laatste jaren een groot deel van het land tot weiland werd omgelegd. In den laatsten tijd reed dagelijks de melkwagen van de Badhoeve naar Amsterdam, en bracht daar de bewijzen dat de eigenaar, wakker als altijd, de bakens had weten te verzetten, naarmate het tij verlopen was.

De Badhoeve - dit is niet de minste lof die haar gegeven kan worden - was geen buitenplaats, maar een werkplaats, en mogen ook voor haar ongunstige jaren zijn voorgekomen, de lange duur van haar dertigjarig bestaan is het meest tastbare blijk, dat zij door een man van zaken bestuurd werd. De boekhouding van die werkplaats werd door den eigenaar zelf gevoerd, en was ingericht met een nauwkeurigheid, welke waarborgde dat steeds een juist overzicht van den stand van zaken verkregen kon worden.

Denkt men zich dit goed van ruim twee honderd hectaren, met ongeveer vijftig arbeiders en een grooten veestapel van honderd-vijftig stuks hoornvee, een vijf-en-twintigtal paarden en tweehonderd schapen, dan kan men nagaan hoeveel aanhoudende arbeid en voortdurend toezicht noodig was om dit alles goed te beheeren.

Toch vond de man, die dit bestuur voerde, den tijd

voor menige andere werkzaamheid. Het loffelijk Ossenweiders-gilde te Haarlem telde hem onder zijne leden en benoemde hem tot zijn Vinder; van 1863-1866 was hij lid van het Hoofdbestuur der Hollandsche Maatschappij van landbouw; van 1858-1863 was hij plaatsvervangend-, van 1873-1884, Hoofd Ingeland van Rijnland, en van 1863 tot 1 Juli 1869 Burgemeester der gemeente Haarlemmermeer.

Doch het grootste deel van de werkzaamheid buiten zijn landgoed kwam ten goede aan het bestuur van den Haarlemmermeer-polder, waar hij van 1856-1861 als Hoofd-Ingeland en van 27 Februari 1861 tot 14 Mei 1884 als Heemraad een belangrijk aandeel aan de werkzaamheden genomen heeft. In dank voor deze toewijding werd hem door zijne medebestuurders bij zijn twintigjarig Heemraadschap een zilveren lauwerkrans aangeboden, en toen eenigen tijd later de minder goede staat zijner gezondheid verdere deelneming aan dezen arbeid verbood, werd hem een zilveren beker tot aandenken vereerd.

Een buitengewoon hoogen ouderdom heeft M^r. Amersfoordt niet verwacht. Op zijn vijf-en-twintigsten verjaardag schreef hij deze regels:

't Reisboek zegt mij, dat mijn leeftijd 't derde uitmaakt van den baan;
Driemaal vijf-en-twintig jaren en de reis is afgedaan.

Doch zelfs dit tijdperk werd niet vervuld en eenige maanden vóór zijn dood schreef hij mij: 'Mijn lichaam heeft veel werk gedaan; ik had gehoopt het te kunnen laten werken tot mijn zeventigste jaar, hieraan zullen een paar jaren ontbreken. Het hart (de stoomketel) is niet recht gaaf, de longen (de cilinders) zijn uitgelopen, alleen de vuurhaard (de maag) schijnt nog in vrij goeden toestand. Als het werktuig nog slechts half werk behoeft te loopen zal ik het welligt nog eenigen tijd kunnen voortkrijgen'.

Werd hierin een groote mate van zelfbewustheid uitgesproken, het schijnbaar proza van het beeld lag enkel in den vertrouwelyken briefvorm. M^f. Amersfoordt kon zich zeer dichtterlyk uitdrukken, zooals blyken kan uit de volgende natuurbeschrijving, gedagteekend uit Ancona in 1842:

Eensklaps daar de weg zich omwendt, treft een heerlijk schouwspel 't oog:
Groene weiden, fraaie dorpen, blauwe bergen, sneeuw omhoog,
Links de zee en roode rotsen, boven mij de blauwe lucht,
Met den leeuwrik in de hoogte....

Fraai zijn ook de volgende regels:

Van echte steenen is de valscheid 't meest te schuwen,
Hun luister heeft de deugd van meenge maagd gedoemd!
Gij, lieve, wilt ge een tooi in uwe blonde haren,
Zoo neem een lelietje dat in de dalen lacht.
Gij weet het, Salomo, in 't rijkste van zijn jaren
Had in zijn kleedertooi veel minder ware pracht!

De pen, die deze regels dichtte, had recht om te schrijven:

Moet gij dan eens, Cobet! uw jongen landsman leeren,
Leer niet slechts Hellas taal, maar ook haar fijnen smaak;
't Is reeds een fijn verstand, dat Grieken kan waardeeren.

Toch is het eigenlyk karakter van M^f. Amersfoordt wellicht het meest afgedrukt in dezen enkelen regel:

Moed is een hoofdvereischt' om tot elk doel te komen!

Of in de volgende schoone verzen:

Benijd de rijken niet! der Godheid beste gaven,
Zijn jeugd, gezondheid, kracht en edel pligtsgevoel,
Den dorst naar wijsheid door de wetenschap te laveu,
Dit is hier onze plicht, dat zij ons edel doel!

En zij die M^f. Amersfoordt goed gekend hebben, zullen hem geheel terugvinden in den volgende regels, in 1842 te Napels geschreven:

Zal dan nooit een Mozes opstaan, die hier goede wetten geeft!
En een volk hier scheidt dat waarlijk waardig is dat het hier leeft.

Wil men den man die zoo schreef herdenken, dan moet men niet stilstaan bij den tijd van lijden, die zijn heengaan heeft voorbereid, maar men vestige het oog op het tijdperk, waarin hij de volheid van zijne vermogens aan den dag heeft gelegd.

De schrijver van deze regelen heeft het groote voorrecht gehad, M^f. Amersfoordt in dien tijd te leeren kennen, zijn arbeid van nabij gade te slaan en daarbij jaren lang een vriendschap te ondervinden, die nimmer zal vergeten worden.

Die omgang met M^f. Amersfoordt had een eigenaardig karakter en bestond voor de eene helft uit gemeenschappelijken arbeid op verschillend gebied. Nu eens ter voorbereiding van een spoorweg door Haarlemmermeer, een andermaal tot het verkrijgen van een gewijzigde bemaling van den Haarlemmermeerpolder, waardoor een zeer gewenscht stelsel van bevoeiing mogelijk zou worden; dan in de studie eener heropening van den Rijnmond te Katwijk voor de scheepvaart, en laatstelijk van de maatregelen ter voorbereiding der stichting van nieuwe pompwerktuigen in den Haarlemmermeerpolder.

Hoe schijnbaar uiteenlopend ook, al die arbeid schikte zich rondom een duidelijk aangewezen middelpunt, de landbouwonderneming, waaraan hij zijn leven had gewijd, den polder waarin dat goed gelegen was; het waterschap, waarvan die polder een deel uitmaakt, en de afvoerkanalen te land en te water voor de voortbrengselen van den landbouw. Daar was in al die werkzaamheid een groote mate van eenheid en van welberekend overleg, ver verwij-

derd van alle willekeur en fantasie, maar tevens een volharding, die geen bezwaren kende.

Wanneer daarvoor een plaatselijk onderzoek noodig was, het rijtuig, liefst een open chais of dog-cart, werd ingespannen, en vaak werd midden in den winter een tocht gemaakt, die des morgens vroeg begon en niet eindigde voor dat de tijd van het middagmaal tot terugkeer noopte.

Maar was de dagtaak volbracht, dan ontsloot zich de gezellige huiskamer, waar men het voorrecht had de beminnelijke en begaafde mevrouw H.M. Amersfoort, geb. Dijk te ontmoeten, met wie M^r. Amersfoort sedert 26 Februari 1852 in den echt was verbonden. Daar werd de avond gewijd aan gezellig onderhoud, dat over een ruimen kring van onderwerpen kon loopen door de verschillende richtingen, waarin M^r. Amersfoort zich bewogen had.

Den 4^{den} Juli 1817 geboren, viel zijne jeugd in den tijd der fransche restauratie, die ook ten onzent haar terugslag vond in de verreweg grooter aandacht, welke gewijd werd aan kerkelijke onderwerpen dan aan een krachtig optreden als concurrent van de andere volken op het gebied van handel en nijverheid.

De werkkring van zijn vader¹, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Franeker, wees hem den weg tot studie, maar deze richtte zich te Leiden niet op theologisch gebied, en den 5^{den} Juni 1841 promoveerde hij in de letteren met een dissertatie², die nog niet vergeten³ is, en tegelijkertijd in de rechten⁴.

1 Zie Biographisch Woordenboek van van der Aa, D.I., blz. 251.

2 Dissertatio philosophico-theoretica inauguralis, de Axiomatibus.

3 De Gids. Maart 1882. Een Wijsgeer tegen wil en dank door J.P.N. Land, bldz. 544.

4 Dissertatio juridico-politica, de Cura Magistratns circa Institutionem Publicam.

Onmiddellijk daarna, den 4den Juli 1841, ondernam hij een groote reis door Europa, die zich over Engeland, Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland en Italië uitstreckte, twee jaar geduurd heeft en, voor zooveel het vaste land betreft, geheel te paard werd volbracht.

Na zijn terugkeer, den 5^{den} Juni 1843, vestigde hij zich te Amsterdam als advocaat, en huwde den 27sten Augustus 1846 met mejuffrouw M.J.E.E. van Zijll, doch reeds vier jaar daarna, den 1sten Juli 1850, verloor hij zijne echtgenoot. Tot afleiding in deze droeve omstandigheden heeft hij toen ons gansche land doorkruist in een boeier, dien hij zich had aangeschaft, doch dit kon hem op den duur geen voldoening geven. De toekomst bleef onbepaald, tot eindelijk het besluit genomen werd zich aan den landbouw te wijden, waarvoor hij reeds vroeger de noodige voorbereiding had ontvangen door een verblijf aan de bekende landbouwschool te Hohenheim.

In de jaren die intusschen verlopen waren, was de droogmaking van het Haarlemmermeer voltooid geworden, en den 19^{den} Mei 1854 kocht M^r. Amersfoordt de bezitting aan welke hij den naam van Badhoeve gaf, omdat zij gelegen was op de plaats die vroeger aan de Amsterdammers tot badplaats gediend had.

Met deze gebeurtenis waren de jaren van voorbereiding voor M^r. Amersfoordt afgelopen, en het geheele tijdperk van 1854 tot aan zijn overlijden op den 1sten Februari 1885, is gewijd geweest aan de voortdurende ontwikkeling der groote landbouwinrichting, die thans in en buiten Europa als modelhoeve bekend staat. Als hoofd van die onderneming stond M^r. Amersfoordt midden in de technische ontwikkeling van de negentiende eeuw, maar door zijn voorafgaande studiën had hij aansluiting op het zoo geheel onderscheiden gebied van rechten en letteren.

Het merkwaardige in M^r. Amersfoordt is niet het minst dit geweest, dat hij zich in beide kringen van denkbeelden

geheel t'huis gevoelde¹. Maar wat zijn arbeid van groote waarde voor ons land heeft gemaakt is, dat wij in hem een vertegenwoordiger hebben gehad, die de eer van ons vaderland heeft opgehouden, en den roem van onzen landbouw in den vreemde heeft gevestigd². Mogen door bevoegde personen de handen ineen geslagen worden om het daarheen te leiden, dat de vrucht van dezen arbeid niet verloren ga, en dat het schoone landgoed door Mr. Amersfoort aangelegd, in zijne oorspronkelijke bestemming als model-hoeve, voor ons vaderland bewaard blijve.

D e l f t, Februari 1885. A. HUET.

- 1 Behalve een zeer groot aantal artikelen in verschillende dagbladen, vooral in het weekblad van Haarlemmermeer, waarvan hij een werkzaam medearbeider was, en eene reeks van belangrijke bijdragen in de werken van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, zijn door Mr. Amersfoort de volgende geschriften in het licht gegeven:
 Het Haarlemmermeer, oorsprong, geschiedenis, droogmaking, wegen en vaarten, w ze van bestuur van het waterschap, kultuur van den grond. Twee voordrachten in de afdeeling Koophandel der maatschappij Felix Meritis, Haarlem, A.C. Kruseman, 1857.
 De droogmaking van het Haarlemmermeer, leerdicht door Mr. J.P. Amersfoort. Te Purmerende, bij J. Schuitemaker. 1857.
 Willem Bardes, Tooneelspel in vijf bedrijven, door Mr. J.P. Amersfoort. Amsterdam, J.H. en G. van Heteren 1858.
 Beschrijving der Badhoeve in Haarlemmermeer. Verkrijgbaar bij J.H. en G. van Heteren. Amsterdam 1863.
 Ontwerp van spoorwegen door Haarlemmermeer en omstreken, door Mr. Jacob Paulus Amersfoort, Burgemeester der gemeente Haarlemmermeer. 1864. Uitgever J.H. en G. Heteren, Amsterdam.
 Verzamelkaart van spoorwegplannen, ontworpen door verschillenden tusschen IJ en Maas, aantoonende hoe al deze plannen te zamen overeen te brengen zijn; geteekend op 12 November 1864 door Mr. Jacob Paulus Amersfoort. Uitgevers J.H. en G. van Heteren, Amsterdam.
 De Kilbemaling van den Haarlemmermeer-polder, door Mr. J.P. Amersfoort, heemraad van den Polder, burgemeester van de gemeente Haarlemmermeer. Amsterdam, J.H. en G. van Heteren, 1869.
- 2 Mr. Amersfoort was Ridder van den Nederlandschen Leeuw en van het Legioen van Eer.